

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM
DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TURGUT ÖZAL DÖNEMİNDE LİBERAL
EKONOMİ POLİTİKALARININ LİBERAL
SİYASAL POLİTİKALARA YANSIMASI: 1983 –
1993**

BAHADIR GÖNÜL

2501171341

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. Ü. MUSTAFA ÇAĞATAY ASLAN

İSTANBUL, 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : BAHADIR GÖNÜL Numarası : 2501171341
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER Danışmanı : DR. ÖĞR. ÜY. MUSTAFA ÇAĞATAY ASLAN
Tez Savunma Tarihi : 25.06.2019 Saati : 14:00
Tez Başlığı : " TURGUT ÖZAL DÖNEMİNDE LIBERAL EKONOMİ POLİTİKALARININ LIBERAL SİYASAL POLİTİKALARI YANSIMASI: 1983-1993 "

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. H. BİRSEN HEKİMOĞLU		Kabul
2- DR. ÖĞR. ÜY. SEZGİ DURGUN		Kabul
3- DR. ÖĞR. ÜY. M. ÇAĞATAY ASLAN		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. NURAY BOZBORA		
2- DR. ÖĞR. ÜY. ERTAN EROL		

ÖZ

TURGUT ÖZAL DÖNEMİNDE LİBERAL EKONOMİ POLİTİKALARININ LİBERAL SİYASAL POLİTİKALARA YANSIMASI: 1983 – 1993

BAHADIR GÖNÜL

“24 Ocak Kararları” ile liberal ekonomi modeline geçen Türkiye’de, neo-liberal dönüşümün en etkili isimlerinden biri Turgut Özal olmuştur. Bu çalışmanın odak noktası Özal’ın başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı dönemlerini kapsayan 1983-1993 yıllarıdır. Bu araştırma, Türk Siyasi Tarihi yazımında Türkiye’nin demokratikleşme sürecine olan katkısı bakımından farklı görüşler öne sürülen Turgut Özal’ın, ülkenin demokratikleşme sürecine olan katkısını tartışmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla, Özal’ın benimsediği siyasi görüşler olarak ifade edilen liberalizm ve Yeni Sağ kavramları tartışılacak ve Özal’ın bu iki görüş arasında hangisine yakın olduğu saptanmaya çalışılacaktır. Turgut Özal’ın siyasi görüşü dikkate alınarak, Özal’ın “Türkiye’nin demokratikleşme süreci nasıl ele alınmalıdır” sorusu temelinde inşa edilen bu çalışma, Özal’ın demokrasi hakkındaki görüşlerini anlamak açısından bir turnusol testi olarak dikkate alınabilecek 1987 Referandumu’nun kampanya sürecinde, Turgut Özal’ın yaklaşımını, belirli bir satış rakamının üzerine olan ana akım gazeteleri dikkate alarak açıklamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Liberalizm, Neo-Liberalizm, Yeni Sağ, Turgut Özal, Liberal Demokrasi, Demokratikleşme

ABSTRACT

THE REFLECTION OF LIBERAL ECONOMIC POLICIES TO LIBERAL POLITICAL POLICIES IN THE PERIOD OF TURGUT OZAL: 1983 – 1993

BAHADIR GÖNÜL

Turgut Özal has widely been regarded one of influential actors in the politics and economic of Turkey in which neo-liberal paradigm was adopted through a set of economic decisions, known as January 24 Decisions and taken in 1980. This study focuses on the period from 1983 to 1993 when Özal served as the Prime Minister (until 1989), and later as President of the Turkey. The main purpose of this study is to analyze the Özal's contribution to democratization process in Turkey about which there are different views. The concept of liberalism and new right will be discussed with the aim of understanding Özal's economic and political position with respect to these political thoughts. This study particularly analyzes Özal's campaign for the national referendum that was held in 1987 and can be considered as a litmus test for his views on the democratic regime. To do this, certain daily newspapers will be examined.

Key Words: Liberalism, Neo-Liberalism, New Right, Turgut Ozal, Liberal Democracy, Democratization

ÖNSÖZ

Türkiye’de liberal dönüşümün mimarı olan Özal’ın siyasi hayatını kapsayan dönemdeki liberalleşme politikalarının mercek altına alındığı bu çalışma, Özal dönemi hakkında literatürde var olan Özal’ı öven ya da yeren çalışmaların ötesinde Özal döneminde uygulanan liberal ekonomi politikalarının ne ölçüde demokratikleşmeye katkısı olduğunu ve Özal’ın liberal mi yoksa yeni sağ anlayışta mı demokratikleşmeyi ele aldığını objektif bir şekilde değerlendirmesi bakımından önem taşımaktadır.

Yüksek lisans eğitimim boyunca bana yol gösterici olan, her daim desteğini arkamda hissettiğim ve her zaman olduğu gibi tez sürecimde de bana yardımlarını eksik etmeyen değerli hocam Prof. Dr. Birsen Örs’e;

Tez sürecimin başından sonuna kadar ilgisini eksik etmeyen, sabırla eksiklerimi düzelten ve beni motive eden değerli hocam Dr. Öğr. Ü. Mustafa Çağatay Aslan’a;

Kendime inancımı yitirdiğim anlarda dahi bana inancını kaybetmeyen, hayatım boyunca maddi ve manevi her daim yanımda olan başta canım anneme ve babama, teşekkürü bir borç bilirim.

Bahadır GÖNÜL

İstanbul, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ	Sayfa iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
TABLolar LİSTESİ	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM LİBERALİZM

GİRİŞ	1
1.1. Kavram Olarak Liberalizm ve İlkeleri	5
1.1.1. Bireycilik	6
1.1.2. Özgürlük	8
1.1.3. Piyasa Ekonomisi.....	11
1.1.4. Sınırlı Devlet.....	12
1.2. Demokrasi Tipleri ve Liberal Demokrasi.....	14

İKİNCİ BÖLÜM YENİ SAĞ DEVLET ANLAYIŞI VE UNSURLARI

2.1. 21. Yüzyılda Muhafazakârlık: Yeni Sağ.....	18
2.1.1. Muhafazakârlık	18
2.1.2. Yeni Sağ Devlet Anlayışı	22
2.1.2.1. Neo-Muhafazakârlık.....	24
2.1.2.2. Neo-Liberalizm	26

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM TÜRKİYE'NİN DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİ VE ÖZAL DÖNEMİ DEMOKRATİKLEŞME POLİTİKALARI

3.1.	1950 – 1979 Dönemi Türkiye’de Demokratikleşme Süreci.....	29
3.2.	24 Ocak Kararları	33
3.3.	Özal Dönemi Ekonomi Politikaları	35
3.3.1.	Özelleştirme	40
3.4.	Özal Dönemi İdari, Sosyal Reformlar	42
3.5.	Özal’ın Ekonomiye Dayalı Demokratikleşme Modeli	47
3.7.	Özal’ın Siyasal Liberalleşme Politikaları	54
3.7.1.	Düşünce ve İfade Özgürlüğü.....	58
3.7.2.	Din ve Vicdan Özgürlüğü	62
3.7.3.	Teşebbüs Özgürlüğü.....	65
3.8.	1987 Anayasa Değişikliği Referandumu.....	66
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....		75
KAYNAKÇA.....		80

TABLÖLAR LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 3.3: 1980-1989 Dönemi Türk Ekonomisinin Performans Göstergeleri...	40
Tablo 4.4: 6 Eylül 1987 Anayasa Değişikliği Referandumu Sonuçları.....	67

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
ANAP	: Anavatan Partisi
AT	: Avrupa Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
DP	: Demokrat Parti
DSP	: Demokratik Sol Parti
DYP	: Doğru Yol Partisi
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
GSMH	: Gayrı Safi Milli Hasıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İMKB	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
KDV	: Katma Değer Vergisi
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KOSGED	: Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Des. Fonu
MİT	: Milli İstihbarat Teşkilatı
MSB	: Milli Savunma Bakanlığı
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OHAL	: Olağanüstü Hal
RP	: Refah Partisi
SHP	: Sosyaldemokrat Halkçı Parti
SPK	: Serbest Piyasaları Denetleme Kurumu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
YÖK	: Yükseköğretim Kurulu

GİRİŞ

Bu araştırmada, reformist kimliğiyle Türkiye tarihinde önemli bir yer tutan ve uyguladığı neo-liberal politikalarla ülkeyi bulunduğu dönemden farklı bir noktaya taşıyan Turgut Özal'ın 1983-1993 yılları arası liberalleşme politikaları incelenecektir.

Araştırmamızın sorunsalı; Özal'ın uygulamış olduğu neo-liberal ekonomi politikalarının siyasal alanda uyguladığı liberal politikalara ne ölçüde yansıdığıdır. Bu politikalar bağlamında Özal'ın demokratikleşme kavramını liberal mi yoksa Yeni Sağ anlayışa sahip bir politikacı gözüyle mi ele aldığı sorusuna da cevap aranacaktır.

Bu bağlamda araştırmamızla ilgili bilgiler içeren kitaplar, tezler, bilimsel makaleler, gazeteler (Milliyet, Hürriyet, Cumhuriyet) ve internet siteleri taranmıştır. Araştırmamızla ilgili olan tezlerde yalnızca YÖKSİS Ulusal Tez Merkezi'nde erişime açık olan tezlere ulaşılabilmektedir.

Küreselleşen ve gelişen dünyada bireye atfedilen değer yüzyıllar boyunca çeşitli aşamalardan geçmiştir. İngiliz Sanayi Devrimi ve devamında Fransız Devrimi'yle ortaya çıkan liberal hareketler ise tarihsel süreçte birey, özgürlük, adalet, insan hakları gibi kavramların tüm dünya tarafından yeniden tanımlanmasına sebep olmuştur.

Tanzimat döneminde Prens Sabahaddin gibi düşünürlerin ortaya attığı liberal fikirler, Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle birlikte birtakım reformlar aracılığıyla uygulanmak istenmiş fakat ekonomik anlamda sermaye sahibi girişimci bir sınıfın olmaması, liberal sisteme geçiş sürecini sekteye uğratmıştır. Çok partili hayata geçişin ardından DP döneminde liberal diyebileceğimiz politikalar uygulanmaya çalışılsa da Özal dönemine kadar liberal değerlerin ülkemizde yerleşmesi pek mümkün olmamış, geçiş politikalarıyla karma ekonomi modeli uygulanarak adım adım liberalleşme sağlanmıştır.

Liberalizm, siyasal özgürlüklerin yanında ekonomik özgürlükleri de savunan ve sanayileşmeyi, ekonomik kalkınmayı destekleyen bir anlayışa sahip olmuştur. Bu bağlamda liberalizmin tarihsel sürecini irdelediğimizde çalışmamızı esas olarak ilgilendiren kısım; 70’li yıllarda etkisini gösteren küresel ekonomik bunalıma karşı bir alternatif olarak ortaya çıkan ve 80’li yıllarda tüm dünyayla birlikte Türkiye’de de etkisini gösteren “Yeni Sağ” devlet anlayışı ve bu anlayış neticesinde uygulanan neo-liberal ekonomi politikalarıdır. Araştırmamızda 24 Ocak Kararları ve akabinde Özal döneminde uygulamaya konulan neo-liberal ekonomi politikalarının, Özal’ın siyasal alandaki liberalleşme ve demokratikleşme politikalarına etkisi incelenecektir.

1970’li yıllar küresel ekonomik sorunların baş gösterdiği ve genel kabul gören Keynes’in refah devleti anlayışının yaşanan problemlere cevap veremez hale geldiği bir dönem olmuştur. Nitekim 80’lere geldiğimizde ABD’de Reagan ve İngiltere’de Thatcher’ın ortaya attığı Yeni Sağ devlet anlayışı, tüm dünyada liberal ekonomi politikalarının yeniden gündeme gelmesine sebep olmuştur.

Bu anlayış, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de kendini göstermiştir. 70’li yıllarda karma ekonomi modeli uygulayan ve benzer bir ekonomik bunalım yaşayan Türkiye’de, 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle demokrasi bir kez daha sekteye uğratılmış olsa da, ekonomik anlamda liberal politikalar içeren “24 Ocak Kararları” yürürlüğe girmiş ve bu kararların altında imzası bulunan Özal, iktidarı döneminde de neo-liberal dönüşümü gerçekleştirmeye çalışan bir lider olmuştur.

Özal siyasi hayatı boyunca ekonomik kalkınmaya ayrı bir önem atfetmiş ve demokratikleşmenin olmazsa olmaz koşulu olarak görmüştür. Ekonomi endekli liberalleşmeyi esas alan Özal, bu bağlamda modernleşme teorisine inanan bir yaklaşım sergilemiştir. Nitekim Lipset’in ortaya attığı modernleşme teorisine göre; bir toplumda demokrasinin gelişimi farklı koşullar etrafında olgunlaşsa da ana koşul, ekonomik gelişimdir. Özal da Lipset’in modernleşme teorisindeki anlayışı benimseyerek liberal ekonomi politikalarının (özelleştirme, teşebbüs özgürlüğü, piyasa ekonomisi vb.) uygulanmasının demokratikleşmeyi getireceğini düşünmüştür. Bu sebeple çalışmamızda Özal’ın ekonomi politikalarının detaylarına inilerek özelleştirme, fonlar ve KİT’ler üzerinde durulmuştur.

Özal, liberalleşme politikaları çerçevesinde siyasal olarak; en başta devlete olan bakış açısının değişmesi gerektiğini, devletin bir “baba” ya da “kutsal” bir varlık olmadığı fikrini benimsemiştir. Devletin küçültülerek yeniden yapılandırılması, bürokrasinin azaltılması, devletin ekonomide müdahaleci olmaktan öte tanzim ve teşvik edici bir rol üstlenmesi gerektiğini her fırsatta dile getirmiştir.

Özal’ın siyasal liberalizm politikalarının temelinde ise, sıklıkla dile getirdiği üç özgürlük anlayışı vardır. Bunlar; düşünce ve ifade özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü ve teşebbüs özgürlüğüdür. Özal’a göre; ekonomik alandaki serbestleşme politikası siyasal ve sosyal alanda da devam etmelidir. Nitekim Özal döneminde; ifade özgürlüğü kapsamında suç sayılan TCK’nın 141., 142. ve 163. maddelerinin kaldırılması, Kürtçe konuşma yasağına son verilmesi, YÖK’ün kılık-kıyafet yasağına taraftar olunmayarak sorunun aşılmasına çalışılması gibi uygulamalar, siyasal liberalleşme bağlamında önemli hamleler olmuştur.

Araştırmamız neticesinde elde ettiğimiz bulgular dikkate alındığında; Özal dönemi Türkiye’sinin eksiklerine rağmen demokratikleşme bağlamında kayda değer ilerlemeler gösterdiği sonucuna varılmıştır. Özal’ın ekonomik alanda liberalleşme ile sınırlı kalmayarak devlet-millet yakınlaşmasını sağlaması, insan hakları, düşünce ve inanç özgürlükleri kapsamında detaylarına ilerleyen bölümlerde değindiğimiz politikalar uygulaması, çeşitli reformlarla sivil hak ve özgürlüklerin genişletilmesi ve askeri vesayetin kırılmaya çalışılmasıyla sivil iradenin egemen kılınmak istenmesine kadar pek çok alanda demokratikleşmeye katkıları olduğu açıktır. Bununla birlikte araştırmamızın odak noktası olan 1987 referandumu örneğinde de görüldüğü üzere aynı zamanda pragmatist bir yapıya sahip olan Özal, iktidarı döneminde kimi zaman demokratik değerleri bir kenara bırakarak konjonktürel bir tutum sergilemekten de geri durmamıştır. Tüm bu bulgular neticesinde bir demokrasi sınıflandırması yapmamız gerekirse; Özal döneminin Merkel’in “embedded demokrasi” modeline göre arızalı demokrasi, Schedler’in demokrasi modelini baz aldığımızda ise; liberal demokrasiye yakın fakat (gelişmiş insan hak ve hürriyetleri, gelişmiş sivil toplum gibi) tüm unsurlarını içinde barındırmayan bir seçim demokrasisi ya da yarı demokrasi sınıfına tabi olduğu sonucuna varılmıştır.

Birinci bölümde; araştırmamızın teorik çerçevesinin ana hatlarını oluşturan liberalizm ve bununla ilintili olarak liberal demokrasi kavramlarına, ikinci bölümde ise; muhafazakârlık ve Yeni Sağ kavramlarının literatürde var olan tanımlamaları ve “Yeni Sağ” devlet anlayışın bileşenlerine (neo-liberalizm, neo-muhafazakârlık) yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise; Türk siyasal hayatı üzerine yapılan çalışmalarda Özal’ın liberal politikalarının nasıl tanımlandığı özetlenecektir. Turgut Özal kişiliği ve uyguladıklarıyla birçok kesim tarafından sevilen ve desteklenen bir figür olsa da, şiddetle eleştirildiği noktalar da mevcuttur. Nitekim literatürü incelediğimizde Özal hakkında çeşitli görüşler vardır. Kimileri Özal’ın ekonomi alanında liberalleşme uygulamalarında gösterdiği başarıyı siyasal alanda gösteremediğini savunurken kimilerine göre bulunduğu dönem itibarıyla Özal, hem siyasal hem ekonomik liberalleşmede başarılı bir profil çizmiştir. Bu nedenle çalışmamızın objektifliği açısından farklı görüşlere yer verilmiştir. Akabinde Özal’ın demokrasi anlayışı, demokratikleşme modeli ve siyasal alandaki demokratikleşme politikaları ele alınacaktır. Bu bağlamda oluşturulan alt başlıklarda; Özal’ın Devlet’e bakışı ve sıklıkla dile getirdiği 3 özgürlük anlayışı çerçevesinde siyasal liberalleşme politikaları incelenecektir. En alt başlıkta ise; Özal’ın demokrasiye olan inancı açısından turnusol testi olarak nitelendirebileceğimiz 1987 referandumu ele alınmıştır. Daha kapsamlı incelenmesi ve araştırmamızın belirleyici kısmı olması nedeniyle bu başlığa son kısımda yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

LIBERALİZM

1.1. Kavram Olarak Liberalizm ve İlkeleri

Liberalizm kavramı diğer siyasal ideolojilere nazaran daha yakın denilebilecek bir tarih olan 19.yüzyılda siyaset terminolojisine girmiştir. Kelime olarak özgür, serbest gibi anlamlara gelen “liberal” sözcüğünden türeyen kavram, esasen İspanyolca kökenli olup Latince’ye sonrasında da İngilizce’ye geçmiştir. İspanyollar tarafından ilk olarak İngiliz menşeli olmayan politikaları suçlayıcı nitelikte kullanılan liberalizm kavramı, sonrasında ise ilginç bir şekilde İngiliz politikalarını ifade etmek amacıyla kullanılmış ve J.Locke’un liberal görüşlerini savunan parlamenterler de “liberales” olarak adlandırılmıştır.¹

Liberalizmin kurucusu olarak John Locke kabul edilmektedir. Bununla birlikte Adam Smith “Ulusların Zenginliği” adlı eserinde bu kavramı ilk kez kullanan kişi olarak ve sonrasında yapmış olduğu çalışmalarla liberalizmin iktisadi anlamda gelişmesinde önemli düşünürlerden biri olmuştur.²

Liberal felsefenin önemli düşünürlerinden Friedrich von Hayek’e göre liberalizm; bireysel özgürlükler düşüncesine dayanarak ilk kez İngiltere’de ortaya çıkan, 17.yüzyılın son çeyreğindeki “Old Whig”ler zamanından 19.yüzyılın sonlarında Gladstone dönemine dek uzanan bir dönemde gelişen “arzuya şayan” bir siyasal düzeni ifade etmektedir.³

Liberalizm genel bir ifadeyle; bireyi esas alan ve bireylerin gerek siyasal gerekse de ekonomik alanda hak ve özgürlüklerini güvence altına alan, piyasa ekonomisini serbestleştirerek devletin ekonomiye olan müdahalesinin asgari ölçülere indirilmesi gerektiğini savunan bir doktrindir.⁴

¹ Atilla Yayla, **Liberalizm**, 4. bs. Ankara, Liberte Yayınları, 2002, s. 15.

² **A.e.**, s.15.

³ **A.e.**, s. 23.

⁴ Coşkun Can Aktan, "Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm", **Amme İdaresi Dergisi**, C.28., Sayı:1, (1995), s. 3.

Liberalizm dört ana ilke üzerine kurulu bir ideolojidir. Bunlardan ilki; kişileri özgür birer birey olarak kabul eden ve bireyi devletin ve toplumun yegâne amacı olarak gören bireycilik ilkesidir. İkincisi ise, liberalizmin kelime kökeni de olan özgürlük kavramıdır ve bireyi her türlü baskı ve zorlamadan öte tutan bir anlayışa sahiptir. Üçüncü ilke, bireylerin özgürce teşebbüs etmelerine olanak tanıyan kendiliğinden gelişen düzen (görünmez el) anlayışı ve bu anlayış merkezinde işleyen piyasa ekonomisidir. Dördüncü ilke ise liberal devlet ilkesidir. Bu ilke liberal düzenin demokratik değerler etrafında vücut bulmasıyla birlikte liberal demokrasinin bireyleri çoğunluğun tahakkümünden korumayı ve yönetme gücünün belirli bir grupta toplanmasının önüne geçmeyi amaçlayan ilkelere göre tanımlanmış sınırlı devlet esasına dayanmaktadır.⁵

1.1.1. Bireycilik

Liberal düşüncenin en temel yapı taşı bireydir. Liberalizm, siyasi ve ekonomik alanda bireyi esas alan ve bireyin tüm müdahalelerden uzak tutulması gerektiğini düşünen bir ideolojidir. Bu bağlamda bireyciliği tanımlamak gerekirse; toplumları ve devletleri oluşturan temel öge olarak bireyi kabul eden ve bireyi toplum ve devlet organizmalarından ayrı ve üstün bir varlık olarak ele alan bir düşünce sistemi olarak tanımlanabilir.

17.yüzyıldan itibaren Batı tarafından kullanılmaya başlanan bir kavram olarak birey sadece tekil kişi anlamına gelmez. Birey, insanların her birinin eşsiz özelliklere sahip bağımsız ve anlamlı varlıklar olduğunu, herhangi bir topluluk ya da kolektif oluşumun sorumluluğu altında görevleri olan üyeler olmaktan öte özerk bir varlığa sahip olduğunu ifade etmektedir.⁶

---

⁵ Halis Çetin, "Liberalizmin Temel İlkeleri", **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.2., Sayı:1, (2001), s. 219.

⁶ **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, ed. H.Birsen Örs, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2016, s. 55.

Liberalizmin kurucusu olarak kabul edilen John Locke, ilahi bir fitrata sahip olan bireyin doğuştan birtakım temel haklarla dünyaya geldiğini ve bireyin sahip olduğu en temel üç hakkın yaşama, mülkiyet ve özgürlük hakkı olduğunu ifade etmiştir. Bu haklar bireyin insan olmaktan, insan onuruna sahip olmaktan kaynaklanan temel haklarıdır, bu nedenle hiçbir şekilde ihlal edilemez ve hiçbir amaç uğruna vazgeçilemez. Bu temel haklarla dünyaya gelen birey aynı zamanda hukuksal düzenlemeler için de temel bir dayanak oluşturmaktadır. Siyasal kurumların ve hukuksal düzenlemelerin temel hedefi bireyin doğuştan getirdiği bu tabii hakları korumaktır. Devlet, siyasal düzen ve hukuk sisteminin varlık sebebi budur. Tabii hukukun bir gereği olan mülkiyet hakkı bireyin yaşamı kadar masum ve kutsal bir haktır. Mülkiyet kavramı “malik olmak” anlamına gelip, bireyin sahip olduğu maddi ve manevi tüm değerleri ifade etmektedir. Aynı şekilde başkasının özgürlük alanına girmeksizin bireyin ön gördüğü her tür düşünce, inanç ve pratik onun tabii hukukunun bir gereğidir ve asla vazgeçilemez.⁷

Bir diğer düşünür Immanuel Kant ise; bireyin akıl ve irade sahibi olması nedeniyle diğer tüm varlıklardan ayrı ve üstün bir konumda bulunması gerektiğini savunmuştur. Ona göre birey olarak insan, eğilimler ya da gereksinimlerden ötürü değer kazanan bir “şey” değil, varoluşu doğaya dayanan, kendi mutlak değeri olan kutsal bir varlıktır. Bu sebeple akıl sahibi olmayan varlıkları “şeyler” olarak tanımlarken akıl sahibi varlıklar olarak insanları “kişiler” olarak tanımlamaktadır.⁸

Liberalizm bireyi hem metodolojik hem de ontolojik açıdan ele almaktadır. Metodolojik bireyciliğe göre; somut olan varlık bireydir. Birey dışındaki toplum, devlet, millet gibi oluşumlar soyut varlıklardır. Bu sebeple insanı ve toplumu anlamak için bireyin davranışları incelenmelidir. Ontolojik bireycilik ise; temelde bireyi esas almakla birlikte bireyi toplum ve devletten üstün gören bir anlayışa sahiptir. Nitekim birey hakları da toplumsal haklardan önce gelmelidir. Akıl ve irade sahibi olması nedeniyle insan diğer canlıların en üstün ve önde gelenidir.⁹

---

⁷ Ömer Çaha, **Dört Akım Dört Siyaset**, Ankara, Kadim Yayınevi, 2004, ss. 21-22.

⁸ Immanuel Kant, **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, çev. İoanna Kuçuradi, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu, 1995, ss. 45-46.

⁹ Yayla, **a.g.e.**, s. 151.

Liberal düşüncenin bireyi temel alan değer anlayışı bireyin kendi menfaatlerini maksimize edeceği ve bu sayede içinde bulunduğu toplumunda ekonomik ve sosyal kalkınmasına katkıda bulunacağı varsayımına dayanır. Bu bağlamda devletin bireye ekonomik anlamda müdahalesine de karşı çıkmaktadır.

John Stuart Mill, devletin ekonomik alana müdahalesinin yalnızca gücünü gereksiz yere arttırmaya sebep olacağını oysaki bireylerin devletin müdahalesi olmadan kendilerini ekonomik alanda geliştirebilecek potansiyele sahip olduklarını vurgulamaktadır.¹⁰

Serbest piyasanın sağlıklı bir şekilde işlerliğini sürdürebilmesi için devletin her türlü müdahaleden uzak bir tutum sergilemesi gerekmektedir. Aksi takdirde liberalizmin serbest piyasanın kendiliğinden düzeni sağlayacağı varsayımı çöker ve uyum bozulur. Bireye devletin müdahalesi bireyin üzerinde baskı yaratacak ve birey de başka bireyler üzerinde baskı kurma girişiminde bulunacaktır. Dolayısıyla bu şartlar altında çatışma ortamı kaçınılmaz olacaktır.¹¹

Kısaca özetlemek gerekirse; liberalizmin bireycilik algısı, bireyi üstün bir varlık olarak görmekle birlikte devlet ya da toplum aracılığıyla her türlü baskıdan da uzak tutulması gereken ve bu sayede gelişim sağlayabileceğine inanan bir anlayışa sahiptir.

1.1.2. Özgürlük

Bireyi merkeze alan bir ideoloji olarak liberalizmin içselleştirdiği bir diğer önemli husus ise özgürlük kavramıdır. Gerek ekonomik gerekse de siyasal alanda özgürlüğün sağlanamadığı bir toplumda bireysel haklardan söz etmek mümkün değildir. Bu açıdan ele alındığında liberal düşüncenin özgürlük anlayışının temelinde de toplumun değil bireyin ön planda olduğunu vurgulamak gerekir.

¹⁰ John Stuart Mill, **Faydacılık**, çev. Nazmi Coşkunlar, İstanbul, MEB Yayınları, 1986, s. 21.

¹¹ Gencay Şaylan, **Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, 2. bs., Ankara, İmge Yayınevi, 1995, s. 27.

Milton Friedman'a göre; liberalizm için asıl önemli olan şey gönüllü işbirliği ve özgür tartışma ortamıdır. Bu bağlamda bireylerin özgürlükler liberalizmin olmazsa olmaz şartıdır.¹²

Liberal düşüncenin özgürlük kavramını ele aldığımızda Isaac Berlin'in "Two Concepts of Liberty" adlı kitabında da ifade ettiği üzere negatif ve pozitif özgürlük ayrımının var olduğunu görmekteyiz. John Locke'un kurucusu olduğu klasik liberal anlayışa göre özgürlük; bireylerin istedikleri gibi hareket edebilme ve becerilerini geliştirebilme haklarına sahip oldukları ve dışsal bir zorlamanın hoş karşılanmadığı "negatif özgürlük" anlayışına sahip iken, J.S.Mill'in başını çektiği ve T.H.Green, Hobhouse, A.J.Hobson gibi düşünürlerin de savunduğu modern liberal anlayışa göre ise özgürlük; bireyleri yalnızca kendi haline bırakmak yerine kişisel gelişim ve yeteneklerini gerçekleştirmeleri ile ilintili olan ve bireyi sosyal kötülüklerden koruyacak dışsal müdahaleleri de bu doğrultuda kısmen kabul eden bir "pozitif özgürlük" anlayışına sahiptir.¹³

Liberalizm her ne kadar iki farklı teoriyle özgürlüğü ele alıyor olsa da genel itibariyle negatif özgürlük anlayışına sahiptir. Negatif özgürlükten kasıt zikrettiğimiz gibi bireyin herhangi bir dış zorlamaya maruz kalmadan serbestçe davranabilme özgürlüğüdür. Nitekim birey davranışlarına müdahale edilmediği ölçüde özgürdür. Bireyin serbestçe davranabildiği alan ne ölçüde geniş ise, özgürlüğü de o kadar geniştir. Burada esas olan nokta bireye herhangi bir dış etkenin yardımı değil, bireyin her türlü dış müdahalelerden ve baskılardan uzak tutulmasıdır.¹⁴

Liberalizmin birey odaklı özgürlük anlayışının içerisinde temel olarak siyasal ve ekonomik haklar olarak nitelendirebileceğimiz özgürlükler söz konusudur. Birey, istediği inanca sahip olma, istediğini düşünme ve ifade etme haklarının yanında iktisadi olarak istediği faaliyette bulunabilme ve mülkiyet edinme haklarına da sahiptir.

---

¹² Milton Friedman, **Kapitalizm ve Özgürlük**, çev. Doğan Erbek, İstanbul, Altın Kitap Yayınları, 1988, s. 34.

¹³ A. Heywood, **Siyasetin Temel Kavramları**, çev. H. Özler, Ankara, Adres Yayınları, 2012, ss. 42-50.

¹⁴ Yayla, **a.g.e.**, s. 163.

Bireyin siyasal haklarının başında hiç şüphesiz düşünce ve ifade özgürlüğü gelmektedir. Düşünce ve ifade özgürlüğü kısaca; bireyin özgür bir biçimde düşünme ve istediği bilgilere ulaşabilmesi, edindiği düşünce ve yargılarından ötürü hiçbir şekilde kınanmaması ve bunları tek başına ya da başkalarıyla birlikte (dernek, toplantı, sendika vb.) çeşitli iletişim araçlarıyla (söz, basın, resim, sinema, tiyatro vb.) özgürce açıklayabilmesi, savunabilmesi, başkalarına aktarabilmesi ve yayabilmesi anlamına gelmektedir.¹⁵ Bu açıdan bakıldığında düşünce ve ifade özgürlüğünün tam anlamıyla bir toplumda var olabilmesi basın özgürlüğü ile de doğru orantılıdır.

Serbest düşüncenin var olmadığı bir toplumsal düzende sosyal, kültürel ve demokratik değerlerin gelişimi elbette mümkün değildir. Bu açıdan ele alındığında düşünce özgürlüğünün liberal ideolojide diğer özgürlüklerin sağlanabilmesi bakımından olmazsa olmaz bir değere sahip olduğunu ifade etmek mümkündür.

Düşünce özgürlüğü ile ilintili olan bir diğer özgürlük ise din ve vicdan özgürlüğü ya da diğer bir ifadeyle inanç özgürlüğüdür. Bireylerin istedikleri gibi düşünebilmelerinin yanında istedikleri inancı benimseme ve inançlarının gerektirdiği şekilde yaşamlarını sürdürebilme hakları vardır.

Din ve vicdan özgürlüğü, bireyin resmi ya da gayri resmi hiçbir tehdit ya da baskı altında kalmaksızın istediği dine inanması ve inandığı dinin gereklerini yerine getirebilmesi ve bunları benimseyerek özgürce vicdanına mal edebilmesidir.¹⁶

Bütün bunlarla birlikte liberalizmde önem atfedilen bir diğer özgürlük, hiç şüphesiz ekonomik ve iktisadi özgürlüklerdir. Bireyler serbestçe girişimde bulunabilmeli ve özel mülkiyet hakkına sahip olabilmelidirler.

Liberal düşüncede ekonomik özgürlük kısaca ifade etmek gerekirse; bireyin ekonomik faaliyette bulunması ve ekonomik girişimcilik hakkına sahip olmasıdır. Bunun içinde gerekli olan faktörlerin en önemlisi piyasa ekonomisidir. Piyasa ekonomisinin olduğu yerde rekabet olacak ve bu sayede ekonomik özgürlük sağlanacaktır. Bireysel girişimciler ve çalışanlar serbestçe faaliyette bulunabilecek,

¹⁵ Ö.İbrahim Kabaoglu, **Türkiye’de Düşünce Özgürlüğü**, İstanbul, Tügik Yayınları, 1997, s. 19.

¹⁶ Ali Fuat Başgil, **Din ve Laiklik**, Ankara, Yağmur Yayınları, 1962, s. 101.

bu sayede her türlü tehdit ve baskı ortamından kaçabileceklerdir.¹⁷ Bunun sağlanabilmesi için de devletin ekonomik faaliyetlere müdahalesi olmamalı ve sınırlandırılmalıdır.

Sonuç itibariyle liberalizmin birey odaklı anlayışının yanında savunmakta olduğu tüm siyasal ve ekonomik özgürlüklerin temelinde devlet aygıtının sınırlandırılması ve tüm bu özgürlükler alanına olan müdahalesinden uzak tutulması gerektiği anlayışı esastır.

1.1.3. Piyasa Ekonomisi

Siyasal ve sosyal alanda liberalleşen bir toplumda ekonomik liberalleşme de ayrı bir yer tutmaktadır. Nitekim liberalizm devletin her alanda bireye müdahaleden uzak bir tutum sergilemesi gerektiğini dile getirirken ekonominin de birey merkezli olmasını esas alır. Bu sebeple liberalizmin ana ilkelerinden biri de piyasa ekonomisidir. Bireylerin özgürce hareket edebildiği bir piyasa ortamı rekabeti arttıracak bu da ekonomik kalkınmayı sağlayacaktır. Devlet her alanda olduğu gibi piyasadan da uzak durmalı, müdahaleden kaçınmalı ve bireylerin tercihlerine engel olacak herhangi bir kısıtlayıcı tedbir uygulamamalıdır.

Ekonomik liberalizmin kurucusu sayılan Adam Smith bu hususta “görünmez el” teorisini ortaya atmış ve devletin müdahalesinden uzak bir piyasa sisteminde düzenin kendiliğinden sağlanacağını ve işlerlik kazanacağını savunmuştur.

Liberalizm iki yönden piyasa ekonomisi ile ilgilidir. Çünkü liberal düşünce mülkiyet ve miras hakkıyla mübadele ve sözleşme özgürlüklerinin özgür bir toplum için vazgeçilmez olduğunu savunur. Bu özgürlükler de piyasa ekonomisinin özünü oluşturur. Bir diğer husus ise liberalizmin ana ilkelerinden biri olan sınırlı devlet ilkesinin uzantısında piyasa ekonomisini şart kılmasıdır. Sınırlı devlet idealinin gerçekleşebilmesi için devletin ekonomik alanda da küçülmesi gerekecektir. İktisadi

---

¹⁷ Atilla Yayla, **Liberal Bakışlar**, Ankara, Liberte Yayınları, 2000, s. 184.

ilişkileri yöneten ve üretim kaynaklarını elinde bulunduran devlet, bireysel özgürlüklere de zarar verecektir.¹⁸ Bu nedenle devlet piyasaya müdahaleden kaçınmalı ve piyasayı kendi işleyişine bırakmalıdır.

Piyasa kavramını, bireyin karşılıklı rızasıyla oluşan ve toplumdaki iktisadi faaliyetlerin herhangi bir baskı olmadan düzenlenmesini sağlayan bir mekanizma olarak tanımlayabiliriz. Piyasa ortamında çıkarlarının ne olduğunu en iyi şekilde bilen bireylerin yarışı ve işbirliği ile toplum için en iyi olan da ortaya çıkacaktır. Ludwig von Mises'te bu bağlamda; özgürlükleri korumanın en iyi yolunun anayasa yada kanunlar değil, piyasa mekanizması olduğunu söylemektedir. Mises'a göre; piyasa mekanizmasında özgürlükleri sağlamanın aracı bireyler arasındaki rekabettir ve piyasa, bireylere sınırsız olanaklar sunarak onları özgür kılmaktadır. Böylece işçiler de işverenin insafına bel bağlamak durumunda kalmadığı gibi, tüketicide tek bir üreticiye bağlı kalmayacaktır. Yani kısacası, hiç kimse bir başkasına muhtaç olmayacaktır. Piyasa ekonomisi sisteminde zorlama yoktur ve insan ilişkileri gönüllülük esasına dayanır.¹⁹

Friedman da aynı şekilde, liberalizmin piyasa ekonomisi sistemi sayesinde rekabetçi kapitalizmin ekonomik gücünü siyasal gücünden ayırdığını ve bu iki gücün ayrılması nedeniyle siyasal özgürlüklerin de önünü açtığını ifade ederek, piyasa ekonomisinin liberalizm için tek başına yeterli olmasa da olması gereken bir şartı olduğunu belirtmiştir.²⁰

1.1.4. Sınırlı Devlet

Bireyi ve bireysel özgürlükleri temel alan liberalizm, bu koşulların sağlanmasında en büyük engel olarak devlet aygıtını görmektedir. Güç kullanma tekeli elinde bulunduran devlet, bireyi hem sosyal hem de ekonomik alanda sınırlandırmak yerine kendi gücünü sınırlandırmalıdır.

¹⁸ Mustafa Erdoğan, **Türkiye Özgürleşebilir mi?**, Ankara, Liberte Yayınları, 2002, s. 10.

¹⁹ Aytekin Yılmaz, **Çağdaş Siyasal Akımlar**, Vadi Yayınları, 2001, ss. 36-37.

²⁰ Freidman, **a.g.e.**, s. 26.

Sınırlandırılmayan ve belli kurallarla bağlanmamış bir devlet, bireyin özgürlüğüne karşı en büyük tehdittir. Devlet bireylere yasaklamış olduğu zorbalıkları kendi uygulayabilir ve bu şekilde bireyleri birer köle haline getirebilir. Bu nedenle liberal düşüncenin savunduğu devlet anlayışı yurttaşlar üzerinde sonsuz otoriteye sahip ve onlardan ayrı, üstün bir varlık değildir.²¹

Liberalizmin öngördüğü sınırlandırılmış devlet ilkesinin var olabilmesi ancak belli kanunlar çerçevesinde yetkileri sınırlandırılmış, anayasal bir hukuk devleti sistemi ile mümkündür. Kanunların varlığı devletin de yetki alanını sınırlar. Kanunlar sosyal bütünlük ilkesine sahip olmalıdır.

Friedrich Hayek, kanunların nasıl olması gerektiği ve hakimiyeti hususunda 4 özelliği öne çıkarmıştır. Bunlar; kanunların kimseyi ayırmaksızın ya da hedef göstermeksizin genel bir niteliğe sahip olması, herkese eşit uygulanması, geçmişe dönük olmaması ve resmi ya da gayri resmi bütün kurum ve kuruluşları bağlamasıdır.²² Bu maddeler hukukun üstünlüğü ilkesi açısından önemlidir ki, hukukun üstünlüğü liberal demokrasiler için olmazsa olmazdır.

Liberalizm için en uygun ortam herhangi bir tehdit ya da baskının olmadığı gönüllü işbirliği ortamıdır. İdeal olan bireylerin kendi aralarında özgürce tartışabildikleri bir ortam oluşturarak çoğunluğa boyun eğmeden fikir birliğini sağlayabilmeleridir. Bir toplumda düzenin devam etmesi dış yaptırımlar ve baskı olmaksızın ancak fikir birliği ile mümkündür. Fakat kuralların yorumlanması ve uygulanabilmesi için yalnızca toplumsal gelenek ve görenekler bu görüş birliğini sağlayamazlar, bundan dolayı bir hakeme ihtiyaç vardır ve bu hakem de devlettir. Devletin asli görevi; kuralları değiştirebileceğimiz araçları sağlamak, kurallar arasındaki farklılıkları düzenlemek ve kurallara uymayanları cezalandırmaktır. İnsanların özgürlükleri bir noktada çatışabilir ve çatışmanın çözümü için devlet hakemlik görevini üstlenir.²³

J.Locke, devleti; yalnızca kendi sivil çıkarlarını tedarik etmek, korumak ve geliştirmek için teşkil edilen insan toplumu olarak tanımlamıştır. Bu sebeple, devlet

---

²¹ Yayla, **Liberalizm**, s. 202.

²² Yayla, **Liberal Bakışlar**, ss. 206-7.

²³ Freidman, **a.g.e.**, s. 52.

temel haklar olan özgürlük, sağlık, mülkiyet gibi haklar için aynı kanunları tarafsız bir şekilde güvence altına almakla yükümlüdür.²⁴

Bireysel özgürlüklerin güvence altına alındığı ve devletin yetkilerinin kanunlar çerçevesinde sınırlandırıldığı bir ortamda buna bağlı olarak ekonomide de bireylerin teşebbüs özgürlüklerinin gereği olan özgür bir piyasa ortamı sağlanmış olacaktır.

1.2. Demokrasi Tipleri ve Liberal Demokrasi

Genel itibariyle demokrasi kavramını irdelediğimizde çoğulculuk, hukukun üstünlüğü, kuvvetler ayrılığı, düşünce ve inanç özgürlükleri gibi birtakım siyasal ve sosyal hakları içinde barındıran unsurlara sahip olduğunu görürüz. Fakat uygulanışı bağlamında demokratik rejimleri incelediğimizde dünyanın farklı ülkelerinde çeşitli biçimlerde uygulanmakta olduğunu ve bu nedenle araştırmacılar tarafından bazı sınıflandırmalara tabii tutulduklarını görmekteyiz.

Demokrasilerin sınıflandırılması alanında Robert Dahl'ın 1971 yılında Poliarşi adlı çalışması dikkate değerdir. Dahl'ın poliarşik demokrasi modeli, devletin ya da toplumun tek bir iktidar tarafından yönetilmemesi için gereken koşulları ortaya koymuştur. Bunlar; özgür ve hilesiz seçimler, seçimle iş başına gelen yöneticiler, eşit oy hakkı, özgür basın, ifade özgürlüğü, kurumsal pozisyonlara ulaşma hakkı ve kurumsal otonomidir. Bu noktada siyasi rekabet ve katılıma ayrı bir önem vermiştir.²⁵

Andreas Schedler'in ise; bu bağlamda kullanmış olduğu 4 çeşit yönetim tipi vardır. Bunlar; otoriter, seçim demokrasisi ya da yarı demokrasi, liberal demokrasi ve gelişmiş demokrasilerdir. Schedler'a göre; özgür ve hilesiz seçimlerin yapılamadığı rejimler otoriter; özgür seçimlerin yapıldığı fakat sivil ve siyasal haklar

²⁴ John Locke, "Civil Government", içinde **Siyasal Düşünceler Tarihi**, çev. Mete Tuncay, Ankara, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Sevinç Matbaası, 1969, ii, 193 (s. 16).

²⁵ Filiz Zabcı, "Liberalizm ve Siyasal Çoğulculuk: Klasik Çoğulculuğa Genel Bir Bakış", **Mürekkap Dergisi**, 1999, 215-34.

ile sivil ordu ilişkileri gibi konularda demokratik kriterlerin sağlanamadığı rejimler seçim demokrasisi; seçimlerin özgür, adil ve hilesiz olduğu bunun yanı sıra sivil toplum ve insan haklarının gelişmiş düzeyde olduğu rejimler liberal demokrasi; demokrasinin tüm siyasi ve sosyal aktörler tarafından tam olarak benimsendiği ve uygulandığı rejimler ise gelişmiş demokrasi olarak sınıflandırılmıştır.²⁶

Dahl ve Schedler gibi düşünürlerin demokrasiyi minimalist biçimde ele alan çalışmalarının yanında Wolfgang Merkel'in demokrasileri çok boyutlu ve detaylı bir şekilde ele alan "embedded demokrasi modeli" adını verdiği bir sınıflandırması vardır. Bu model; demokrasileri yekpare tek bir rejim değil, iç içe geçmiş kısmi rejimler olarak ele almıştır. Bu kısmi rejimler; demokratik bir seçim rejimi, siyasi haklara katılım rejimi, sivil özgürlükler rejimi, güç kontrolünün garantisi ve seçilmişlerin yönetim güçlerinin garanti altına alınmış olmasıdır. Bunların arasındaki uyumsuzluk ve sorunlar arızalı demokrasi tiplerini yaratır. Bunlar da; dışlayıcı demokrasi, illiberal demokrasi, delegatif demokrasi ve vesayetçi demokrasi tipleridir.²⁷

Klasik görüşe göre "demokrasi" kavramı devlette iktidarı elinde bulunduran yegane gücün halk olduğuna vurgu yaparken, "liberal" sözcüğü ise devletin elinde bulundurduğu iktidar gücünün sınırlandırılmasını ifade etmektedir. Bu noktadan hareketle liberal demokrasi; halkın temel siyasi kararlar alabildiği fakat alınan kararlar üzerinde belli sınırlamaların olduğu bir siyasi sistemdir.²⁸

Demokrasi üzerine çalışmalarıyla bilenen Giovanni Sartori, liberal demokrasinin iki ana unsurdan meydana geldiğini belirtmektedir. Bunlardan ilki halkı özgürleştirmek (liberalizm), diğeri ise halkı yetkilendirmektir (demokrasi). Bir başka ifadeyle liberal demokrasi; halkı zorbalıktan korumak anlamına gelen "demo-protection" (liberal anayasacılık ilkesi) ve halkın yönetimini uygulamaya geçirmeyi

---

²⁶ Dr.Ozan Örmeci, "**Türkiye'nin Demokrasi Sorunları**" (Çevrimiçi) <http://ozanormeci.com.tr/turkiyenin-demokrasi-sorunlari.html>, erişim 5 Temmuz 2019.

²⁷ Osman Nuri Özalp, "Türkiye Demokrasilerin Neresinde? Demokrasi Tiplerini Işığında Türkiye Örneğine Yeni Bir Bakış Denemesi", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C.66., Sayı:2, (2008), ss. 136-40.

²⁸ Mustafa Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, 3.Baskı Ankara, Siyasal Kitabevi, 1999, s. 213.

ifade eden “demo-power” unsurlarından meydana gelmiştir. Birinci unsur, negatif özgürlük anlayışının diğeri ise pozitif özgürlük anlayışının kurumsallaşmasıdır.²⁹

Günümüz demokratik devletlerinin dayandığı anlayış, liberal demokrasi anlayışıdır. Liberal demokratik ilkeleri benimsemiş olan liberal devletler, bireysel hak ve özgürlükleri güvence altına alan, insan haklarına dayalı ve iktidarlarını belli anayasal metinlerle hukuk çerçevesinde sınırlanmış devletlerdir.

Liberal düşünce, bireylerin kanunlar önünde eşit olan haklarının korunması ve himaye edilmesi için anayasaya dayalı modern bir hukuk sistemiyle birlikte modern bir adalet mekanizmasının varlığını savunmuştur. Buradaki amaç; hem devletin bireylerin aleyhine olabilecek müdahaleciliğini sınırlamak hem de siyasal iktidarların elinde bulundurduğu yetkileri anayasa ve kanunlar ile sınırlayabilmektir. İşte tam bu noktada devletin elinde bulundurduğu gücün tek elde toplanmasını önleyebilmek için Montesqueu'nun ortaya attığı kuvvetler ayrılığı ilkesini benimseyerek yasama, yürütme, yargı güçlerinin birbirlerinden ayrılmasını sağlamıştır. Öte yandan hukuk devleti kavramını kullanırken yasama faaliyetinde bulunan bir parlamentonun olduğu ve seçilmiş bir hükümet ile parlamenterlerin toplumun kabul ettiği kanunlara dayalı sürdürdüğü bir sistem anlaşılmaktadır. Keza anayasa ve kanunlara dayalı olan bir hukuk devleti yapılanmasının olmadığı bir yerde liberal demokrasiden söz edilemez.³⁰

Hayek, bu bağlamda liberalizmin bireye atfettiği doğal haklar ve kuvvetler ayrılığı anlayışından yola çıkarak bireysel hakların garanti altına alınmadığı ve kuvvetler ayrılığının tam olarak belirlenmediği bir toplumda gerçek manada anayasanın varlığından söz edilemeyeceğini ifade etmiştir.³¹

Liberal demokrasilerde yurttaşların siyasal alana katılımı yalnızca belli aralıklarla yapılmakta olan seçimler aracılığı ile kendilerini temsil eden vekillerini seçmek demek değildir. Atina'daki klasik demokrasi modelinde de uygulandığı üzere

---

²⁹ A.e, s. 214.

³⁰ Bayram Kodaman, "Liberal Demokrasinin Zemini", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.2011., Sayı:23, (2014), 1-6 (s. 3).

³¹ Friedrich August von Hayek, "Liberalizm", çev. Ünsal Çetin, **Liberal Düşünce Dergisi**, C.14., Sayı:55, (2009), s. 212.

siyasal iktidar gerekli gördüğü hususlarda kimi zaman referandum yoluna giderek halkın iradesine doğrudan başvurma yolunu seçebilir. Öte yandan liberal demokrasinin var olduğu sistemlerde yurttaşlar düşünce özgürlüğü, ifade özgürlüğü, örgütlenme ve toplanma özgürlüğü gibi sivil alandaki birtakım haklarla sendikalar, medya, sivil toplum kurumları, işçi ve işveren örgütleri gibi kurumlar aracılığı ile kamuyu ilgilendiren hususlarda kamuyu oluşturabilme ve siyasal iktidarlara etki edebilme hakkına da sahiptirler.³²

Liberal demokrasi modelinin temel niteliklerini sıralamamız gerekirse birbiriyle ilişkili üç özelliği öne çıkartabiliriz;

Liberal demokrasi, siyasi eşitlik prensibine uygun bir şekilde yapılmakta olan düzenli seçimler aracılığıyla iktidarın belirlendiği bir sistemi ifade eder ve demokrasinin temsili ve dolaylı bir biçimdir.

Liberal demokrasi, rekabete dayalıdır. Bu doğrultuda siyasi çoğulculuk, hoşgörü ve farklı fikirlerin özgür bir şekilde var olması için gerçekleştirilir.

Liberal demokrasilerde devlet ve sivil toplum arasında açık bir ayırım söz konusudur. Bu ayırım, ekonomik yaşamın piyasa kurallarına göre organizasyonu ve farklı grupların çıkarlarının meşru kabul edilmesi kuralına dayalıdır.³³

Liberal demokrasi kavramı; liberal düşünce temelinde bireysel hak ve özgürlüklerin devlet aygıtına karşı korunması ve siyasi partiler ile özgür ve adil seçimlerin varlığına vurgu yapması nedeniyle araştırmamız açısından önemlidir. Zira günümüz demokratik devletleri için olmazsa olmaz özgür seçimlerin varlığı ve halk iradesinin yansımasıdır. Özal da, demokrasilerin askıya alındığı bir dönemde genel seçimlerle iktidara gelmiş ve çalışmamızın odak noktası olan Türkiye’de liberal demokrasinin inşası konusunda önemli bir rol üstlenmiştir.

---

³² Şahin, a.g.e., s. 9.

³³ Emre Gök, "1980 Sonrası Yönetimde Neo-Liberal Politikalar (Anavatan Partisi'nin Turgut Özal'lı Dönemi)", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 2008, s. 16.

İKİNCİ BÖLÜM

YENİ SAĞ DEVLET ANLAYIŞI VE UNSURLARI

2.1. 21. Yüzyılda Muhafazakârlık: Yeni Sağ

Bu bölümde çalışmamızın odak noktalarından biri olan Yeni Sağ devlet anlayışının temel unsurlarından Muhafazakârlık düşüncesinin kavramsal tanımlamasına yer verilecek, ardından ise Yeni Sağ devlet anlayışının bileşenleri olarak liberalizm ve muhafazakarlık ideolojilerinin yeniden yorumlandığı neo-liberalizm ve neo-muhafazakarlık kavramlarının literatürdeki tanımlamaları özetlenecektir.

Yeni Sağ devlet anlayışının en karakteristik özelliği liberal ekonomi politikalarını savunuyor olmasının yanında muhafazakârlık ideolojisine duyduğu bağlılıktır.

2.1.1. Muhafazakârlık

İngilizce conservatism terimi ile adlandırılan muhafazakârlık kavramı, kelime kökeni olarak conservare yani korumak, muhafaza etmek anlamlarını taşımaktadır.

Muhafazakârlık düşüncesi günümüze kadar tartışılmalı olan olgulardan biri olmuştur. Kimi düşünürler muhafazakârlığı bir ideoloji olarak değerlendirirken kimileri de onun bir gelenek olduğu varsayımını kabul etmişlerdir. Muhafazakârlığın bir ideoloji ya da gelenek mi olduğundan öte sormamız gereken ise ihtiva ettiği düşüncelerdir.

Muhafazakârlık düşüncesinin kurucusu olarak Edmund Burke kabul edilmektedir. Aydınlanma çağının rasyonalist ve bireyi merkeze alan filozoflarından

ayrılarak David Hume'un bireyi ve akli sorgulayan felsefi yaklaşımından da etkilenerak 1790 yılında yayımladığı "Reflection on the Revolution in France"* adlı kitabında muhafazakârlık teorisinin temellerini atmıştır.³⁴

Eric Jan Zürcher'e göre; Edmund Burke'ün muhafazakârlığının temel kriterlerini saymamız gerekirse bunlar; Dinin önemli olması, özel mülkiyet dokunulmazlığı, bireylere haksızlık yapılabileceği ihtimali nedeniyle toplumsal müdahalelere karşıtlık, hiyerarşiye bağlılık, toplumun esasen bir mekanizma değil bir organizma oluşu ve geçmişle kurulan bağlardır.³⁵

Burke'ü diğer düşünürlerden ayıran en temel nokta onun Aydınlanma çağının getirdiği rasyonal düşünce ve devamındaki Fransız İhtilali'yle meydana gelen yeni düzene karşı gelerek eski düzeni ve geleneksel kurumları savunuşu ve bunu tüm Avrupa'daki toplumlar için genel bir anlayış olarak istiyor olmasıdır. Burke'un muhafazakârlık teorisi; Fransız İhtilali'nde var olan ve toplumsal kurumların kökten ve radikal bir değişiminden öte İngiliz Sanayi Devrimi'ndeki toplumsal dönüşümle kendini gösteren tedbirli bir değişime ve gelişime vurgu yapmaktadır. Bu sebepten ötürü soyut akılla gerçekleştirilen Fransız İhtilali'nin meydana getirdiği yeni düzene karşı çıkmaktadır.³⁶

Bu bakış açısıyla genel bir muhafazakârlık tanımlaması yapmamız gerekirse;

"1789 Fransız devriminin ardında yatan Aydınlanmaya, onun akıl ile tüm dünyayı anlayıp yine akıl yoluyla tüm dünyayı değiştirmeyi ilke edinmiş akıl anlayışına ve bu akıl anlayışından türemiş siyasi projelere ve bu siyasi projeler doğrultusunda toplumun dönüştürülmesine ilişkin öneri ve uygulamalara muhalif olarak ortaya çıkan siyaseti sınırlamayı ve toplumu bu tür devrimci ve tepeden inmece yapma dönüşümlerden korumayı amaçlayan bir siyasi felsefeyi bir düşünce geleneğini ve zaman içinde oluşan bir siyasal ideolojiyi"

---

*Fransız Devrimi'nin Yansımaları

³⁴ Mehmet Akinci, "Muhafazakarlık ve Değişim: Değişime Direniş Mi Yoksa İhtiyatlı Değişimi Savunmak mı?", **Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.1., Sayı:1, (2016), s. 137 (Çevrimiçi) <http://dergiipark.gov.tr/aksarayiibd/241029>, erişim 2 Kasım 2018.

³⁵ Eric Jan Zürcher, "Muhafazakârlık Üzerine", içinde **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık**, ed. Ahmet Çiğdem, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, v, s. 40.

³⁶ Fatih Duman, "Edmund Burke, Muhafazakarlık, Aydınlanma ve Siyaset", **Muhafazakar Düşünce**, 2004, ss. 35-36.

ifade etmektedir.³⁷

Muhafazakârlık düşüncesini felsefi ve siyasal muhafazakârlık olarak ikiye ayırmak mümkündür. Felsefi muhafazakârlık özü itibariyle İngiliz ve Amerikan Devrimleri'nin oluşum süreçlerinde de yaşandığı gibi çağın getirdiği yeni fikirlerin ve değişimin zamanla kendiliğinden toplum tarafından benimseneceği anlayışına sahiptir. Bundan ötürü direkt olarak dışardan tepeden inmece bir müdahaleyi reddederek tarihsel süreklilik içinde kendiliğinden meydana gelen bir değişimi vurgular. Değişim devrim ya da herhangi bir dış müdahale aracı olmaksızın gerçekleşmelidir. Fransız Devrimi ile birlikte ortaya çıkan özgürlükçü fikirlere karşı bir tepki olarak doğan siyasal muhafazakârlık ise genel itibariyle daha tepkiseldir ve değişimden değil gelenekten yana bir düşünce sistemidir. Bunun sebebi de devrimin getirdiği ani değişimin toplumun gelenek ve görenekleriyle olan bağı keseceğine duyulan inançtır. Bu açıdan bakıldığında siyasal muhafazakârlığın daha statükocu bir yapıda olduğu söylenebilir.³⁸

Muhafazakârlık düşüncesinin temel sorunsalı; değişimin asla olmaması değil, nasıl ve ne şekilde olacağıyla ilgilidir. Toplumsal değişim ve dönüşümler soyut akla sahip bireylerin dış müdahaleleri ile aniden değil, toplumun önemseydiği değerler ve gelenekler bütünüyle uyumlu bir şekilde zamanla olmalıdır.

Muhafazakârlık, "kozmojik" denilebilecek temel ilkesiyle evrende var olan herşeyin kaynağının kusurlu bireylerden öte kusursuz Tanrı olduğuna inanan bir anlayışa sahiptir. Bu nedenledir ki evrende var olan Tanrısal kaynaklı birtakım doğal yasalar bulunmaktadır. Bireyler de buna uymakla yükümlüdür. Tinsel bir bütünlük olan toplum geçmişten geleceğe ebedi bir yaşam döngüsüne sahiptir.³⁹ İşte bu temel anlayışla muhafazakârlık, dini ve ahlaki bir temele dayanmakla birlikte soyut akla sahip bireyi değil gücünü Tanrı'dan ve geçmişin getirdiği birikim, tecrübe ve gelenekçi toplumsal kurumlarından alan toplum merkezli bir teoridir. Gelenek, aile, otorite gibi toplumsal değerlerin toplumların var olmasında olmazsa olmaz bir rolü

³⁷ B.Berat Özipek, **Muhafazakarlık: Akıl Toplum Siyaset**, Ankara, Liberte Yayınları, 2004, s. 6.

³⁸ Ömer Çaha, "Muhafazakar Düşünce Toplum", **Liberal Düşünce Dergisi**, 2004, s. 17.

³⁹ Doğu Ergil, "Muhafazakar Düşüncenin Temelleri", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.41., Sayı:1, 2015, s. 275.

vardır. Bireyler yalnızca kendi menfaatleri doğrultusunda hareket eden varlıklardır ve soyut akla sahiptirler. Geçmişten gelen bilgi, deneyim ve tecrübeden yoksun bireyin yalnızca akıl yürütmeye elde edeceği sonuç hüsrandır. Oysaki toplum geçmişten gelen kurumsal-gelenekçi yapısıyla büyük tarihsel bir deneyime sahiptir.

Muhafazakâr düşünce, özel mülkiyet ve veraset kavramlarına da ayrı bir önem vermiştir. Meşruiyetin tek kaynağının devlet aygıtı olamayacağını savunan muhafazakârlar, liberallerin aksine birey odaklı mülkiyet hakkından öte mülkiyet haklarının sosyal dengeye yaptığı katkıyı önemsemişlerdir. Mülkiyetin bir hak olduğu kadar sorumlulukta ihtiva ettiğine inanmaktadırlar. Bu doğrultuda bireylerin mülki hakları üzerinde dilediğini yapma tasarrufuna sahip olmadıkları ve bunun toplumun ihtiyaçları kadarıyla sınırlı olduğu görüşünü savunmaktadırlar.⁴⁰

Öte yandan Muhafazakârlık düşüncesi tarihsel süreç içerisinde zamansal ve mekânsal olarak da belli ayrışmalar yaşamış ve farklı isimlerle adlandırılmıştır. Mekansal açıdan bir ayrım yapmak gerekirse; Taşındığı özellikler itibariyle otoriter muhafazakarlık olarak adlandırılan Kıta Avrupası muhafazakarlığı ile liberal değerler taşıyan Anglo-Amerikan muhafazakârlığı buna örnek verilebilir. Zamansal açıdan ise muhafazakâr düşüncenin piyasa ekonomisi, minimal ve liberal devlet anlayışını savunan neo-muhafazakârlık ve daha düzenleyici-paternalist bir devlet anlayışını öngören paternalist muhafazakârlık olarak ikiye ayrıldığını ifade edebiliriz.⁴¹

Muhafazakârlık ve liberalizm ideolojilerinin zikrettiğimiz kavramsal tanımlamalarının ardından bu iki zıt görüşün temel alınarak yeniden yorumlanmasıyla ortaya çıkan ve içerisinde neo-muhafazakâr ve neo-liberal unsurları barındıran Yeni Sağ devlet anlayışını daha kolay açıklayabiliriz.

---

⁴⁰ Norman Barry, **Yeni Sağ**, çev. Cevdet Aykan, Ankara, Tisemat Yayınları, 1989, ss. 102-103.

⁴¹ Fatih Duman, "Muhafazakar İdeolojide Farklı Düşünce Gelenekleri Bağlamında " Muhafazakarlığın Doğası"', **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.10., Sayı:1, 2017, ss. 15-34.

2.1.2. Yeni Sağ Devlet Anlayışı

1970'lere geldiğimizde ortaya çıkan Petrol Krizi ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra meydana gelen genç nüfustaki patlamayla Keynes'in refah devletine yüklediği sorumluluğu yerine getirememeye başlamıştır. Bu noktada İngiltere'de Thatcher ve Amerika'da Reagan'ın başını çektiği Yeni Sağ anlayışı ortaya çıkmıştır.

Yeni Sağ düşüncesinin ana hedefi, Keynes'in öngördüğü refah devleti anlayışının toplumun taleplerini artırarak bürokrasiyi hantallaştıran ve sermaye akışını durma noktasına getiren yapısına son vermek, bu sayede sermayenin karşılaştığı engelleri ortadan kaldırmaktır.⁴²

Yeni Sağ düşüncesi, 20.yy ile birlikte devletlerin aşırı büyümelerinin neticesinde bireysel ve toplumsal özgürlüklerin kısıtlanmalarına sebep olmalarından ötürü ortaya çıkmıştır. Gittikçe hantallaşan bürokratik devlet yapıları, kaynakların israf edilmesine yol açmış, toplumsal refahın ve zenginleşmenin de önünü kesmiştir. Tüm bu nedenlerle siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan bir dönüşüm ihtiyacını karşılamak için Yeni Sağ anlayış benimsenmiştir.⁴³

İngiltere'de Thatcher ve ABD'de Reagan'ın başını çektiği Yeni Sağ anlayışın tüm dünyaya yayılmasında küreselleşen dünya sisteminin etkisinin yanında beş önemli neden sayılabilir. Bunlardan ilki Yeni Sağ teorisinin savunduğu ekonomi politikalarına karşı akademik ve ekonomik açıdan güven duyulmasıdır. İkincisi ise Yeni Sağ politikaların uygulanması için gelişmekte olan ülkelere sağlanmakta olan kurumsal desteklerin varlığıdır. IMF ve Dünya Bankası bu hususta önemli bir rol oynamıştır. Üçüncü neden ise ulusal ve uluslararası medya organlarının Yeni Sağ uygulamalarını benimseyen yayınlar yapmasıdır. Dördüncü husus ise Yeni Sağ politikalarının uygulandıkları ülkelerde siyasi olarak desteklenmeleridir. Son olarak

---

⁴² Cemal Baltacı, **Yeni Sağ Üzerine Bir Eleştiri**, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.9., Sayı:2, 2004, s. 360.

⁴³ B.Ayman Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Gelişimi**, Ankara, TODAEİ Yayınları, 1996, s. 51.

toplumların seçimlerdeki yönelimlerinin bu uygulamaları benimseyen nitelikte olmalarıdır.⁴⁴

Ekonomi odaklı Yeni Sağ devlet anlayışının en temel ilkesi özelleştirme. Özelleştirmeye atfedilen bu önemin sebebi ise minimal devlet anlayışına sahip olunmasıdır. Küreselleşme çağının zorunluluklarından biri olarak görülen minimal devlet anlayışıyla daha etkin ve sınırlayıcılıktan uzak bir piyasa ekonomisi modeli tasavvur edilmektedir. Bu şekilde refah devletinin tıkadığı ekonomik sistem işlerlik kazanacaktır.

Yeni Sağ anlayışın savunduğu tüm bu ekonomik dönüşüm hamleleriyle birlikte 80’li yıllara gelindiğinde, küreselleşen ve dönüşen dünyanın hayatımıza kattığı bir diğer önemli husus, yeni kamu yönetimi anlayışının gereği olan “yönetişim” kavramı olmuştur. Yöneten ve yönetilenin olduğu hiyerarşik temelli “yönetim” kavramı bir kenara bırakılmış, bunun yerine katılımcı, şeffaf ve çoğulcu bir yaklaşımı öngören ve birlikte yönetmek anlamına gelen “yönetişim” anlayışına geçilmiştir.⁴⁵ Bu sayede yalnızca ekonomik değil bürokratik dönüşümde sağlanmıştır.

Yönetişim alanındaki özelleştirme uygulamalarını özetlemek gerekirse kamusal alanda devletin etkinliğinin azaltılması ile beraber sivil toplum alanına atfedilen önem artırılmış ve bu bağlamda gelişim yaşanmıştır. Hantallaşan devlet sistemi yerine yerel yönetimler ön plana çıkarılmıştır. Büyük şirketler bu doğrultuda daha küçük özerk yapılara ayrılmış, küçük bürolar ve esnek çalışma sistemiyle fason üretime ivme kazandırılmıştır.⁴⁶

Liberal ve muhafazakâr ideolojiler esasen iki zıt kutupta yer alan disiplinlerdir. Bir yanda güçlü devleti, aileyi, gelenek ve görenekleri, itaati, toplumsal otoriteyi ve disiplini, ulus kavramlarını savunan muhafazakâr düşünce

---

⁴⁴ N. Ashford, **Reaganomics and Thatcherism: From Ideas to Policy**, England, The Heritage Foundation and Senior Lecturer in Politics at Staffordshire Polytechnic, 1990, s. 8.

⁴⁵ Füsün Özülke, ““Yönetim”den “Yönetişim”e Kavramsal Bir Değişim Yolculuğu”, **Füsün Özülke**, 2015 (Çevrimiçi) <http://fusunozulke.com/yonetimden-yonetisime-kavramsal-bir-degisim-yolculugu/>, erişim 10 Kasım 2018.

⁴⁶ Uğur Ersoy, “Türkiye Örneğinde Yeni Sağ: Anavatan Partisi Üzerine Bir İnceleme” **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 2002, s. 15.

varken, diğ er yanda ise bireyi önceleyen, özgürlükleri savunan ve piyasa ekonomisini esas alarak devleti sınırlandıran bir anlayışa sahip liberal düşünce vardır. Yeni Sağ teorisini savunan düşünürler bu ideolojilerin olumlu taraflarını ele almış ve bu şekilde doğruya ulaşmaya çalışmışlardır.⁴⁷

Bu noktadan hareketle Yeni Sağ devlet anlayışının tam olarak anlaşılabilmesi için bu anlayışın temelini oluşturan neo-muhafazakârlık ve neo-liberalizm ideolojilerini ele almakta yarar vardır.

2.1.2.1. Neo-Muhafazakârlık

Kendisi de bir neo-muhafazakâr olan Irving Kristol, “neo muhafazakârlık” kavramının ilk kez sosyalist düşünür M.Harrington tarafından 1973’te kaleme alınan “Dissent” adlı makalede kullanıldığını ifade etmektedir.⁴⁸

Neo ya da yeni muhafazakârlık esasen muhafazakâr düşüncenin Amerika’daki yorumlanmasıdır. Amerikan muhafazakârlığı da diyebileceğimiz bu yeni anlayış, liberalizmi tamamen dışlamak yerine din, aile, gelenek gibi muhafazakâr değerler ithal etmiş ve liberal sistemi devam ettirebilmeyi amaçlamıştır.⁴⁹

Neo-muhafazakârlık en basit ifadeyle, liberalizmin savunduğu ilerici değerlerin yayılması neticesinde ortaya çıkan sosyal bölünme-parçalanma korkusu olarak ifade edilebilir.⁵⁰

1980’li yıllarla birlikte ortaya çıkan Yeni Sağ devlet anlayışının ekonomi politikalarında neo-liberal, sosyal alanda ise muhafazakâr politikaları esas alan bir tutum sergilemesi iki farklı ideolojinin birlikte gelişimine sebebiyet vermiştir. Bu doğrultuda neo-muhafazakârlık; neo-liberalizmin ekonomide devletin etkili ve

⁴⁷ . Tortop, N., İsbir, E. G., Aykaç, B., Yayman, H., Özer, **Yönetim Bilimi**, 9.Baskı, Ankara, Nobel Yayıncılık, 2012.

⁴⁸ Songül Sallan Gül, **Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa! Yeni Liberalizm ve Muhafazakarlık Kısacasında Refah Devleti**, İstanbul, Etik Yayınları, 2004, s. 79.

⁴⁹ **A.e.**, s. 79.

⁵⁰ Heywood, **a.g.e.**, s. 108.

müdahaleci tavrına son verme politikasına karşılık sosyo-kültürel alanda eksikliği hissedilen otorite, gelenek, din ve aile gibi muhafazakâr ideolojik değerlerin ön planda tutulmasını savunmuştur.⁵¹

Neo-muhafazakâr düşünce, ilkesel olarak pazar ekonomisini ve rekabetçi sermaye gruplarının ortak pazar içerisinde egemen olmalarını çağın gereklerinden biri olarak görmekte ve bu noktada klasik muhafazakâr düşünceden ayrıışmaktadır.⁵²

Helmut Dubiel, bu bağlamda iktisat teorileri açısından salt neo-muhafazakâr ya da salt neo-liberal olarak adlandırılabilir yeni bir ekonomi politikasından söz etmenin doğru olmayacağını, ekonomik alanda muhafazakâr ve liberal politikaların sentezlenerek tek bir potada eritildiğini belirtmiştir. Dubiel'e göre; neo-liberalizm ya da neo-muhafazakârlık aynı potada toplanan politikaların farklı iki pencereden görünümünden başka bir şey olamaz. Dolayısıyla neo-muhafazakâr ya da neo-liberal denmesi tamamen bir tercih meselesidir.⁵³

Neo-muhafazakârlık ideolojisinin liberalizmin ekonomik anlamda bireysel girişimcilik gibi bireye serbestiyet tanıyan özgürlükçü ilkelerini benimseyen bir yapıda olduğunu söyleyebiliriz. Bireysel hak ve özgürlüklerin teminatı olarak da özel girişimcilik ve özel sektör uygulamalarını gören bir anlayışa sahip olan neo-muhafazakâr düşünce, güçlü bir özel sektörün varlığının siyasi özgürlüklerin de teminatı olacağı inancındadır.⁵⁴

Neo-muhafazakârlık aynı zamanda liberalizm ideolojisinin açmazları ve burjuva sisteminde yaşadığı otorite boşluğuna karşı tepkisel bir oluşumdur. Bu nedenle çocuk eğitimi, aile ve kadın hakları, dini inançların uygulanışı, cinsellik gibi kültürel kavramlar da neo-muhafazakâr ideolojinin ağırlık verdiği politikalar arasındadır.⁵⁵

---

⁵¹ E.Zeynep Güler, "Muhafazakârlık: Kadim Geleneğin Savunusundan Faydacılığa", içinde **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, ed. H.Birsen Örs, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016, s. 146.

⁵² Ergil, **a.g.e.**, s. 287.

⁵³ Helmut Dubiel, **Yeni Muhafazakarlık Nedir?**, çev. Erol Özbek, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, s. 160.

⁵⁴ Ergil, **a.g.e.**, s. 286.

⁵⁵ E.Zeynep Güler, **a.g.e.**, s. 147.

Neo-muhafazakârlık ideolojik açıdan da iç siyasette sosyal patlamalara sebebiyet vermeyecek ölçüde olması kaydıyla hükümet destekli refah politikaları öngörürken, dış siyasette ise özgürlüklerin ve rejimin en büyük tehlikesi olarak komünizmi kabul eden katı anti-komünist bir anlayışı benimsemiştir.⁵⁶

Neo-muhafazakârlığın bir diğer önemli özelliği de çok-kültürlü ve çok-dinli toplumsal yapılara şüpheyile yaklaşıyor olmasıdır. Neo-muhafazakârlara göre bu türden oluşumlar yüksek oranda istikrarsızlık ve çatışma tehlikesi taşımaktadır. Bu sebeple neo-muhafazakârlık milliyetçi ideolojiyle oldukça yakın bir ilişki içerisindedir.⁵⁷

2.1.2.2. Neo-Liberalizm

Küreselleşen dünyada liberal değerlere yeniden dönüşü simgeleyen neo-liberalizm akımı, klasik anlamda liberalizmle temelde aynı ilkelere bağlıdır. Bunlar; bireycilik ve insan hakları, piyasa ekonomisi, sınırlı devlet, hukuk devleti ve liberal rasyonalizm ilkeleridir.⁵⁸ Bununla birlikte neo-liberalizm, bilhassa piyasa ekonomisi ve girişimciliğe ayrı bir önem atfetmektedir.

60'lı ve 70'li yıllarla birlikte Keynesci refah devleti modelinin çöküşe geçmesiyle barındırdıkları farklılıklarla birlikte temelde klasik anlamda liberalizme dönüşü esas alan üç önemli liberal düşünce okulu neo-liberalizmin doğuşunun temellerini atmıştır. Bunlar; F.Hayek'in kuruculuğunu üstlendiği Neo-Avusturya Okulu, M.Friedman'ın öncülüğündeki Chicago İktisat Okulu ve M.Buchanan'nın Virginia Politik İktisat Okulu'dur. Bu ekoller fikri temelde liberal olsalar da bazı farklılıkları içinde barındırmışlardır. Bu üç önemli ekolün haricinde Almanların Freiburg Okulu'ndaki ORDO liberallerinin de neo-liberalizmin fikri temellerinin

⁵⁶ E.Zeynep Güler, **a.g.e.**, s. 155.

⁵⁷ Mümtaz'er Türköne, **Siyaset**, 9. bs. Ankara, Lotus Yayınevi, 2008, s. 125.

⁵⁸ Mustafa Erdoğan, **Aydınlanma Modernlik ve Liberalizm**, 1. bs., Ankara, Orion Yayınevi, 2006, s. 63.

oluşumunda katkıları olmuştur. ABD’de ise Libertarianizm akımı bilhassa 70’li yıllarda etkisini hissettirmiştir.⁵⁹

Farklı ekollerin neo-liberal düşüncenin ortaya çıkışında katkısı olsa da neo-liberalizmin kurucusu olarak F.Hayek kabul edilmektedir. Hayek’e göre; iktisadi özgürlük olmadan bireysel ve siyasal özgürlüklerden söz etmek mümkün değildir. Liberal düşüncenin temel prensibi; işlerin yönetiminin kendiliğinden oluşan kuvvetlere bırakılması ve baskıcı tedbirlerden olabildiğince kaçınılmasıdır. Bu bağlamda önemli olan ne tamamıyla adem-i merkeziyetçi ne de tek elden merkeziyetçi bir anlayışta olunmayıp bu iki metodun birleştirilmesidir.⁶⁰

Neo-liberalizmin amacı, asgari düzeyde devlet müdahalesinin var olduğu, kendine has kuralları ile varlığını sürdüren ve işlerlik kazanan piyasa mekanizmasını sağlayabilmektir. Neo-liberal düşüncede hedeflenen asgari devlet müdahalesi yalnızca piyasa ekonomisi için değil toplumsal hayatın tamamında var olan bir olgudur. Devletin minimize edildiği ve müdahaleci bir tutum sergilemediği bir mekanizmada bireyler özgürce hareket edebilecektir.⁶¹

Nitekim neo-liberal teoride devlet; bireylerin düşünce, ifade ve seçme hürriyetlerinin kutsallığını benimsemeli ve güç kullanma tekelindeki araçları kullanarak bu özgürlükleri ne olursa olsun muhafaza etmelidir.⁶²

Neo-liberalizm; ekonomik alanda tüketici özgürlüklerinin sağlanması ve vergilerin düşürülmesiyle orta sınıfı cezbeden bir ideoloji haline gelirken asıl hedeflediği 60’lardan beri azalmakta olan kar oranlarıyla zor durumda kalan büyük sanayi sermaye sahipleri ve uygulanan negatif reel faiz politikalarıyla servetleri erimiş olan mali sermaye kesimleri olmuştur. Bu kesimler, kısıtlayıcı Keynesyen ekonomi modelinden derhal vazgeçilerek piyasa ekonomisine geçişin kapitalist sistemin varlığını devam ettirmesi açısından şart olduğu hususunda giderek artan bir

---

⁵⁹ Aktan, **a.g.e.**, ss. 12-13.

⁶⁰ Friedrich August von Hayek, **Kölelik Yolu**, çev. A. Turhan Feyzioğlu, 3. Ankara, Liberte Yayınları, 2004, ss. 74-75.

⁶¹ Senem Kurt, Hayek’in Özgürlük ve Adalet Teorisi, **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.2., Sayı:3, 2006, s. 200.

⁶² Harvey David, **Neoliberalizmin Kısa Tarihi**, çev. Aylin Onacak, İstanbul, Sel Yayınları, 2015, s. 72.

baskı grubu oluşturmuşlardır. Neo-liberal düşünce bu istekler doğrultusunda bir toplumsal-iktisadi paket hazırlayıp bunu siyasallaştırmıştır.⁶³

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİ VE ÖZAL DÖNEMİ DEMOKRATİKLEŞME POLİTİKALARI

Bu bölümde ilk olarak Özal öncesi yakın demokrasi tarihimizde liberal düşüncenin gelişimi hakkında kısa bir özet verildikten sonra Özal’ın siyaset sahnesine çıkışı ve liberal ekonomik modele dönüşümün mihenk taşı olması nedeniyle 24 Ocak Kararları üzerinde durulacak ve Özal’ın ekonomik, idari ve sosyal alandaki politikalarına değinilecektir.

Sonrasında kısımda ise araştırmamızın önceki kısımlarında teorik ve iktisadi ayrıntılarını detaylı bir biçimde ele aldığımız Turgut Özal’ın liberal ekonomi politikalarının temelinde yatan “demokratikleşme” kavramı incelenecektir. Özal’ın ekonomik liberalleşmenin demokratikleşmeyi getireceği varsayımından hareketle ilk olarak Özal’ın ekonomiye dayalı demokratikleşme (modernleşme) modeli ele alınacak, akabinde ise Özal’ın liberalizmin bireysel özgürlükler bağlamında sakıncalı olarak gördüğü “devlet” olgusu hakkındaki görüşlerine yer verilecektir. Akabinde, Özal’ın demokrasi konusunda sivil ve siyasal özgürlükler bağlamında sıklıkla dile getirdiği üç özgürlük anlayışından (düşünce ve ifade özgürlüğü, teşebbüs özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü) hareketle, siyasal ve sosyal alandaki liberalleşme politikaları incelenecektir.

---

⁶³ Ahmet İnsel, *Neo-liberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili*, 4. bs. İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, ss. 11-12.

Son kısımda ise; Özal'ın demokrasi anlayışının bir nevi turnusol testi niteliğinde olan 1987 referandumu, gazete arşivlerinden edinilen bilgiler doğrultusunda spesifik olarak incelenecektir.

3.1. 1950 – 1979 Dönemi Türkiye’de Demokratikleşme Süreci

Osmanlı’da Prens Sabahaddin’in devletin bürokratik ve merkezîyetçi yapısına karşın teşebbüs-ü şahsi* ve adem-i merkezîyet fikirlerini ileri sürmesiyle ortaya çıkan liberal hareketler Cumhuriyet’in kuruluşuna değin olgunluk gösterememiştir.⁶⁴

Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte hızlı bir modernleşme ve demokratikleşme sürecinin içerisine giren Türkiye’de, tek parti dönemi koşullarında elverişli bir ortam bulamayan liberal düşünce, çok partili hayata geçiş denemeleriyle birlikte az da olsa ivme kazanmaya başlamıştır.

Bu bağlamda cumhuriyet döneminin liberal denilebilecek ilk siyasi hareketi 1924 yılında kurulmuş olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası olmuştur. Siyasi ömrü kısa sürse de bu firkanın parti programında liberal anlamda kayda değer ifadeler yer verilmiştir. Nitekim parti programına baktığımızda; “hürriyetperver” (liberal) ve halkın hakimiyetine dayalı (demokratik) bir cumhuriyetten yana olduğunu ve bunun ancak bir anayasa ile sınırlanabileceğini, tüm düşünce ve inançlara saygılı olduğunu ve devletin görevlerinin asgari ölçüde olması gerektiğini, idarede ise adem-i merkezîyetçi bir yapıyı benimsediklerini ifade etmişlerdir.⁶⁵

Bir yıl sonra 1925 yılında kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kapatılmasının ardından Atatürk tarafından bizzat görevlendirilen Fethi Bey

---

*Osmanlı liberal düşünürlerinden Prens Sabahaddin’in ortaya attığı kavram. Teşebbüsü şahsi; bir toplumdaki bireylerin aile, devlet gibi olgular yerine kendine güvenmesi, muvaffakiyetini kendi teşebbüsünde araması fikrini ifade eder.

⁶⁴ Aytekin Yılmaz, "Türk Bürokrasi Geleneği ve Özal", içinde **Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet**, İstanbul, Boyut Kitapları, 2001, s. 94.

⁶⁵ Mustafa Erdoğan, "Liberalizm ve Türkiye’deki Serüveni", içinde **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, vii, s. 33.

tarafından kurulmuş olan Serbest Cumhuriyet Fırkası da parti programında liberal değerlere yer vermiş fakat onun da siyasi ömrü kısa olmuş ve 1930 yılında kapatılmıştır.⁶⁶

1950 yılında Adnan Menderes'in liderliğinde iktidara gelen Demokrat Parti ile birlikte Türk siyasal hayatında yeni bir sayfa açılmış, o zamana dek başarılı bir şekilde uygulanamayan çok partili sistem hayata geçme olanağı bulmuştur. Menderes, Parti programında liberal değerlere yer vermiş ve bunların içinde bilhassa ekonomi ve inanç özgürlüğü ön planda olmuştur.⁶⁷

Demokrat Parti'nin ekonomi politikasına göre devlet önce asli vazifelerini yapmalı ve devletin ekonomiye bakışı teşvik ve yönlendirmelerden ibaret olmalıdır. Devlet, işletmelerden elini çekerek ekonomiyi liberal görüşte olduğu gibi özel teşebbüslere bırakmalıdır.⁶⁸

Nitekim DP iktidarının 1954 yılına kadar süren ilk döneminde, ekonomik anlamda dışa kapalı ve içe dönük politikalardan vazgeçilerek liberalizmin öngördüğü serbest dış ticaret rejimi ve dış pazarlara açılmaya yönelik bir kalkınma modeli benimsenmiştir. Bu süreçte; 1950 yılında Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, 1951

---

⁶⁶ Yetkin Çetin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi**, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1983, s. 39.

⁶⁷ Erdoğan, **Türkiye Özgürleşebilir mi?**, s. 16.

* Keynes'in ortaya attığı refah devleti model, liberalizmin öngördüğü piyasa ekonomisi anlayışı yerine, serbest piyasanın yetersiz kaldığı durumlarda devletin ekonomik düzenin yeniden işlerlik kazanması ve toplumsal refahı sağlaması adına gerekli gördüğü noktalarda müdahale edebilmesini ve yeni üretim alanları belirleyerek işsizlik ve artan enflasyona karşı tedbirler alabilmesini savunmaktadır. Bu sayede devlet, piyasayı kısıtlayıcı değil fakat iyileştirici hamlelerde bulunacak ve gerektiğinde ekonomiye destek vererek toplumsal refah ortamını sağlayacaktır. Keynesci ekonomik modelin bireyi serbest piyasanın rekabetçi ortamındaki zorlu koşullara karşı yalnız bırakmayarak, destekler nitelikteki bu yaklaşımı kısa sürede kabul görmüş ve 1970'li yıllara dek varlığını sürdürmüştür.

Refah devleti anlayışının geçerliliğini yitirmesinin nedeni ise; Artan işsizlik ve kamu harcamalarındaki git gide yükselen artışla birlikte üreticiden alınan yüksek orandaki vergilerin üretimi durma noktasına getirmesi ve nihayetinde enflasyonda ciddi oranda artışa sebep olarak ekonomik durgunluğa yol açmış olmasıdır.(Feridun Yürekli, **"Globalleşen Dünyada Liberalizm, Yeni Sağ ve Türkiye"** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 28.)

⁶⁸ Kemal Tosun, "Devletçilik Meselemiz", **Hür Fikirler Mecmuası**, s.187-89.

yılında “Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu” ve 1954 yılında “Petrol Kanunu” gibi düzenlemelerle dış kaynaklı yatırımlar ve özel teşebbüs desteklenmiştir.⁶⁹

DP iktidarı, her ne kadar ilk dönemlerinde liberal atılımlar gerçekleştirmiş olsa da, bilhassa 1955’ten sonra “milli irade egemenliği” anlayışını benimseyerek liberal değerlerden uzak daha baskıcı bir yönetim kurmaya yönelmiştir.⁷⁰

1954 sonrası DP iktidarını incelediğimizde, tarıma ve dış ticarete dayalı sanayileşme politikasından vazgeçilerek korumacı ve ithal ikameci bir ekonomi anlayışına geçilmeye başlanmıştır. Bu doğrultuda ithalata çeşitli kısıtlamalar getirilmiştir. Bunlardan bazıları; gümrük vergisinde değer esasına geçilerek gümrük tarifelerinin yükseltilmesi, iç talebin yerli sanayi tarafından karşılanması ve Ulusal Korunma Kanunu’nun yeniden yürürlüğe girmesidir.⁷¹ 1956 yılında çıkarılan kanunla mal ve hizmetlerin dağılımı ve fiyat düzenlemeleri konusunda hükümet yetkilendirilerek ekonomiye müdahale hakkı verilmiş ve liberal değerlerden vazgeçilmiştir.⁷²

Alınan tüm önlemlere rağmen artan enflasyon ve ekonomik bunalımın sürmesi nedeniyle DP , KİT’lerin kurulması yoluna gitmiş ve OECD’nin önerisiyle 1958 yılında istikrar programı uygulamasına geçmiştir. 27 Mayıs 1960 darbesiyle de ülkede siyasal ve ekonomik olarak farklı bir sürece girilmiş ve ekonominin içinde bulunduğu çıkmazdan kurtarılması amacıyla kalkınma planları hazırlanarak planlı ekonomi modeline geçilmiştir.

DP iktidarı döneminde ekonomik alanda bu türden bir süreç yaşanırken siyasal alanda ise din ve vicdan özgürlüğü hususunda kayda değer demokratikleşme adımları atılmıştır.

1950 yılında TCK’nın 526. Maddesi değiştirilerek Arapça ezan yasağı kaldırılmış, yine aynı yıl radyodan dini yayınların yapılması ve ilkokullarda din

⁶⁹ Gülten Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001): Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, ss. 96-97.

⁷⁰ Erdoğan, **Aydınlanma Modernlik ve Liberalizm**, s. 161.

⁷¹ Y. Baytal, "Demokrat Parti Ekonomi Politikaları (1950-1957)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 2007, ss. 545-67.

⁷² Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, çev. Yavuz Alogan, 13. bs. İstanbul, Kaynak Yayınları, 2014, s. 142.

derslerinin konulmasına karar verilmiştir. Akabinde 1952 yılında İmam Hatip okulları açılmaya başlamış ve ortaokulların müfredatına din dersi konulmuştur.⁷³ Millet in inanç özgürlüğüne dair getirilen kısıtlamaların kaldırılması ve inanç özgürlüğünün önünü açması bakımından Menderes bu politikalarla devlet millet bütünleşmesine katkıda bulunarak demokratik bir duruş sergilemiştir.

İç politikada ise, Genelkurmay Başkanı'nın değiştirilmesi ve Savunma Bakanlığı'na sivillerin atanması gibi uygulamalar demokrasinin gelişimi açısından DP döneminin artıları olsa da, bürokrasinin kontrol altına alınmak istenmesi, muhalif kesime artan baskılar ve bunun sonucunda 1957 yılında muhalefet ve basın soruşturulmasına olanak tanıyan Meclis Tahkikat Komisyonu'nun kurulması DP'nin anti-demokratik uygulamalarından olmuştur.

Dış politikaya geldiğimizde 1945 yılında Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın imzalanmasının ardından DP döneminde batıya açılma politikaları çerçevesinde 1952 yılında NATO'ya üye olunmasıyla dışa açılma devam etmiştir. Bağdat Paketi'nin kurulmasında da Menderes aktif rol üstlenmiştir.

60'lı yıllara gelindiğinde yaşanan askeri darbe ve akabinde 71 muhtırasıyla demokratik irade sık sık sekteye uğramış, 70'li yıllarda tüm dünyada patlak veren Petrol Krizi ve ülkemiz özelinde yaşanan Kıbrıs meselesi nedeniyle ekonomik ve siyasal darboğazla karşı karşıya kalınmıştır.

1970'li yılların sonuna doğru gelindiğinde Keynes'in refah devleti* anlayışının tüm dünyada geçerliliğini yitirmesi ve dönemin ekonomik sorunlarına cevap veremez hale gelişi ABD'de Reagan ve İngiltere'de Thatcher'ın başını çektiği ve tüm bu gelişmelere bir alternatif olarak ortaya çıkan Yeni Sağ devlet anlayışı olmuştur.

---

⁷³ Samettin Gündüz, "Türkiye'de Özal Dönemi Liberalleşme Hareketleri" Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, s. 46.

3.2. 24 Ocak Kararları

Özal dönemini incelerken onu daha iyi anlayabilmek için ilk olarak onu siyaset sahnesine çıkararak ve ekonomik alanda tüm dünyayı etkisi altına alan Yeni Sağ devlet anlayışına geçişin Türkiye'deki ilk adımı olarak görülen "24 Ocak Kararları" ve bu kararların alınmasına zemin hazırlayan ülkenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik durumun üzerinde durmamız gerekir. Zira bu kararlar bir tercihin yanında ülkenin içinde bulunduğu ekonomik bunalım sebebiyle bir zorunluluk olarak da değerlendirilebilir.

1970'lerin ikinci yarısında Türkiye, toplumun kentli-köylü tüm kesimlerini derinlemesine etkileyen bir ekonomik çıkmazla karşı karşıya kalmıştır. İthal-ikameci ekonomi politikası zaman içerisinde geçerliliğini yitirmiş ve toplumsal talebe cevap veremez hale gelmiştir.

Nitekim 70'lerin sonuna doğru geldiğimizde toplumdaki geniş kitleler bilhassa kentli sınıfı oluşturan emekçi kesimler, temel tüketim malları üzerinde yeteri kadar etkili olamayan fiyat denetimlerinin, karaborsa ve kuyrukların var olduğu bir döngü içinde derin bir bunalım yaşarken, örgütlenen işçi sınıfları ise Türkiye ekonomisinin hiçte alışagelmediği biçimde hızla yükselen enflasyon karşısında sendikal hareketlerle mücadele etme yolunu seçmiştir. Öte yandan kırsal kesimdeki çiftçi-köylü kesimi de, 77 seçimlerinden sonra verilen destekleme ödemelerinin 1979 yılına gelindiğinde yüksek hızlı enflasyon karşısında adeta erimesiyle zor durumda kalmıştır.⁷⁴

Toplumun her kesimine yayılan geniş tabanlı ekonomik kriz ortamı siyasi alandaki belirsizlik ortamıyla birlikte krizin daha şiddetli bir şekilde hissedilmesine, bunun yanında büyük kentlerdeki ekonomik hak ve özgürlük talep eden işçilerin sıklıkla greve giderek işgücü verimliliğinin zayıflamasına, sermaye sahiplerinin de zor durumda kalmasına sebep olmuştur. Nitekim 1970'lerin ikinci yarısına gelindiğinde örgütlü işçi sınıfının grevleri nedeniyle işgünlerindeki aksama önceki

⁷⁴ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2009**, 17. bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s. 145.

yıllara nazaran 2.5 kat artmıştır. Büyük sermaye sahibi kesimler sendikaların kontrol altına alınması, güven ortamının yeniden tesis edilmesi ve bu kötü gidişin son bulması gerektiğini deklare etmişlerdir.⁷⁵

Ecevit mevcut koşullar nedeniyle hükümetten istifa etmiş ve yerine gelen Süleyman Demirel, uzun yıllar Devlet Planlama Teşkilatı'nda birlikte çalıştığı Özal'ı Başbakanlık Müsteşarlığı görevine getirerek ekonomik istikrar programı hazırlama görevini de Özal'a vermiştir.

24 Ocak Kararları hem Özal'ın ekonomide piyasa ekonomisini savunacak bir lider olacağını göstermesi hem de ülkeyi içinde bulunduğu darboğazdan kurtarması bakımından kritik bir değer taşıması nedeniyle önemlidir.

24 Ocak Ekonomik İstikrar Programı'nın ana öğelerini sıralamak gerekirse;

Piyasa ekonomisine geçiş esas alınmış, yabancı sermayenin ülkeye girişinin sağlanması adına teşvik sistemi ve vergi oranlarında indirime gidilmiş, fiyatlarda devletçilik ilkesinden vazgeçilerek arz-talep ilkesinin gözetilmesine karar verilmiş, devletin ekonomi içerisindeki payı azaltılmış, kambiyo rejiminin serbestleştirilmesi hedeflenmiş, mevcut faiz oranlarının devlet eliyle değil piyasa tarafından belirlenerek reel faiz oluşturulması amaçlanmış, döviz girdisi serbest bırakılmış, ithalatın kolaylaştırılması amacıyla vergi oranları ve teminatlar düşürülmüş, piyasadaki fiyat denetimleri kaldırılarak kamu kurumları tarafından imal edilen malların fiyatları yükseltilmiştir.⁷⁶

24 Ocak kararları kısa ve uzun vadeli hedefler içeren bir istikrar paketi programıdır. Buna göre programın kısa vadeli hedefleri; ödemede yaşanan güçlüklerin üstesinden gelerek biran evvel çözüme kavuşturmak, yüksek hızlı enflasyon oranlarını normal düzeylere indirgemek, atıl hale gelmiş mekanizmaları işler hale getirerek ekonomik büyümeyi hızlandırmaktır. Uzun vadeli olarak nitelendirebileceğimiz hedefler ise, neo-liberal ideolojinin savunduğu piyasa

---

⁷⁵ Boratav, a.g.e., s. 146.

⁷⁶ Aykut Can Kızıdoğan, "Türkiye'nin En Radikal Dönüm Noktası: 24 Ocak Kararları", **Anlık Dergisi**, 2018.

ekonomisini etkin kılmak için devletin müdahaleci anlayışına son vermek, kamu kesimini daraltarak özelleştirme uygulamalarına geçmektir.⁷⁷

24 Ocak Kararları, esasen o dönemdeki konjonktür göz önüne alındığında uygulanması oldukça zor reformlar içermesine rağmen 12 Eylül askeri darbesiyle kurulan sıkıyönetim hükümetinin de aynı görüşlere sahip olması ve Özal'ın askeri rejim tarafından ekonomiden sorumlu bakanlığa getirilmesi nedeniyle fiiliyata geçebilme imkanı bulmuştur.

Öte yandan 24 Ocak kararlarının uygulanışında 12 Eylül askeri darbesine ihtiyaç duyulmasının altında yatan bir diğer sebep, aşırı derecede ilerlemiş, iş durduran, fabrikaları işgal eden, verimliliği düşüren ve düzeni bozan işçi eylemleri ve sol sendikal hareketlerin kontrol altına alınması ve öngörülen piyasa ücretlerinin kabul ettirilmesinin gerekliliği olmuştur.

24 Ocak kararlarının üstünde bu kadar durmamızın bir diğer nedeni ise; Özal'ın karma ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş için yaptığı bu hamleyle sadece ekonomik değil, politik bir devrimin de fitilini ateşlemiş olmasıdır. Zira bu modele geçiş; iktisadi örgütlenme, kaynakların tahsisi, üretim ve mülkiyet ilişkileri ile gelir dağılımı gibi başlıklarda ekonomik bir dönüşüme yol açmakla birlikte siyasi iktidarın güç alanının daralmasına ve ekonomik alandan büyük oranda el çektirilerek, demokratik değerlerin ve hukuk devletinin gelişimine yol açacak bir özgürlük ortamına önayak olacağıdır.⁷⁸

3.3. Özal Dönemi Ekonomi Politikaları

Geçiş dönemi hükümetinde iki yıl kadar görev aldıktan sonra Özal, 1983 yılında Anavatan Partisi'ni kurarak iktidara gelmesiyle birlikte istediği ekonomik ve siyasal dönüşümü daha etkin bir şekilde gerçekleştirmeyi amaçlamıştır.

---

⁷⁷ Rıdvan Karluk, **Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim**, İstanbul, Beta Yayınları, 1996, s. 401.

⁷⁸ Güneri Akalın, **Cumhuriyet Dönemi Ekonomi-Politik Tarihi'nin Liberal Yorumu**, Ankara, Orion Kitabevi, 2010, s. 479.

Özal, küreselleşen dünyayı iyi okuyan vizyon sahibi bir lider olarak görülmüştür. Özal, toplumsal kalkınmanın ancak ekonomik kalkınma ile mümkün olabileceğini savunmuş, bu doğrultuda piyasa ekonomisini esas alan neo-liberal politikalar uygulamıştır.

Özal'ın 83 seçimlerindeki zaferiyle iktidar olmasıyla beraber yeni bir dönem başlamıştır. Ekonomik, siyasi ve idari reformlar dönemi olarak adlandırabileceğimiz bu dönemin en önemli başlığı ekonomi olmuştur. 24 Ocak kararlarıyla bir vizyon belirleyen Özal bunun hızlı bir biçimde devam etmesi gerektiğine inanmıştır. Piyasa ekonomisini tüm kurumlarıyla Türkiye'de hakim kılacak bir düzen oluşturmak isteyen Özal, hedef kitle olarak ise “orta direk” diye tabir edilen orta ve alt gelir düzeyine sahip, toplumun büyük bir kısmını oluşturan kesimi hedef almıştır. İşte tam bu noktada Özal'ın karşısındaki en büyük sorun yüksek enflasyon ve artan işsizlik oranlarıyla bütçe açığının kapatılması olmuştur.

Nitekim 1983 yılının Eylül ayında verdiği bir mülakatta “ Öncelikle yapacağımız iş, enflasyonu tamamen dizginlemek, hayat pahalılığı artışını durdurmaktır.” demiştir.⁷⁹ Keza akabinde Ekim ayındaki bir konuşmasında “ Bizim orta direk dediğimiz grubun içinde memur var, işçi var, esnaf var, çiftçi var, bunları emeklileri var. Bu grubun en büyük düşmanı enflasyondur.” diyerek rotasının enflasyonu düşürecek hamleler uygulamak olduğunu vurgulamıştır.⁸⁰

ANAP'ın 1983 yılında yayınlanan parti programında uygulanacak ekonomi politikaları hakkında genel görüşü ve felsefesi şöyle ifade edilmektedir:

“Ekonominin tabii kanunları içinde gelişmesini sağlamak üzere, ülke menfaatleri doğrultusunda müdahale ve tehditlerin asgariye indirilerek, rekabet şartlarının hakim kılındığı serbest Pazar uygulanması ekonomik tercihimizdir. Büyük halk kitlelerine kaliteli ve ucuz mal ve hizmet sunulmasının en iyi şekilde bu sistem içerisinde mümkün olabileceğine inanıyoruz.

Dış borçlanmayı ve dış yatırımları karşılıklı menfaatlerin dengelenmesini öngören bir anlayış içerisinde faydalı buluruz.

---

⁷⁹ Osman Ulagay, **Özal Ekonomisinde Paramız Pul Olurken: Kim Kazandı Kim Kaybetti**, 2. bs. Ankara, Bilgi Yayınevi, 1987, s. 114.

⁸⁰ **A.e.**, s. 115.

Bu genel hedeflere erişilebilmesi için ilkeler şunlardır:

Tasarrufların teşviki; tasarrufların ve kaynakların verimli ve süratli bir şekilde kullanımıyla, yatırım ve üretim artışının, istihdâm imkânlarının geliştirilmesi,

Dış ödemeler dengesinin istikrarlı ve sürekli çözüme kavuşturulması, ihracatın artırılarak, millî gelir içindeki payının yükseltilmesi; dış müteahhitlik, taşımacılık,

Enflasyonun çok düşük seviyelerde tutulması, fiyat istikrarının sağlanması,

İktisadi, mali, para ve kredi politikalarında karar bütünlüğünün sağlanması ve uygulamanın ahenk içinde yürütülmesi.”⁸¹

Özal’ın piyasa ekonomisine dayalı kalkınmayı esas alan neo-liberal ekonomik vizyonu parti programında da açık bir şekilde belirtilmiştir. Başbakanlık görevine başlamasıyla birlikte Özal parti programında da belirtmiş olduğu neo-liberal ekonomi politikalarını hızlı bir şekilde uygulamaya koymuştur.

Özal’ın iktidara gelmesiyle birlikte uygulamaya koyduğu ekonomik reformları sıralamak gerekirse; ilk olarak Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu kaldırılmış, Türk lirası konvertible hale getirilmiştir. Akabinde dış ticaret liberalleştirilmiş, İMKB kurulmuş, döviz serbestisi getirilmiş, KDV başta olmak üzere vergi düzenlemeleri hayata geçirilmiş, çeşitli teşviklerle sanayileşme ve yatırımlar desteklenmiş, tekel ürünlerinin ithalatı serbest bırakılarak kaçakçılık önemli ölçüde engellenmiştir.⁸²

Ekonomide ithal-ikamecilikten vazgeçilerek dışa açılması, Türk lirasını koruma kanununun kaldırılması, döviz serbestisi, Türk lirasının Konvertibl hale getirilmesi, özelleştirmeler gibi reform niteliğinde önemli atılımlar yapan Özal, ekonominin liberalleşmesi konusunda başarılı bir grafik çizmiş olsa da yüksek enflasyon gibi problemlere net bir çözüm getirememiştir.

⁸¹ Anavatan Partisi, **Parti Programı**, Ankara, Anavatan Partisi Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanlığı, 1983, s. 15-16.

⁸² M. Zeki Duman, **Türkiye’de Liberal Muhafazakar Siyaset ve Turgut Özal**, 2. bs., Ankara, Liberte Yayınları, 2017, s. 305.

Ertüzün; bu noktada Özal'ı sert bir dille eleştirerek, tüm olumlu gelişmelere rağmen enflasyonla mücadelede başarılı olamamasının nedeninin, Özal'ın uyguladığı sıkı para politikası ile talebi azaltmaya çalışması ve bu şekilde piyasada yapılan zamların önleneceğini zannetmesidir. Oysa ki ülkede nüfusun büyük bir kısmı asgari ücretle çalışmaktadır ve üretim yetersizliğine rağmen talebin düşürülmesini beklemek hem Türkiye'yi tanımamak hem de milletin refahını düşünmemek demektir.⁸³

Özal, mevcut kamu kaynaklarının artırılması ve müteşebbislerin önündeki engellerin kaldırılarak özel teşebbüslerin etkinliğinin artırılması amacıyla vergi sisteminde birtakım değişikliklere gitmiş, bu yolla verimliliği arttırmak istemiştir.

Dolaysız vergilerin ağırlıklı olduğu vergi sisteminden dolayı vergilerin ağırlıklı olduğu sisteme geçilmiş, Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisi oranlarında düşüşe gidilmiş, ithalat vergisi ve fonlar getirilmiş, enflasyon karşısında vergi gelirlerinin etkisini azaltmaması amacıyla "Peşin Vergi Sistemi" ne geçilmiştir. Katma Değer Vergisi, vergi kaçırmanın önüne geçilmesi için vergi iadesi sisteminin getirilmesi yine bu dönemde olmuştur.⁸⁴

Özal'ın ekonomi reformlarını gerçekleştirebilmesi için mevcut kamu kaynakları ve vergi sistemindeki verimliliğinin artırılmasının yanında bütçe yetersizliğinden ötürü kaynak yaratma ihtiyacı duyulmuştur. Devletin bütçe haricinde özel harcamalar için oluşturduğu hesaplar olan fonlarla ciddi bir gelir kaynağı elde edilerek çeşitli alanlardaki reformlar için uygulama imkanı bulunmuştur.

Özal öncesi dönemde 33 fon kurulurken, Özal sonrası dönemde 80-91 yılları arasında bu fonların sayısı 105'e ulaşmıştır. Genel itibariyle; Petrol ve petrol ürünleri, ithal ürünler, lüks tüketim malları, tütün ve alkol ürünleri, karayolları ve köprü ücretlerinden alınan ücretlerin fonlara aktarılması ciddi bir gelir kaynağı yaratmıştır.

Bu fonlar içinde en öne çıkan fonlar; İmar Fonu, Kamu Ortaklığı Fonu, Toplu Konut Fonu, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu, GAP Fonu, Menkul Kıymetler Destekleme Fonu, Savunma Sanayi Destekleme Fonu, SPK Fonu,

⁸³ Tefvik Ertüzün, **Özal Ne Dedi Ne Oldu!**, İstanbul, ABC Ajansı Yayınları, 1988, s. 16.

⁸⁴ T. Güngör Uras, **Ekonomide Özal'lı Yıllar: 1980-1990**, İstanbul, AFA Yayınları, 1993, ss. 42-

Akaryakıt Tüketim Fonu, Gelir İdaresini Geliştirme Fonu, Petrol Arama Fonu, KOSGED Fonu, Konut Edindirme Hesabı, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu, Çıracılık ve Mesleki Teknik Eğitim Fonu örnek olarak verilebilir.⁸⁵ Fonların adından da anlaşılacağı üzere reform yapılmak istenen farklı ekonomik alanlarla birlikte sosyal reformların çeşitliliği göze çarpmaktadır.

Burada Toplu Konut Fonu'na ayrı bir parantez açmak gerekir. Özal'ın hükümet vaatlerinden biri olan ve sosyal devlet uygulamalarından biri olan konut edindirme politikasının gereği olarak çıkarılan Toplu Konut Kanunu ve fonuyla, Özal'ın orta direk diye tarif ettiği ve hedef alınan orta alt gelir grubundaki seçmen kitlesinin memnuniyetinin yanında kentleşme ve altyapı sisteminin yeniden dizayn edilerek refah seviyesinin artırılması hedeflenmiştir. Bununla birlikte yurttaşların konut edinme amacıyla tasarruf etmeleri sağlanacak ve banka sektörü sistem içine dahil edilerek, özel sektörün etkinliği arttırılacaktır.⁸⁶

Özal'ın getirmiş olduğu fon sistemi ciddi eleştirilere de yol açmıştır. Nitekim Bozkurt'a göre; fonlarda çok büyük paralar toplanmış ve bu kaynaklar çoğunlukla iktidarın amaçlarını aşan bir şekilde kullanılarak yolsuzluklara yol açmıştır.⁸⁷

Farklı eleştirilere rağmen Türkiye ekonomisi Özal'ın liberal ekonomik dönüşümüyle birlikte hızlı bir yükseliş trendi yakalamıştır. 24 Ocak Kararları'nın uygulanmaya başladığı 1980 döneminden itibaren Özal'ın iktidarda bulunduğu 1989 dönemine kadar ki süreçte ekonomik veriler incelendiğinde bu başarı açıkça rakamlara da yansımıştır.

Aşağıda verilen tablo 3.3'e bakıldığında 80-89 döneminde uygulanan politikaların Türkiye ekonomisinin yükselmesinin yanında gerek yapısını gerekse de sektörlerin ekonomideki ağırlıklarını değiştirdiğini söyleyebiliriz. Bu dönem içerisinde tarımsal üretim büyümesine rağmen yerini sanayi sektörüne bırakmış ve sanayide yıllık büyüme ortalama %7 civarında gerçekleşmiştir. GSMH içinde tarımın

---

⁸⁵ A.e., ss. 44-47.

⁸⁶ Acar Tuncer, **Turgut Özal: Modern Türkiye'nin Mimarı**, İzmir, Doğruluk Matbaacılık, 1987, ss. 56-57.

⁸⁷ Veysel Bozkurt, "Geleceğin Toplumu, Dönüşümcü Liderlik ve Turgut Özal", içinde **Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet**, kitap editörü İhsan Sezal ve İhsan Dağı İstanbul, Boyut Kitapları, 2001, s. 186.

payı %24'ten %19 a düşmüş, endüstri ise payını %22'den %26'ya çıkarmıştır.⁸⁸ Bu veriler ekonomide yapısal dönüşümün gerçekleştiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Tablo 3.3: 1980-1989 Dönemi Türk Ekonomisinin Performans Göstergeleri*

1980-1989 Döneminde Türk Ekonomisinin Performans Göstergeleri										
Yıllar	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Reel GSMH	206	215	224	232	246	258	279	300	311	316
Tarımsal GSMH	45,3	45,3	48,2	48,1	49,8	50,0	55,1	56,2	60,8	54,0
Endüstriyel GSMH	40,8	43,9	46,0	49,7	54,7	58,1	63,2	69,2	71,4	73,6
GSMH Deflatörü(%)	103	41,9	27,5	28,0	50,1	43,9	30,9	38,3	65,8	66,8
İhracat	2,9	4,7	5,7	5,7	7,1	8,0	7,5	10,2	11,7	11,6
İthalat	7,9	8,9	8,8	9,2	10,7	11,3	11,1	14,2	14,3	15,8

Kaynak: Sezal ve Dağı, **Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet**, İstanbul, Boyut Kitapları,s.470

*GSMH 1968 Fiyatlarıyla milyar TL, İhracat ve İthalat Milyar Dolar cinsinden hesaplanmıştır.

3.3.1. Özelleştirme

Özal, neo-liberal ekonomi politikaları çerçevesinde özelleştirmeyi uyguladığı ekonomik dönüşümün temeline alan bir yaklaşım sergilemiştir.

⁸⁸ Hasan Kazdağlı, "Turgut Özal'ın İktisadi Reformları", içinde **Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet**, ed. İhsan Sezal ve İhsan Dağı, İstanbul, Boyut Kitapları, 2001, s. 470.

Özelleştirme politikasının uygulanmak istenmesinin ana sebepleri; piyasa ekonomisini güçlendirerek işler hale getirilmesini sağlamak, sermayeyi geniş bir tabana yayarak servet paylaşımının toplumun tüm kesimlerine ulaşmasını sağlamaktır. Toplumsal ve ekonomik hedeflerinin yanında sermaye piyasasının geliştirilmesi, KİT'lerin kamu üzerindeki yükünü hafifletilmesi ve bu kurumlardaki gizli işsizlik sorununun ortadan kaldırılması, yabancı yatırımcıların ve sermaye sahiplerinin ülkeye girişinin temin edilmesi ve en nihayetinde devletin gelir kalemlerinin arttırılarak toplumsal refah seviyesinin yükseltilmesi gibi konular da özelleştirme uygulamalarının diğer hedefleri arasında ifade edilebilir.⁸⁹

Vergi oranlarının düşürülmesi, teşvik ve yatırım hamlelerinin ana özelliği de tıpkı özelleştirme de hedeflendiği gibi özel teşebbüsü harekete geçirmek ve devleti ekonomik alandan çekmektir. Devletin ekonomik alandan çekilmesi için kamuya ait iktisadi teşebbüslerinin (KİT) yeniden yapılandırılması ve özel sektöre devri bir zorunluluk olarak görülmüştür.

Özal, özelleştirme politikasında Kamu İktisadi Teşebbüsleri'ne ayrı bir önem vermiştir. Dönemindeki bütçe açığı ve yüksek enflasyon sorununun temelinde de KİT'leri görmüştür. Keza bir konuşmasında “Bugün Türkiye Bütçesinin açığının ana sebebi, benim kanaatime göre, Kamu İktisadi Teşebbüslerinden ve ona benzer kuruluşlardan geliyor.” diyerek bütçe açığının arttıkça faiz oranlarının da yükseldiğini, bu nedenle borçlanma oranlarının artarak enflasyonun aşağı seviyelere çekilemediğini ifade etmiştir.⁹⁰

Özal'ın ekonomi politikasını eleştirenlerden biri olan gazeteci Necati Doğru; Özal'ın her ne kadar ekonomiye belli bir ölçü ve serbestlik getirse de tekeli anlaşılan devam ettiğini, piyasa fiyatlarının özel sektörün tekelleri ve KİT'ler arasında gizli anlaşmalarla belirlendiğini ve aslında serbest rekabetin mümkün

---

⁸⁹ **Türk Siyaset Tarihinde Turgut Özal**, ed. Ziya Kesriklioğlu ve Yrd.Doç.Dr. Ramazan Çiftlikçi, Malatya, Malatya Belediyesi Kültür Yayınları, 2011, s. 38.

⁹⁰ Gündoğdu Özbaş, **Türkiye'nin Ekonomik ve Siyasal Geleceğinde Değişim ve Yeni Hedefler İçin: Özal Diyor Ki**, Ankara, Feryal Matbaacılık, 1993, s. 79.

olmadığını dile getirmiştir. Özal'ın sübvansiyonsuz devleti savunmasına rağmen, batan bazı şirketleri kimi zaman devlet eliyle kurtardığını da eklemiştir.⁹¹

Özal döneminde özelleştirme konusuna ayrı bir önem atfedilse de özelleştirme uygulamalarının yeteri kadar yerleşmediğini görürüz. Bunun temel sebeplerinin başında gerek toplumun gerekse de mevcut konjonktürün buna tam anlamıyla hazır olmamasıdır. Nitekim Özal'ın seçim sürecinde Boğaz köprüsünün özelleştirilmesi gerektiği sözleri üzerine dönemin Halkçı Parti lideri Necdet Calp, "sattırmam efendim, sattırmam" diyerek karşı çıkmıştır.⁹² Keza özelleştirme uygulamalarına yönelik tepkiler bununla sınırlı kalmamış, Anayasa Mahkemesi de dahil olmak üzere bu uygulamalar muhalifler tarafından yargıya taşınmıştır. Özal döneminde kamu kuruluşlarının özelleştirilmesinden 2 milyar dolarlık bir gelir sağlanırken, özelleştirmenin kapsamından çok bu tür bir uygulamayla ilk defa karşılaşan Türkiye toplumu için bir alışma evresi olduğu ifade edilebilir.⁹³

3.4. Özal Dönemi İdari, Sosyal Reformlar

Yeni Sağ devlet anlayışı, ekonomide neo-liberal politikaların yanında bürokrasinin azaltılması, altyapı, ulaşım gibi toplumsal ihtiyaçların giderilmesi, özgür bir ortam yaratılarak demokratikleşme adına birtakım idari, sosyal ve siyasal reformların da yapılması gerektiğini savunmaktadır. Nitekim Özal da ekonomi alanında yukarıda başlıca zikrettiğimiz reform ve uygulamalarına sivil ve sosyal alanda devam etmiştir. Özal ekonomik kalkınmaya ağırlık verse de gerek idari reformlarla bürokrasinin azaltılarak özelleştirme uygulamalarının ve piyasanın etkinliğinin artırılması, gerekse de altyapı, ulaşım, sağlık, eğitim ve mahalli idarelerin güçlendirilmesi gibi sosyal konularda ve bunlara ilaveten demokratik

---

⁹¹ Mahmud Hayrullah, **Özal'ın Değişim Paradigması: Tonton Zamanı**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2001, s. 63.

⁹² Orhan Kurmuş, "Türkiye'de Neoliberalizm / Neoliberalism in Turkey", **Mülkiye Dergisi**, C.34., Sayı:268, (2014), 9-41 (s. 19).

⁹³ **A.e.**, s. 20.

değerlerin gelişimi adına çeşitli yasakların kaldırılması, Kürt Sorunu, Doğu-Güneydoğu bölgeleri gibi ülkenin geri kalmış bölgelerine teşvikler, GAP projesi gibi uygulamalarla kapsayıcı uygulamalarda bulunmuştur.

Özal'ın reform yaptığı alanların başında ekonomik dönüşümle birlikte bürokrasinin azaltılması olmuştur. Dört yıl içerisinde nüfus, vergi daireleri, emniyet, adalet bakanlığı gibi kurumlar bilgisayara geçirilmiş; ehliyet alma, nüfus cüzdanı, pasaport gibi bürokratik işlemler, formaliteler basitleştirilerek hizmet kalitesi ve hızı artırılmıştır.⁹⁴

Öte yandan o zamana dek bürokratlar tarafından hazırlanıp önce komisyona sonra da Meclis'e sevk edilen ve biçimselliği önemsenen kanun tasarıları Özal döneminde direkt Meclis iradesi tarafından hazırlanmaya başlamıştır. Özal teknik açıdan bürokratlara bağlı bir sistemi reddederek durumu siyasi iradenin lehine değiştirmeye çalışmıştır.⁹⁵ Özal, yerleşmiş dar kalıplardan kurtulmak ve bürokrasinin neden olduğu hantallığı ortadan kaldırarak işlerin daha hızlı bir şekilde gerçekleşebilmesi için yerleşik kuralları değiştirmek istemiş ve iş bitiricilik kavramını gündeme getirmiştir. Özal, statükoyu karşısına almaktan öte siyasi ve ekonomik reformların biran evvel gerçekleşebilmesi için önündeki engelleri kaldırmak istemiştir.

Hukuk ve bürokrasi Özal için etrafından dolaşacağı bir engel olarak görülmüş, "Anayasa bir defa delmekle bir şey olmaz"⁹⁶ ve "benim memurum işini bilir" gibi tarihe geçen sözler sarf etmiştir.

Bürokrasiyi bir şekilde alt edip by-pass etme fikrini benimseyen Özal'ın yetenekli gördüğü genç isimleri devletin en üst kurumlarının başına getirmesi ve bu kişilerin Özal'ın prensleri olarak adlandırılarak, aşırı yetkiler verilmesi de yolsuzlukların ve usulsüzlüklerin artmasına hatta aile ilişkilerine kadar bu olayların uzanmasına sebep olmuştur.

---

⁹⁴ Samettin Gündüz, "Türkiye'de Özal Dönemi Liberalleşme Hareketleri", Yayımlanmamış Doktora Tezi, **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 2001, s. 124.

⁹⁵ Kutlay Doğan, **Turgut Özal Belgeseli**, Ankara, Türk Haberler Ajansı Yayınları, 1994, s. 185.

⁹⁶ Orhan Tokatlı, **Kırmızı Plakalar: Türkiye'nin Özal'lı Yılları**, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 1999, s. 106.

Özal, kalkınmada şehirleşme ve altyapı hizmetlerinin gelişimine de ayrı bir önem atfetmiştir. Bu hususta Dünya Bankası'nda çalıştığı dönemdeki Amerika izlenimi de etkili olmuştur. Nitekim 89 yılında yapmış olduğu grup konuşmasında şehirleşmenin çok önemli ve gerekli bir husus olduğunu, şehirlerdeki altyapı hizmetlerinin sağlam yapılmadığı takdirde sosyal bunalımlara sebebiyet vereceğini ve henüz Amerika'da görevliyken bu konu hakkında Demirel'e mektup yazdığını ifade etmiştir.⁹⁷ Oyların büyük çoğunluğunun kırsal kesimden öte şehirdeki yurttaşların memnuniyetinde saklı olduğunu belirterek iktidarda olduğu dönemde altyapının geliştirilmesi adına ciddi hamleler yapmıştır.

Özal'ın bu bağlamdaki demokratikleşme politikası, yerel yönetimlerin güçlendirilerek Adem-i merkeziyetçi bir yapıya geçirilmesi olmuştur. Merkeziyetçi yapının hantallığından kurtarılarak yerelin kuvvetlendirilmesi, Yeni Sağ devlet anlayışının da savunduğu altyapı, yol ve kanalizasyon çalışmaları gibi devletin üstlenmesi gereken sahalarda verimliliği arttırmıştır. Bu sayede bilhassa Doğu ve Güneydoğudaki kırsal kesimlerin yol, su, elektrik gibi temel altyapı sorunları giderilerek çözüme kavuşturulmuştur. Bununla birlikte geri kalmış bölgelerdeki köylere de bu hizmetler götürülmeye başlanmış ve telefon hatları çekilerek bölgesel farklılıkların giderilip iletişimin güçlendirilmesi sağlanmıştır. Konut sorununun yapılan toplu konutlarla giderilmesi, gecekondulaşmanın önüne geçilerek imar affının çıkarılması, mahalli idareler reformuyla belediyelerin Büyükşehir statüsüne kavuşturulup, kamudan aldıkları payların arttırılarak özerkleştirilmesi de yine bu bağlamda yapılan uygulamalara örnek verilebilir.

“İnsanı yaşat ki, devlet yaşasın.” anlayışıyla hareket eden Özal, halktan yana imajını bu tür politikalarla pekiştirmeyi başarmıştır. Öte yandan demokratikleşme çerçevesinde uygulanan Adem-i merkeziyetçi politikanın olumsuz sonuçları da olmuştur.

Cemal'e göre; 1984 yerel seçimlerinin ardından belediyelere daha çok özerlik ve kaynak sağlanması olumlu bir gelişme olsa da; etkili yargı denetimi ve ihaleler konusunda şeffaflaşma gerçekleşmemiş, belediyelere tanınan imar hakkı nedeniyle

---

⁹⁷ Hikmet Özdemir, **Turgut Özal**, İstanbul, Doğan Kitap, 2014, s. 84.

de yerel yönetimlerin harcamaları aşırı biçimde artış göstererek, yandaş müteahhitlerin nemalanmasına sebebiyet verilmiştir.⁹⁸ Ayrıca 89 yerel seçimlerinden sonra kaybedilen muhalif belediyelere uygulanan kısıtlayıcı tedbirlerde anti-demokratik uygulamalar olmuştur.⁹⁹

Kazdal'a göre ise; liberal politikaların ülkemizde yarattığı bilinçsiz özgürlük ortamı, aktarılan büyük kaynaklar sebebiyle yerelde belediye yetkililerinin yolsuzluk ve rüşvet olaylarına bulaşmasına neden olmuş ve belediyeye ait işletmelerin yüksek kira bedelleri ile devirleri sebebiyle kentlerdeki kira bedellerini olağandışı yükselterek enflasyon oranının artmasına dolaylı olarak sebep olduğunu belirtmiştir. Özal'ın parti mensuplarının karıştığı rüşvet ve yolsuzluk batağına bu sebepten ötürü düştüğünü ve Özal'ın bu politikası ile hata ettiğini ifade etmiştir. Özal'ın bir diğer hatasının da ailesi ve yakın çevresinin yaşadığı lüks hayata rağmen toplumdan beklediği fedakarlık olduğunu vurgulamıştır.¹⁰⁰

Eğitim ve sağlık alanlarında da reformlar yapılarak derslik sayılarının ve niteliğinin artırılmış, sağlık ocaklarının eksik olduğu kırsal bölgelerde yeni ocakların açılması ve mevcut hastanelerin ihtiyaçlarının giderilmesi ile toplumsal refah seviyesi yükseltilmiştir. Çıraklık ve meslek okullarının açılması da bu dönemde olmuştur.

Özel üniversiteler devrini başlatan lider de Turgut Özal olmuştur. Eğitimin niteliğinin artırılması için tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de özel üniversitelerin olması gerektiğini ve dünyadaki örneklerle bakıldığında özel üniversitelerin daha başarılı olduğunu dile getirmiştir. 20 Ekim 1984'te çıkarılan yasayla özel üniversitelerin kurulmasının önü açılmış ve akabinde Bilkent Üniversitesi kurulmuştur.¹⁰¹

---

⁹⁸ Hasan Cemal, **Özal Hikayesi**, İstanbul, Everest Yayınları, 2013, s. 267.

⁹⁹ **A.e.**, s. 268.

¹⁰⁰ İsmail Kazdal, **Siyasi İktidar ve Özal Devri**, İstanbul, İhya Yayınları, 1990, ss. 145-47.

¹⁰¹ Oya Ayman Büber ve Mine Söğüt, **Bütün Yönleriyle Özal ve Dönemi**, İstanbul, Hürgüç Gazetecilik, 1993, s. 56.

Yapılan tüm bu uygulamalar neticesinde kentleşme oranı 1985 yılında %60'a yükselmiş, okuryazarlık oranı ise %80'e varmıştır.¹⁰²

Özal parti programında vurguladığı üç özgürlük anlayışına binaen düşünce özgürlüğü konusunda ise cumhurbaşkanlığı döneminde TCK'nın 141,142. ve 163. maddelerini kaldırarak önemli bir adım atmıştır. Bununla birlikte demokrasilerde vazgeçilmez bir öneme sahip azınlık hakları hususunda da önemli politikalar uygulamıştır. Nitekim kendinden önceki dönemlerde konuşulması dahi tabu olarak görülen Kürt sorunu ve hatta Ermeni Sorunu hakkında pragmatist ve demokrasiden yana bir tutum sergilemiştir. Kamusal alanda Kürtçe konuşulmasının serbest bırakılmasının yanında Kürtçe'nin serbestçe konuşulmasındaki yasağı kaldırması, Gap TV'de Kürtçe yayınların yapılabileceği gibi yorumlarıyla Kürt Sorunu'nun çözümünün ve federasyon sisteminin dahi konuşulabilir olması gerektiğini ifade etmiştir.

Ayrıca ciddi olarak ele alınmamış olsa da 1991 yılında Amerika'da katıldığı bir toplantıda "Ermeni soykırımını tanısak ne olur?" dahi diyebilmiştir.¹⁰³

Özal, toplumsal entegrasyonun tam anlamıyla sağlanabilmesi için devlet kontrolünde ana dillerin serbestçe kullanımı ve basın-yayın organları aracılığıyla belli kesimlere ulaştırılması gerektiğine inanmıştır. Ona göre; ana dilde konuşmanın devlet aleyhine bir durumu söz konusu değildir, Güneydoğu ya da Kürt Sorunu da ancak serbest düşüncenin hakim olduğu diyalog ortamında mümkün olabilir.¹⁰⁴ Özal'la özdeşleşen ve parti sembolü haline gelen, iki elini birleştirip havaya kaldırması da aslında Özal'ın siyasi düşüncesinin her şeyin barış ve diyalog yoluyla demokratik usuller çerçevesinde çözümlenmesi gerektiğine dayalı olduğu inancını gözler önüne sermektedir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkı ve Avrupa Topluluğu'na tam üyelik başvurusu da Özal dönemi icraatlarındandır. Bu politikalar

---

¹⁰² Kesriklioğlu ve Çiftlikçi, a.g.e., s. 26.

¹⁰³ Halil Berktaş, **Yaşadığımız Şu Korkunç Otuz Yıl: 1978-2008 Türkiye'si üzerine notlar**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2008, s. 26.

¹⁰⁴ Sezal ve Dağı, a.g.e., s. 143.

Özal'ın demokrasi ve insan haklarından yana bir tutum sergilediğinin örneklerindedir.

Dış politikada da aktif bir rol üstlenen Özal, Orta Asya ve Balkanlar'a açılım politikası izleyerek Türk Cumhuriyetlerle ilişkileri sıklaştırmış, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Topluluğu'nun oluşumunda Türkiye'nin de yer almasını sağlamıştır. Bir yandan ABD ve Avrupa, diğer yandan Müslüman Türk Devletlerle ilişkilerin gelişimi Özal'ın çok yönlü bir dış politika izlediğinin göstergesi olmuştur.

Zikrettiğimiz tüm bu idari ve sosyal reformlar, dışa açılım politikaları Özal döneminde demokratikleşmenin ne ölçüde başarılı olduğu ya da olmadığı konusunda ele alınabilecek somut göstergelerdir.

Toplumsal demokratikleşmenin yapılan uygulamalar ve politikalarla doğrudan ilişkisinin olmasının yanında demokratikleşmede Özal'ın rolünün tam olarak anlaşılabilmesi için iktidarda bulunduğu süreç içerisinde yaşanan siyasi olaylar, seçimler, referandum gibi dönemlerde olaylara yaklaşımı, nasıl bir tutum sergilediği ve toplumdaki azınlıklara yönelik söylemleri de incelenmesi gereken hususlardır.

Bu bağlamda; demokrasi tarihimizde önemli bir yeri olan ve 80 öncesi dönemdeki siyasi liderlerin yasaklarının kaldırılıp kaldırılmaması hususunda yapılan 1987 referandumuna ayrı bir parantez açmamız gerekir. Referandum öncesi ve sonrasında Özal'ın takındığı tutum ve söylemleri, onun ne ölçüde demokratik ya da anti-demokratik bir lider olduğunu anlamamız açısından önemli ipuçları vermektedir.

3.5. Özal'ın Ekonomiye Dayalı Demokratikleşme Modeli

Demokratik bir sistem üzerine inşa edilen Türkiye Cumhuriyeti'nin demokrasi birikimi, Özal dönemine değin her ne kadar önemli merhaleler kat etmiş olsa da istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Özal, içinde bulunduğu konjonktür itibariyle sivil siyasete ve demokrasiye ket vuran bir askeri darbe yönetimi altında

hem ekonomik anlamda hem de sosyal hayatta yeni bir zihniyet yaratma ideali içinde olmuştur. Bireysel özgürlükleri, demokratik değerleri ve serbest piyasa ekonomisini harmanlayarak ortaya koyduğu vizyonla Özal, demokrasi tarihimizde iz bırakmış liderlerden biri olmayı başarmıştır.

Demokratikleşmenin ekonomik kalkınma ve refahtan ayrı düşünülmemeyeceği anlayışına sahip olan Özal, o zamanki dönemde küreselleşen dünyada etkisini hissettiren Yeni Sağ devlet anlayışı ilkesine bağlı kalmıştır. Güçlü fakat minimize edilmiş bir devleti öngören Yeni Sağ anlayış, ekonomide serbest piyasa ekonomisine dayalı neo-liberal görüşü temel alırken sosyal alanda örf, adet, gelenek gibi muhafazakâr unsurları içinde barındıran neo-muhafazakâr bir görüşü savunmuştur.

Demokrasinin bir toplumda tam anlamıyla var olabilmesinin en önemli koşulu toplumu meydana getiren bireylerin hür iradelerinin hiçbir baskıya maruz kalmadan yansıtılabildiği özgür ve adil seçimler ve bu iradeyi güvence altına alan anayasal hukuk devleti anlayışıdır. Ülkemizde tarihsel süreç içerisinde yapılan askeri darbelerle sürekli sekteye uğratılmış demokratik özgürlükler, 12 Eylül askeri darbesiyle bir kez daha kısıtlanmış, baskı ortamı oluşturulmuştur.

Özal böyle bir konjonktür içerisinde 1983 yılının Kasım ayında iktidara gelerek demokrasinin yeniden işlerlik kazanabilmesi ve sivil iradenin askeri vesayet karşısında egemen olması için birtakım politikalar uygulamıştır. Fakat bu dönüşümün temeli hep ekonomi odaklı olmuştur. Ona göre demokratik değerlerin gelişimi ancak ekonomik kalkınma ile mümkündür. Neo-liberal politikalar çerçevesinde uygulanan serbest piyasa ekonomisi ülkede tam anlamıyla yerleştikçe demokrasi gelişecek ve müreffeh bir toplum seviyesine ulaşmak mümkün olacaktır. Nitekim Türkiye'nin ekonomik çıkmaza girdiği 70'li yılların ardından ithal-ikameci ekonomi modelinden vazgeçilip, Türkiye'nin dışa açılmasına olanak sağlayan 24 Ocak kararlarını hazırlayan ve askeri darbe yönetiminde de ekonomiden sorumlu bakanlık görevini sürdüren Turgut Özal olmuştur.

Ekonomik kalkınmayı demokratikleşmenin ön koşulu olarak gören Özal, bu görüşünü destekler nitelikte şu cümleleri kullanmıştır:

“Önce ekonomi yasaklardan arındırılacak, tam liberal olacak. Bu yolla ekonomi güçlenecek, havadan para kazanma yolları kapanacak. Bütün bunlara paralel olarak da demokrasi gelişecek. Batı’da da demokrasinin temelinde liberal ekonomi yatmıyor mu? Karaborsayla, kuyrukla demokrasi kurulamaz. Demokrasi için ekonominin ayakları üstünde kalması lazım”¹⁰⁵

Özal ekonomi ile demokrasiyi iç içe geçen kavramlar olarak ele almıştır. Nitekim söylemlerinde de serbest piyasa ekonomisi ile serbest düşünce ortamının arasında nasıl bir bağ olduğunu şöyle ifade etmiştir:

“Bir fikri beğenmeyebiliriz, ama o fikrin ortadan kalkabilmesi, gene o fikir pazarına gelip, münakaşa edilmesine bağlıdır. Aynen serbest pazar gibi. Mallar nasıl geliyor, en iyisi nasıl bulunuyorsa, fikirler de öyle bir pazara gelecek, o fikir pazarında biz en iyisini bulacağız. Bazen birtakım dogma fikirlerle ideolojik bir takım baskılarla maalesef bunların dışında oluyoruz.”¹⁰⁶

Özal’ın ekonomiye dayalı demokratikleşme modelini ele alırken modernleşme teorisine olan bakışı da büyük bir önem arz etmektedir. Nitekim Özal, cumhuriyetin kurucu elitlerinin ideoloji aracılığı ile gerçekleştirmek istedikleri modernleşmeyi, ekonomi aracılığıyla yapmaya çalışmıştır. Ona göre yaşanan sorunların çözümü ancak ekonomik kalkınma ve refah seviyesinin yükseltilmesiyle mümkündür. İkinci önemli husus ise; Özal’ın devlet merkezli bir modernleşme modelinin aksine bireyi önceleyen bir kalkınma modeli öngörmesidir. Yeni Sağ anlayışın bir sonucu olarak bir yandan bireyi devlet karşısında ön plana çıkarmış, diğer yandan piyasa ekonomisi ve teşebbüs özgürlüğünü savunmuştur.¹⁰⁷

Özal’ın ekonomik kalkınmanın demokratikleşmeyi getireceği idealini, Lipset’in modernleşme teorisinde görmekteyiz. S.M.Lipset, sosyo-ekonomik gelişmelerin demokratik gelişmelerle ilişkili olduğu yönünde görüşlere sahip modernleşme teorisyenlerinin başında gelmektedir. Lipset’in teorisine göre; demokrasi kavramı belli koşullar altında olgunlaşacak olsa da esas koşulu ekonomik gelişimdir. Piramit tipi toplum modelinden elmas tipine geçişi sağlayacak ekonomik

---

¹⁰⁵ Cemal, a.g.e., s. 255.

¹⁰⁶ M. Zeki Duman, a.g.e., s. 375.

¹⁰⁷ M. Zeki Duman, a.g.e., s. 199.

gelişim, orta sınıfları büyütecektir. Böylece demokrasi daha güçlü bir rejim haline gelecektir. Öte yandan; dört değişim demokrasiyi daha da kuvvetlendirecektir. Bunlar; zenginlik, eğitilmiş orta sınıf, laik kültürel yapı ve alt sınıfların radikallikten uzaklaşmasıdır.¹⁰⁸

Özal'ın modernleşmeci bir vizyona sahip olmasıyla ilgili olarak Göle; Özal'ın girişimciliği kamçılayan, modernliğin keşfini toplumsal bir mesele haline getiren kişilik olduğunu ve bu bakımdan birinci devletçi modernleşme döneminin liderinin Atatürk, ikinci sivil modernleşme döneminin liderinin Özal olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁹

Duman'a göre; Özal'ın demokratikleşme konusunda ekonomi odaklı bir bakış açısına sahip olması onun bir bakıma toplum mühendisliği rolünü üstlendiğini göstermektedir ve bu bakış açısı belki de Özal'ın en büyük dezavantajlarından biri olmuştur. Duman bu görüşüne dayanak olarak, demokratikleşme olgusunun sosyal bilimlerin ilgi alanına giren toplumsal bir mesele olduğunu ve fen bilimlerinin aksine belli başlı kuralları olmayan, somut veriler içermeyen ve örf, adet, gelenek, kültür gibi çeşitli etkenleri içeren bir özelliğe sahip olması nedeniyle pozitivist metodolojilerle çözülemeyecek bir olgu olduğunu ifade etmiştir. Siyasi iktidarlar, demokratikleşme, insan hakları gibi toplumlar özgürlüklerin gelişiminde pozitivist bir metodoloji uygulamak yerine, tarihsel, kültürel ve sosyolojik değerleri içine alan bir paradigmayla politika üretmelidirler. Bu noktadan bakıldığında Özal, uyguladığı liberal politikalarla ekonomi alanında sağlamış olduğu başarıyı, demokratikleşme ve özgürlükler bağlamında askeri vesayetini geriletilmesi ve demokratikleşme konularında adımlar atmış olsa da aynı başarıyı gösterip gösterememesinin nedeni, toplumsal sorunlara ekonomideki gibi pozitivist bir bakış açısıyla ele almış olmasıdır.¹¹⁰

Özal, Avrupa Topluluğu'nun siyasal ve ekonomik gücünün bilincinde olarak iktidarının ilk dönemlerinde muhafazakâr kimliğinden ötürü ulusal ve uluslararası

---

¹⁰⁸ Kerem Yavaşca, "**Demokratik Rejimlerin Çöküşünde Siyasi Aktörlerin Rolü: 28 Şubat Sürecinde Refahiyol Koalisyonu**", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s. 13.

¹⁰⁹ Doğan, **a.g.e.**, s. 305.

¹¹⁰ Duman, **a.g.e.**, ss. 376-77.

düzeyde duyulan endişelerin aksine yönünü Batı'ya doğru çevirmiş, Avrupa ile olan ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla AT'ye başvuru sürecini başlatmıştır.

AT'ye başvuru sürecinde yalnızca demokratik değerlerin gelişimi değil, ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi için de AT'nin önemine vurgu yapan Özal'a göre ekonomik gelişim olmadan demokratikleşme de olamaz. AT'ye üye olan ülkelerin ekonomik ve demokratik yönden gelişmiş, modern, altyapı sorunlarını çözmüş, her anlamda dışa açılan dinamik ülkeler olduğunu vurgulayan Özal, Türkiye'nin altyapı, yollar ve haberleşme konularında yatırımlara ihtiyacı olduğunu, Türkiye'nin AT'ye üye ülkeler için iyi bir iş sahası ve Ortadoğu ülkeleriyle köprü vazifesi görebilecek bir pozisyonda olduğunu ifade etmiştir.¹¹¹ Tüm bu gelişmelerin ışığında Türkiye, 1987 yılında Avrupa Topluluğu'na resmi olarak üyelik başvurusunu gerçekleştirmiştir.

Özal dönemini incelediğimizde demokratikleşmenin dört ana unsur etrafında şekillendiğini söyleyebiliriz. Bunlar; ekonomik alanda liberalleşme süreci, bireysel hak ve özgürlüklerin genişletilmesi ve güçlendirilmesi, militarizmin geriletılarak siyasette sivil iradenin hâkim kılınmasına çalışılması ve kamu yönetimi alanında yapılan reformlarla yerel yönetimlerin güçlendirilmesidir.¹¹²

Özsoy ve Kalaycı; Özal'ın serbestleşme politikasının refah düzeyini arttırmasına rağmen refahın adaletli bir biçimde dağıtılamadığını ifade ederek; ihracat, turizm gibi kalemlerin artış göstermesine rağmen hayali ihracat olaylarının ortaya çıktığını, bununla birlikte "işini bilen" memurların türediğini ve lüks yaşam sürdürdüklerini vurgulamışlardır.¹¹³

Kongar; Özal'ın liberalleşme politikasının da büyük ölçüde başarısız olduğunu ve bunun iki önemli olumsuz sonucu doğurduğunu ifade etmiştir. Bunlardan ilki ekonomide serbestlik adına uyguladığı politikaların her ne kadar

---

¹¹¹ Doğan, a.g.e., s. 152.

¹¹² İsmail Kurun, "Yeni Sağ ve Demokratikleşme Arasındaki İlişki: Turgut Özal Dönemi Türkiye'si Örneği", Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.9., Sayı:22, (2017), 358-74 (s. 364).

¹¹³ Prof.Dr.İsmail Özsoy ve Doç.Dr.İrfan Kalaycı, "Üç Özal: Sıradışı Bir Liderin Ekonomi-Politik Portresi", içinde **Türk Siyaset Tarihinde Turgut Özal**, Malatya, Malatya Belediyesi Kültür Yayınları, 2011, s. 28.

piyasada canlılık ve gelişim yaratmış olsa da hayali ihracat, yolsuzluk, yozlaşma gibi olaylara patlak vermesine neden olmasındır. İkincisi de, devletin minimize edilmesini öngören politikalarının aynı zamanda yakın çevresi ve ailesine rant sağlayan bir mekanizmaya dönüşmesine fırsat vermesidir. Nitekim o dönem Anayasa'ya uygun olmadığı halde özel televizyon kanallarının kurulmasına olanak tanıyan düzenlemeyi destekleyen Özal, kurulan TV kanalına oğlunun pay sahibi olduğu şirketi ortak etmiştir.¹¹⁴

Farklı görüşlere rağmen genel itibariyle başarılı bir liberal ekonomi politikası uyguladığı kabul edilen ve ekonomiyi reform politikalarının temelini alan bir yaklaşım sergileyen Özal'ın, devlet olgusuna bakış açısı da bu noktada önem arz etmektedir. Nitekim Özal'a göre devletin konumu ve toplumdaki devlet algısı ekonomik liberalleşmenin önündeki en büyük engellerden biridir.

3.6. Özal'ın Devlet'e Bakışı

İlk olarak 24 Ocak Kararları ve sonrasında ekonomi alanında yapılan reformlarla piyasa ekonomisinin hayata geçirilmesini sağlayarak serbestleşmenin önünü açan Özal, devamındaki süreçte toplumun devlete olan bakış açısının demokratikleşme önünde engel teşkil ettiğini ve bu bakış açısının özgürlükçü bir toplum yaratılmak isteniyorsa değiştirilmesi gerektiğini söylemiştir.

Devletin bireylerden üstün bir mahiyette olmadığını ve devletçilik ilkesinden vazgeçilerek devletin küçültülmesi gerektiğini savunan Özal, ekonomide devletin rolünün müdahaleci olmaktan öte bireylerin girişimciliğini arttıracak mahiyette teşvik ve tanzim edici bir şekilde olması gerektiğini ifade etmiştir.¹¹⁵

Anavatan Partisi'nin 1983 yılında yayınlanan Seçim Beyannamesi'nde bu anlayışı destekler nitelikte şu ifadeler yer almaktadır:

¹¹⁴ Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, *The Özal: Bir Davanın Öyküsü*, 14. bs. İstanbul, Doğan Kitap, 2015, s. 386.

¹¹⁵ Turgut Özal, *Değişim "Belgeleri" 1979-1992*, İstanbul, Kazancı Matbaacılık, 1993, s. 68.

“ Devlet, millet için vardır. Devletin millet ile bütünleşmesi esastır. Sosyal adalet, sosyal güvenlik ve sosyal yapının düzenlenmesi devletin başlıca görevleri arasındadır. İktisadi faaliyetlerde devlet genel olarak bütün millete hitap edecek altyapı mahiyetindeki hizmetlere yönelmelidir. Asıl olan devletin zenginliği sonucu milletin zenginliği değil, milletin zenginliğinin müessir, sürekli ve verimli bir şekilde yürütülmesidir. ”¹¹⁶

Devletin bir “baba” olmadığını fakat toplumda süregelen anlayışın bu olduğunu ifade eden Özal, öte yandan “statükocu” zihniyetin devlete sirayet ettiğini, Fransa’dan alınan devlet sistemiyle, mülkiyeli ve üst düzey birikimli insanların müfettiş, orta halli insanların ise icra pozisyonlarında görev alması nedeniyle herkesin sorumluluk almaktan kaçınan bir tavır içerisinde olduğunu vurgulamıştır. Nitekim Özal, parti olarak ilk dönemden itibaren memurlara ve vatandaşlara cesaret vererek onları girişimci yapmaya çalıştıklarını, kendi tabiriyle “iş bitirici” olmaya teşvik ettiklerini ifade etmiştir.¹¹⁷

Bu konuya ANAP’ın seçim beyannamesinde de değinilerek şu cümlelere yer verilmiştir;

“Devlet müesseselerinin kuruluşunda ve işleyişinde temel prensip; işlemlerin müessir, süratli ve verimli bir şekilde yürütülmesidir. Bunun için sistem açık, basit ve kolayca anlaşılır olmalıdır. Devlet kuruluşlarının hakiki ve hükmi şahıslarla ilişkilerinde itimat esastır, şüphe istisnaidir. ”¹¹⁸

Bu konuyla ilgili olarak Erdoğan; Özal’ın, demokratikleşme sürecinde tüm hatalarına rağmen Türk siyasi tarihinde çok önemli bir değer olduğunu ifade etmiştir. Ona göre Özal, geç kalmış bir ülkeyi evrensel istikamete yönelten bir lider olmasının yanında, devletle vatandaş arasında olan mesafeyi önemli ölçüde azaltarak ikisi arasındaki siyasal dengenin eşitlenmesine çalışmış, Türk siyasi geleneğinde var olan hikmet-i hükümet anlayışını ve devletin vatandaşa olan önceliğini aşındırmıştır. Türk

---

¹¹⁶ Özal, a.g.e., s. 95.

¹¹⁷ Mehmet Barlas, **Turgut Özal’ın Anıları**, 4. bs. İstanbul, Birey Yayıncılık, 2001, s. 151.

¹¹⁸ Özal, a.g.e., s. 95.

insanına siyasetin asli unsuru olduğunu aşıl原因 ve devletin ideolojik aygıtlarına karşı kariyerini riske atmaktan çekinmeyen bir şahsiyet olmuştur.¹¹⁹

Devletin araçsallaştırılarak statükonun kırılması ve devletin hantallaşan kurumlarının daha etkin bir şekilde çalışabilmesi adına Özal'ın iktidarı dönemi boyunca birtakım idari reformlar yapılmış ve Özal, iş bitirici olarak nitelediği insan tipinin devlet kurumlarında da var olmasını arzulamıştır. Ayrıntılarını idari ve sosyal reformlar kısmında ele aldığımız gibi; Bakanlıkların sayısının azaltılması, bürokrasinin azaltılarak hantal yapının giderilmesi, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, güvendiği genç teknokratları tepeden inmece bir yaklaşımla devletin önemli kurumlarının başına getirmesi bu uygulamalarına örnek olarak verilebilir.

Özal'ın demokratikleşme uygulamalarının ekonomik ve idari kısmını ele aldıktan sonra bir diğer değinilmesi gereken husus, Özal döneminde siyasal ve sosyal özgürlükler bağlamında demokratikleşmenin ne ölçüde sağlandığıdır. Bu noktada Özal'ın demokrasi felsefesinin sac ayaklarından birini oluşturan üç özgürlük anlayışına değinmekte yarar vardır.

3.7. Özal'ın Siyasal Liberalleşme Politikaları

Yeni Sağ devlet anlayışı, ekonomide neo-liberal politikalar çerçevesinde piyasa ekonomisini savunurken, güçlü fakat minimize edilmiş devlet anlayışı ile birlikte sivil ve sosyal hayatta özgür bir ortam yaratılmasını öngörmektedir. Fakat Özal döneminde bu konuda ne ölçüde başarılı olunduğu tartışmaya açıktır. Genel kanaate göre, uyguladığı neo-liberal politikalar ve 24 Ocak Kararları ile ekonomide sağladığı başarı ve istikrarı, sivil alanda özgürlükler ve demokratikleşme bağlamında sağlayamayan Özal'ın, ne ölçüde başarılı ya da başarısız olduğu hakkında çeşitli görüşler vardır.

---

¹¹⁹ Mustafa Erdoğan, "Türk Politikasında Bir Reformist: Özal", içinde **Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet**, kitap editörü İhsan Sezal ve İhsan Dağı İstanbul, Boyut Kitapları, 2001, s. 31.

Cengiz Çandar; Özal'ın geldiği siyasi gelenekten ve kendi şahsi kültüründen ötürü insan hakları, hukuk ve demokrasi gibi ilkeleri önceleyen bir duruş sergilemediğini ifade etmiştir.¹²⁰

Emre Kongar'a göre ise; Özal bir felsefe bir değer bir ideal olarak demokrasiye inanmayıp kendi amaçlarını gerçekleştirmek istediğini ve tüm politikacılar gibi kendisini destekleyen bir sınıf yaratma amacı güttüğünü söylemiştir.

Özal devleti sivilileştirmek istemiş, TSK'nın MSB'na bağlanması, PKK ile mücadelede OHAL Valiliği'nin getirilmesi, MİT Müsteşarlığı'na sivil birinin atanması uyguladığı politikaları arasında olmuştur. Özturun yerine Torumtay'ı Genelkurmay Başkanlığı'na getirmesi de buna örnek verilebilir.¹²¹

Oral ve Erdoğan; 80 öncesi dönemin "Özal öncesi", sonrasının ise "Özal sonrası" dönem olarak adlandırılmasının dahi Özal'ın ne kadar büyük bir zihinsel dönüşümü başardığının kanıtı olarak görmektedir. Özal'ın siyasi liberalizm ve demokratikleşme alanında yasakların kaldırılması, anayasal değişiklikler, sivil özgürlüklerin genişletilmesi gibi olumlu uygulamalarının yanında, Cumhurbaşkanı seçildikten sonra partinin başına geçecek ismi belirlemesi, iktidarı döneminde 3000 civarı gazetecinin yargılanması, 39 ton zararlı görülen yayının imha edilmesi, 500 civarı yayının toplatılması kararlarının altında imzası olması gibi uygulamaları ise demokrasi açısından olumsuz örnekler olarak verilebilir.¹²²

Demokrasiler bireysel özgürlüklerin belli yasalar çerçevesinde güvence altına alındığı yönetim biçimidir. Özal'ın değişim ve dönüşüm vizyonundaki esas öge, piyasa ekonomisine dayalı liberal ekonomik büyüme stratejisi olsa da, bir diğer önem atfettiği husus toplumsal alanda demokratikleşmenin sağlanmasıdır.

Demokratikleşme kavramını kısaca açıklamak gerekirse; bir toplumdaki bireysel özgürlükler alanının gerek ekonomik gerekse de sivil ve sosyal haklar bağlamında genişletilmesi ve devlet tarafından yasal güvence altına alınmasıdır. İşte

¹²⁰ Mehmet Ali Birand, **Özallı Yıllar Belgeseli**, 6. Bölüm, 1999.

¹²¹ Birand ve Yalçın, **a.g.e.**, s. 387.

¹²² Naciye Oral ve Selami Erdoğan, "Turgut Özal Dönemi Türkiye'de Siyasal Liberalizm", **Journal Of Business Economics and Political Science**, C.3., Sayı:6, (2014), 35-53.

tam bu noktada, Özal'ın demokratikleşme stratejisinde her daim vurguladığı üç önemli özgürlükten söz etmek mümkündür. Zira Özal'a göre, bunlar olmazsa demokrasi de tam anlamıyla bir toplumda var olamaz. Bunlar; düşünce ve ifade özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü ve teşebbüs özgürlüğüdür. Özal ekonomik etkenler kadar bu üç özgürlüğe de demokrasinin gelişimi adına her zaman ayrı bir önem affetmiştir.

Nitekim Özal, *“Düşünceyi ifade hürriyeti, din ve vicdan hürriyeti, teşebbüs hürriyetini demokrasinin ve gelişmenin esası olarak tanımlıyorum. Unutulmamalıdır ki Türk toplumunun ana direği ailedir. Türk ailesinin orta direği ise kadındır, anadır.”*¹²³

ifadeleriyle hem bu üç özgürlüğe vurgu yapmış hem de Yeni Sağ anlayışın gereği olarak toplumdaki aile kurumunun önemine de dikkat çekmiştir.

Yayla'ya göre; Özal, demokratikleşmeyi ve sivilleşmeyi özdeşleştiren bir siyasi dil kullanmıştır. Pragmatist bir liderliğe sahip olan Özal, serbestlik fikrini savunurken askeriye'nin disipliner yapısı nedeniyle buna müsait olmadığını ifade etmiş ve sivilleşme hakkındaki düşüncelerini, darbenin meşruiyetini tartışma konusu yapmadan ifade etmekten çekinmemiştir. Özal, demokratikleşme hamlelerini koşulların uygunluğuna ve toplumun olgunluğuna göre kontrollü olarak gerçekleştirmiştir.¹²⁴

İktidarda olduğu 83-89 yılları ve akabindeki dört yıllık Cumhurbaşkanlığı sürecinde Özal, hiç şüphesiz yaptıkları ve bıraktıklarıyla demokrasi tarihimizde unutulmaz liderlerden biri olmuştur. 24 Ocak Kararları ile ülkemizde gerçekleştirdiği ekonomik reform ve dönüşümü ilerleyen yıllarda sivil ve sosyal alanda da gerçekleştirmeye çalışan Özal, politikacı kimliğini iyi kullanan bir lider olarak, konjoktüre göre davranmayı tercih eden pragmatist bir tutum sergilemiştir.

Nitekim Örmeci'ye göre de; Özal'ın siyaset anlayışı pragmatisttir ve bu yönü demokratlığından çok daha ağır basmaktadır. Nitekim icraatlarıyla demokrasi

¹²³ Yusuf Tümtürk, **Yeni Türkiye'nin Mimarı**, Ankara, Turgut Özal Düşünce ve Hamle Derneği, 2008, s. 189.

¹²⁴ Atilla Yayla, "Özal, Özal Reformları ve Liberalizm", içinde **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, vii, ss. 590-91.

tarihimize hem olumlu ve hem olumsuz etkileri olmuştur. Uyguladığı neo-liberal reformlarla toplumun Kemalist-devletçi anlayışı bırakıp yerine liberal görüşe sahip bir topluma evrilmesinde büyük bir başarıya imza atmıştır. Bununla beraber askeri gücü arkasına alarak toplumu anti-demokratik yollarla piyasa ekonomisine yönlendirmiş ve ülkenin tüketim toplumu olmasına zorlamıştır. Kimi zaman askerin gücünü arkasına alıp kimi zaman eleştiren Özal, esasen sivil demokrasinin oluşmasını amaçlamamış, sol kesimin bir daha varlık bulamamasını hedeflemiştir. Bu nedenle pragmatist liberaller tarafından ikinci Atatürk diye adlandırılmasına şaşırılmamalıdır.¹²⁵

Heper'e göre; Özal, 80 öncesi dönemde farklı siyasi görüşteki kesimlerin ülkede yarattığı kaos ortamı sonrasında dört eğilim olarak adlandırdığı merkez sağ, merkez sol, milliyetçi ve İslamcı kesimleri bir araya getirerek kurduğu Anavatan Partisi ile demokrasimize uzlaşma kültürünü kazandıran bir şahsiyet olmuştur. Özal'ın dört eğilimi bir araya getirmesi yalnızca onun döneminde değil aynı zamanda ondan sonraki dönemde de farklı siyasi kültürlere sahip partilerin bir araya gelerek 80 öncesi döneme nazaran daha istikrarlı koalisyon hükümetlerinin oluşmasına da öncülük etmiştir. Aynı zamanda Türkiye demokrasisinin tartışma parametrelerinin genişlemesini de sağlayan Özal, o zamana dek tabu olarak görülen Kürt sorunu, federasyon, başkanlık sistemi gibi konuların gündeme getirilmesini ve sivil siyasetin üstünlüğünü sağlama adına askeri harcamaların sivil hükümetler tarafından denetlenmesi içeren düzenlemelerle sivil iradenin egemen kılınmasını sağlamakta önemli bir rol üstlenmiştir. Demokratikleşme çitasını her ne kadar yükselten bir lider olsa da Özal, anayasayı bir kere delmekle birşey olunmayacağını söylemesi gibi kimi zaman hukukun üstünlüğüne ve demokratik değerlere aykırı tavırlar sergilemekten geri durmamıştır.¹²⁶

Ekonomik dönüşüm sürecini henüz iktidara gelmeden başlatan Özal, sivil ve siyasal özgürlükler bağlamında ise düşünce özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü,

---

¹²⁵ Dr.Ozan Örmeci, "Turgut Özal" (Çevrimiçi)

<http://ydemokrat.blogspot.com/2010/08/turgut-ozal.html>, erişim 12 Şubat 2019.

¹²⁶ **Türkiye'de Liderler ve Demokrasi**, ed. Metin Heper ve Sabri Sayarı, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2008, ss. 203-205.

teşebbüs özgürlüğü olarak adlandırdığı üç özgürlük anlayışını esas alana bir yol haritası belirlemiştir.

3.7.1. Düşünce ve İfade Özgürlüğü

27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül gibi anti-demokratik uygulamalarla, askeri müdahalelerle iç içe bir demokrasi serüveni yaşayan Türkiye, Özal dönemine geldiğinde de 80 öncesi kaos ve çatışma ortamı son bulmuş olsa da, bu sefer 12 Eylül askeri darbe yönetimi tarafından demokratik özgürlüklerin kısıtlandığı, baskı ve şiddetin hüküm sürdüğü, anti-demokratik uygulamaların, işkencelerin ve insan hakları ihlallerinin yapıldığı bir ülke konumundaydı. Özal'ın 24 Ocak kararlarının uygulanışı ve devamındaki ekonomik reform uygulamalarında her ne kadar askeri yönetimin varlığı lehine bir durum oluşturmuş olsa da, aynı şey demokratik sivil hak ve özgürlüklere yönelik politikaların uygulanmasında söz konusu olmamıştır. Askeri yönetimin sivil irade ve toplumsal özgürlükler için engel teşkil ettiğini düşünen Özal;

24 Haziran 1987 tarihinde Bakanlar Kurulu'nda asker-siyaset ilişkisi konusunda şunları söylemiştir: *“Türkiye’de demokrasiyi istiyorsak askerleri yerli yerine koymamız lazım. Demokrasi sivil bir idare tarzıdır ve siviller askerleri de yönetirler.”*¹²⁷

Özal'ın asker-sivil ilişkileri bağlamında demokrasiden yana tavır aldığı en önemli olay, hiç şüphesiz dönemin Genelkurmay Başkanı Necdet Üruğ'un kendi iradesiyle erkenden emekli olup yerine aynı zihniyette Necdet Öztoran'u getirtmek istemesidir. Bu duruma şiddetle karşı çıkan Özal, Necip Torumtay'ın Genelkurmay Başkanı olmasını sağlamış ve bu durum Özal'ın demokrasi zaferi olarak nitelendirilmiştir. Devamında MİT Müsteşarlığı'na sivil bir isim olan Hiram Abbas'ın getirilmesi de demokrasi adına önemli bir gelişme olmuştur.

---

¹²⁷ Yavuz Gökmen, **Özal Sendromu**, 2. bs. Verso Yayıncılık, Ankara, 1992, s. 133.

Demokratikleşmenin önünün açılması adına bir yandan sivilleşme politikaları uygulayan Özal'ın insan hakları ve özgürlükler bağlamında yapmış olduğu uygulamalara kısaca değinmek gerekirse; düşünce özgürlüğünün önünde engel olarak görülen Türk Ceza Kanunu'nun 141., 142. ve 163. maddelerinin kaldırılması, kamu kurumlarında Türkçe dışında konuşma yasağının kaldırılması, AİHM'nin yargı yetkisinin Türkiye tarafından kabul edilmesi, işkencenin önlenmesine yönelik BM sözleşmesinin imzalanması, İnsan Hakları ve Ana Hürriyetlerini Koruma Sözleşmesi gereğince Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komisyonu'na bireysel başvuru hakkının tanınması, TBMM'de İnsan Hakları Komisyonu'nun kurulması, darbe yönetiminin uyguladığı sıkıyönetimin İstanbul'da dahil olmak üzere 58 ilde kaldırılması, İşkencenin ve Diğer Gayrı İnsani Muamelelerin Önlenmesine dair Avrupa Konvansiyonu'nun onaylanması, darbe yönetimi tarafından kurulan ve işleyişi tartışma konusu olan Anayasa Mahkemesi'ne muhafazakar bir üyenin atanması, protokolde askerlerin ardından 7.sırada bulunan Başbakan'ın yapılan düzenlemeyle protokol sırasının Cumhurbaşkanı ve Meclis Başkanı'nın ardından 3.sıraya alınması, referandumla siyasi yasakların kaldırılması (her ne kadar hayır kampanyasına destek vermiş olsa da), yurtdışına çıkış yasağının kaldırılması gibi uygulamalar örnek olarak verilebilir.¹²⁸

Demokratikleşme bağlamında yaşanan bu tür olumlu gelişmelerle birlikte Özal döneminde hukukun üstünlüğü ile bağdaşmayan hususlar da olmuştur. Özal pragmatist bir tutum sergileyerek askeri yönetimle hassas bir ilişki içerisinde olmuş ve iktidarı döneminde orduyla karşı karşıya gelmekten mümkün olduğunca kaçınmıştır. Özal döneminde 12 Eylül askeri yönetiminin 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nda yapmış olduğu değişiklikle muhalif düşüncedeki çok sayıda akademisyenin ihraç edilmesine yol açan yasaya dair kanuni hiçbir düzenleme yapılmaması, TCK'nın Türklüğe hakareti suç sayan 301. maddesine karışılmaması, askeri yönetimin darbeyi gerekçelendirdiği TSK İç Hizmet Kanunu'nun 35.maddesi hakkında adım atılmaması bunlara örnek olarak verilebilir.

---

¹²⁸ Duman, a.g.e., ss. 369-71.

Demokrasinin tam anlamıyla bir toplumda var olabilmesi aynı zamanda basın özgürlüğü ve basın-yayın organlarının özgürce haber yapabilmeleriyle de doğru orantılıdır. Özal'ın bu noktada basın ile ilişkisine de değinmekte fayda vardır.

Fikri özgürlükleri her fırsatta savunan ve iktidarı döneminde bu doğrultuda politikalar uygulayan Özal, özel televizyon kanallarının kurulması, Kürtçe yayın yapılmasına sıcak bakması gibi demokratik hamlelerinin yanında, bilhassa iktidarı döneminde çıkarılan ve sakıncalı görülen yayınların durdurulması ve kapatılabilmesinin önünü açan Muzır Yasası ve basına kimi zaman uyguladığı sansürler ve kapatılan dergilerle gündeme gelmiş, kimi zaman da basına karşı anti-demokratik denilebilecek tavırlar sergilemiştir.

Bu konuda özeleştiri yapmaktan da çekinmeyen Özal, basın özgürlüğünü kısıtlayıcı Muzır Yasası'yla ilgili sonraları verdiği bir mülakatta bu yasanın çıkarılmasında muhafazakar yanlarının ağır bastığını kabul ederek;

*“Orada (Muzır Yasası'nın çıkarılmasında) muhafazakârlık yanımız ağır bastı galiba. Toplumda rey olarak hitap ettiğimiz muhafazakâr kitleler etkili oldu. Tolerans, bizim toplumda az görülen bir vasıf. Bunu unutursanız, seçimi kaybedersiniz.”*¹²⁹

ifadelerini kullanmıştır.

İktidarı boyunca basın mensuplarıyla yeri geldiğinde ters düşen ve olayları çarpıttıklarını iddia eden Özal'ın, basın özgürlüğüne kısıtlayıcı tutumlarına farklı örnekler olarak; M.Ali Birand'ın 1988 yılında terörist başı Abdullah Öcalan ile yapmış olduğu röportaj nedeniyle Milliyet gazetesi matbaasına el konularak gazetenin basılmasının engellenmesi, yine benzer bir şekilde kendisine suikast düzenleyen Kartal Demirağ ile yaptığı röportaj nedeniyle gazeteci Erbil Tuşalp'in gözaltına alınarak röportajın yasaklanması olayları gösterilebilir. Basına karşı sansürü içeren bu düzenleme esasen 12 Eylül askeri darbe yönetiminin almış olduğu bir karar olsa da Özal, kendi döneminde de bu gibi sakıncalı gördüğü yahut sol

---

¹²⁹ Barlas, a.g.e., s. 99.

görüŖlü gazete ya da dergilere antidemokratik olsa da el koymakta sakınca görmemiŖtir.¹³⁰

DüŖünce ve ifade özgürlüğünden söz etmiŖken Özal döneminde ortaya çıkan Kürt Sorunu hakkında Özal'ın yaklaŖımına değinmekte de fayda vardır. 1984 yılında ortaya çıkan PKK terör örgütünün eylemleri ile Güneydoğu'da ayrılıkçı birtakım faaliyetler söz konusu olmuŖ ve Kürt Sorunu patlak vermiŖtir. Bu noktada Özal'ın meseleyi insan hakları çerçevesinde ele alıp Kürt kökenli yurttaŖlara yönelik ayrıştırıcı bir dil kullanmamaya özen göstermesi de demokrasi adına olumlu bir geliŖme olmuŖtur.

Kürt Sorunu'yla ilgili olarak Özal;

*“Bütün sorunlarda olduğu gibi Güneydoğu'da da çözüm, özgürlük, serbest düŖünce, konuşma ve diyalogla bulunur. Sopa ile bulunmaz. Yani birtakım Ŗeyler var. İyi muamele, insanca muamele gibi...”*¹³¹

ifadeleriyle olayın demokratik zeminde çözümlenmesi gerektiği inancını vurgulamıŖtır.

Gençkaya'ya göre; Özal, Kürt Sorunu'na karŖı demokrat ve ılımlı bir yaklaŖım sergiliyor olmasına rağmen kendisiyle çeliŖen politikalar üretmiŖtir. Özal döneminde insan hakları ihlallerinin arttığına dikkat çeken Gençkaya, izlenen politikaların ayrılıkçı ve askeri odaklı politikalardan öteye gitmediğini ve üstüne koruculuk sisteminin getirildiğini ifade etmektedir. Cumhurbaşkanı seçildikten sonra Özal'ın, ılımlı duruŖuna rağmen altında imzasının bulunduğu OHAL Kararnameleri de tartiŖmalı uygulamalarından olmuŖtur.¹³²

---

¹³⁰ Cemal, a.g.e., s. 223.

¹³¹ Barlas, a.g.e., s. 149.

¹³² Ömer Faruk Gençkaya, "Turgut Özal'ın Güneydoğu ve Kürt Sorununa BakıŖı", içinde **Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet**, kitap editörü İhsan Sezal ve İhsan Dağı İstanbul, Boyut Kitapları, 2001, ss. 138-39.

1991 yılında TBMM’de kabul edilen Terörle Mücadele Kanunu ile TCK’nın 141., 142., 163. Maddeleri kaldırılarak Kürtçe konuşma yasağına son verilmiştir. Ayrıca cezaevinde yatmakta olan hükümlüler için koşullu af çıkarılmıştır.¹³³

Gökmen’e göre; Cumhurbaşkanı iken “benim anaannem de Kürttü” demesi, federasyonun dahi tartışılabileceğini söylemesi de Özal’ın bulunduğu konjonktür düşünüldüğünde, cesaret edilmesi zor ve tabu haline gelmiş sorunları tartışmaya açığının bir göstergesidir.¹³⁴

Uygulamada çelişen noktaları olsa da, Özal’ın gerek GAP Projesi gerekse de Doğu ve Güneydoğu’ya yönelik teşvik uygulamaları ve sanayi hamlesi ile ekonomik ve siyasi destekleri, Kürtçe yasağını kaldırması, Kürt kimliğinin varlığını kabul eden ilk Cumhurbaşkanı olması, federasyon konusunu tartışmaya açması demokratik değerlerin gelişimi bağlamında olumlu sayılabilecek politikaları olmuştur.

3.7.2. Din ve Vicdan Özgürlüğü

Özal içinden geldiği geleneksel/kültürel yapı ve yetiştiği aile ortamıyla Anadolu’nun muhafazakâr değerlerini benimseyen ve önemseyen bir lider olmuştur. Bundan dolayıdır ki Özal, din olgusunun laiklik ilkesi çerçevesinde kontrol altında tutulup baskılanması gereken bir unsur olduğu inancından öte, herkesin hangi dine mensup olursa olsun inançlarının gereğini serbestçe yapabildiği toplumsal bir düzenin sağlanması gerektiğine inanmış ve buna olanak tanıyan politikalar uygulamaya çalışmıştır.

Nitekim 1989 yılında yapmış olduğu bir konuşmada Özal; “Devletimiz laiktir. Ama milletimizi bir arada tutan, ebedi birliğimizde en güçlü bir şekilde

---

¹³³ Selçuk Kuzucuoğlu, "Tavizsiz Demokrat: Turgut Özal", içinde **Türk Siyaset Tarihinde Turgut Özal**, Malatya, Malatya Belediyesi Kültür Yayınları, 2011, s. 171.

¹³⁴ Gökmen, **a.g.e.**, s. 206.

hizmeti olan, esas rolü olan da İslam'dır. “ diyerek dinin bu toplumun vazgeçilmez unsurlarından biri olduğunu ifade etmiştir.¹³⁵

Yine aynı şekilde, “Laiklik fertler için değil devlet içindir. Ve ben bir Müslümanım, iyi bir Müslüman.”¹³⁶ sözleriyle o dönemde var olan laiklik anlayışından farklı bir profil çizmiştir.

91 yılında yaptığı bir başka konuşmada Özal; din ve vicdan hürriyetinin laik ve demokratik sistemi benimseyen gelişmiş ülkelerin vazgeçilmez unsuru olduğunu ifade ederek, ancak inanç yönünden baskı altında tutulmayan insanların var olduğu toplumların daha çok çalışıp daha çok kazanma ve üretme kapasitesine sahip olabileceğini söylemiştir. Laikliğin gereğinin din ve vicdan özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğünün teminatının da aynı şekilde laiklik ilkesi olduğunu vurgulayan Özal, bu iki kavramın birbirlerinin varlık nedeni olduklarını ve her birinin diğerinin koruyucusu olduğunu söylemiştir.¹³⁷

Bozkurt'a göre; Özal'ın toplumsal dönüşüm politikaları bilhassa laiklik ve toplumsal bütünlük adına duyulan endişeler sebebiyle sekteye uğramıştır. Bir diğer açıdan ifade etmek gerekirse, Özal'la gelen demokratik dönüşüm hem ülkemizi güçlendirmiş hem de yeni sorunları ortaya çıkarmıştır. Fakat bu noktada Özal'ı suçlamak yersizdir. “Özal olmasaydı Türkiye 3. Dünya ülkesi olurdu” sözlerine katılmakla birlikte Özal'ın pragmatist bir lider olarak savunduğu dönüşümün tüketim toplumunu yarattığını da ifade etmek gerekir. Yetersiz üretim sonucunda ortaya çıkan tüketim arzusunun da hayali ihracat, yolsuzluklara zemin hazırladığı bir gerçektir.¹³⁸

Mesele din ve vicdan hürriyeti ise, ülkemizde Özal döneminde de fazlasıyla gündeme gelmiş olan başörtüsü yasağı konusuna da değinmek gerekir. Özal, iktidarı döneminde kılık kıyafet düzenlemesi ve YÖK'ün üniversitelerde uygulamaya koyduğu başörtüsü yasağının kaldırılması gerektiğini her fırsatta ifade etmekten geri durmayarak demokratik bir duruş sergilemiştir.

---

¹³⁵ Duman, **a.g.e.**, s. 380.

¹³⁶ Tokatlı, **a.g.e.**, s. 107.

¹³⁷ Özdemir, **a.g.e.**, s. 290.

¹³⁸ Bozkurt, **a.g.e.**, ss. 194-95.

Günümüz koşullarında artık tartışılmıyor olsa da, başörtüsü sorunu yakın tarihimizde sıklıkla ülke gündemini meşgul eden konulardan biri olmuştur. Özal döneminde de YÖK'ün başörtüsü yasağı koyması büyük yankı uyandırmıştır. İrticanın askeri darbe yönetimi tarafından büyük bir tehdit olarak algılandığı bir dönemde, Özal'ın bu konudaki tutum ve söylemleri liberal demokratik değerlerle örtüşen nitelikte olmuştur. İrtica tehlikesinin var olduğunu kabul etmekle birlikte Özal, başörtüsünün irtica tehdidinde sebep olmadığı görüşünde olmuştur. Nitekim, YÖK'ün üniversitelere “Çağdaş Giyim Kuşam Genelgesi” göndermesi üzerine Özal şu demeci vermiştir:

“Üç dört gündür türban konusu gidiyor geliyor. İrtica bu kadar basit mi? Üç dört kız başını sardı diye irtica mı gelir? Serbestlikten yana olduğunu söyleyenler, dünyanın en bağnaz insanı oluveriyorlar. Bu konuda diyorum ki, YÖK siyasi iktidarın denetiminde değildir. Bir yazar çıkıyor, irticanın merkezi siyasi iktidardadır diyor. Hem de utanmadan. Bu kadar çirkin, zeka pırlıtısından yoksun yazıları üzümlere okuyoruz. Türkiye’de herşey serbestçe tartışılabilir. Batılı olacaksak, aynı ölçüleri uygulamalıyız. Çifte standart olmaz. Son meseleler de tartışılabilir, diğerleri de.”¹³⁹

Başörtüsü konusunun bir insan hakları meselesi olduğunu ifade eden Özal, başı açık öğrencilere tanınan özgürlüklerin başı kapalı öğrencilere de sağlanması gerektiğini :

“Başını örtme konusunda üniversiteler karar alıyorlar. Örtme diyorlar, o da insan haklarına aykırı değil mi? Başını kapatınca üniversite açmasını söylediğinde siz ona bir şey demiyorsunuz. Eğer hepsine birden itiraz etseniz, o zaman hakkınız vardır. Başının açılmasına itiraz etmediniz. Bu konuda tutucu olmamak lazım, ne de fazla müdahaleci. Bizim hep söylediğimiz bir şey var. Orta yolcuuz.” cümleleriyle dile getirmiştir.¹⁴⁰

Öte yandan Özal, üniversitelerin mahiyeti gereği diğer kamusal alanlardan farklı niteliğe sahip bir nevi özgürlükler ortamı olduğunu ve meselenin bu açıdan da ele alınması gerektiğini savunmuş, bu doğrultudaki düşüncelerini;

“ Üniversiteyi bir devlet dairesi ile mukayese edemeyiz. Bir lise ile mukayese edemeyiz. Herhangi bir kamu kuruluşunda, bu kuruluşun rolüne göre devlete uygun olan bir

¹³⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 07.01.1987, s. 8

¹⁴⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 12.06.1986, s. 7

kıyafet olabilir ama üniversitelerin daha özgür, daha serbest olması lazımdır. Üniversiteler, fikir hürriyetinin daha fazla gelişebileceği yerlerdir. Bunu da kabul ediyorum. Oraları kılık kıyafetle daha fazla tahdit etmenin faydalı olduğu kanaatinde değilim.”

sözleriyle ifade etmiştir.¹⁴¹

Ekşi'ye göre; Özal, sadece kendi işine gelen din ve vicdan özgürlüğü hususunda 163.maddenin kaldırılması için yıllarca mücadele etmiş, fakat aynı çabayı düşünceleri ifade özgürlüğü konusundaki 141. ve 142. maddelerin kaldırılması için sarf etmemiştir.¹⁴²

3.7.3. Teşebbüs Özgürlüğü

Genel hatlarıyla Özal'ın ekonomik ve politik vizyonunun temelinde ne yatıyor diye sorulduğunda sanırım buna verilecek en net cevap, girişimcilik ve özgürlük olacaktır. Özal için gerek savunduğu piyasa ekonomisi koşulları gerekse de sivil ve sosyal hayatta kalkınmanın temeli; teşebbüs özgürlüğüdür. İnsanlar hür iradeleriyle düşündükleri ve girişimde buldukları müddetçe ekonomik refah yükselir ve demokratik değerlerde ilerleme sağlanır:

“Eğer serbest pazar düşünüyorsanız, onun temelinde serbest bir teşebbüs hürriyeti var demektir. İnsanlara şunu yap, bunu yapma katiyen söyleyemezsiniz. Mümkün olduğu kadar herkes kafasını çalıştırsın, herkes bildiğini en iyi şekilde tatbik etsin ve en iyi neticeyi alsın. İnanınız gelecek asır ferdin asrıdır...”¹⁴³

Teşebbüs özgürlüğünü liberal ekonominin vazgeçilmez unsuru olarak görmekte olan Özal, bilhassa özelleştirme politikalarıyla toplumdaki bireylerin girişimcilik ruhunun geliştirilmesi ve piyasa ekonomisinin etkinliğinin artırılmasına özen göstermiş, demokratikleşmenin aşamalarından biri olarak teşebbüs özgürlüğünü görmüştür.

¹⁴¹ Milliyet Gazetesi, 02.12.1988, s. 14

¹⁴² Mehmet Ali Birand, *Özallı Yıllar Belgeseli*, 6.Bölüm, 1999.

¹⁴³ Faruk Mercan, *Turgut Özal*, İstanbul, Feza Gazetecilik, 2001, s. 111.

3.8. 1987 Anayasa Değişikliği Referandumu

1987 yılı, demokrasi tarihimiz açısından ulusal ve uluslararası açıdan önemli hadiseleri içinde barındıran bir yıl olmuştur. Özal hükümeti tarafından 14 Nisan 1987 tarihinde o zamanki adıyla Avrupa Topluluğu'na tam üyelik başvurusunda bulunulmuş ve dışı açılım süreci ekonomi ile sınırlı kalınmayarak devam ettirilmiştir.

20 Aralık 1989 tarihinde AB Komisyonu Türkiye'nin yapmış olduğu başvuruya ilgili görüşünü açıklamış ve her ne kadar 1980 darbesinin ardından yapılan genel seçimler ile sivil demokrasinin önü açılmış ve uygulanan reformlarla önemli yol kat edilmiş olsa da; Türkiye'nin insan hakları ve azınlıklar konusundaki gelişiminin, demokrasilerde olması gerektiği boyutta henüz olmadığı kararına varılmıştır.¹⁴⁴

Avrupa Topluluğu'na yapılan başvuru ile demokratikleşme yolunda önemli bir adım atılmasının ardından, 80 öncesi aktif siyasette yer alan liderlerin siyasi yasaklarının kaldırılması hususunda yapılan 6 Eylül 1987 referandumu, Türk demokrasi tarihi ve özel olarak araştırmamızın ana hattını teşkil eden Özal dönemini ele aldığımızda incelenmeye değer bir nitelik taşımaktadır. Öyle ki 12 Eylül askeri darbesiyle siyaset yapmaları yasaklanan dönemin parti liderleri Demirel, Ecevit, Türkeş ve Erbakan başta olmak üzere pek çok siyasi bu referandum neticesinde 7 yıllık bir aranın ardından yeniden siyaset sahnesine çıkma olanağını bulmuşlardır.

Demokrasinin tam anlamıyla varlığını sürdürebilmesi bir toplumda her kesimden insanın siyasi fikirlerinin temsil edildiği bir parlamenter sistemle mümkündür. Bunun da en temel koşulu özgür bir seçme ve seçilme ortamının yaratılmasıdır. Referandumu siyasi yasakların kalkması haricinde demokrasi tarihimiz bakımından değerli kılan bir diğer önemli husus, askeri rejimin gölgesi

¹⁴⁴ "Commission Opinion On Turkey's Request for Accession to The Community", ss. 8-9 (Çevrimiçi) <http://aei.pitt.edu/4475/1/4475.pdf>, erişim, 27 Nisan 2019.

altında halka başvurulma iradesinin Özal hükümeti ve meclis tarafından sergilenmesidir. Nitekim Özal, Cumhuriyet Gazetesi'ne verdiği bir mülakatta:

*“Bu güzel bir olay olacak. Çünkü ilk defa halkın fikrini soruyoruz. Bütün referandumlar. Türkiye'de iki defa olmuş. Biri 61 Anayasası'nın tasdiki mahiyetinde, diğeri de 82. İşte ilk defa halka bir konuda fikir sorulmaktadır. Bu demokraside önemli bir aşamadır.”*¹⁴⁵

ifadelerini kullanmış ve referandumun demokrasilerde ne türden önemli bir mahiyete sahip olduğunu vurgulamıştır.

12 Eylül dönemiyle kangren olmuş bir parlamenter sistemin tüm unsurlarıyla yeniden işlerlik kazanabilmesi adına yapılan 1987 referandumu, sonucu itibariyle yasaklı liderlerin siyaset yapmalarına olanak tanımakla aynı zamanda siyasi liderlerin nezdinde toplumdaki farklı siyasi görüşlerin temsil edilebilmelerine de imkan sağlayarak düşünce özgürlüğünün önündeki engellerin kaldırılmasını ve demokratik parlamenter sistemin yeniden işlerlik kazanmasını sağlamıştır.

Tablo: 4.4: 6 Eylül 1987 Anayasa Değişikliği Referandumu Sonuçları

6 Eylül 1987 Anayasa Değişikliği Referandumu		
EVET YA DA HAYIR	OYLAR	YÜZDE
Evet	11.711.461	%50,16
Hayır	11.636.395	%49,84
Geçerli Oyların Toplamı	23.347.856	%95,54
Geçersiz veya Boş Oyların Toplamı	1.088.965	%4,45
Toplam Oy Sayısı	24.436.821	%100
Seçmen Katılımı	%95,03	
Seçmen Sayısı	25.712.760	

Kaynak: ysk.gov.tr

¹⁴⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 1.09.1987, s. 7

6 Eylül 1987 referandumunu, 75 bin oy farkıyla %50.16 Evet lehine sonuçlanmış ve siyasi yasaklılar Bülent Ecevit, Süleyman Demirel, Alpaslan Türkeş, Necmettin Erbakan'a siyaset yolunu yeniden açmıştır.

Referandumun bir diğer önemli sonucu Özal'ın henüz sonuçlar tam olarak açıklanmamışken baskın erken seçim kararı almış olmasıdır. Özal bu seçim kararı ile muhalefetin seçime hazırlıksız yakalanmasını hedeflemiş ve bununla beraber seçim sisteminde değişikliğe giderek uygulanmakta olan ülke seçim barajına ek olarak seçim çevresi barajı da getirilmiş, çift barajlı d'hont sistemi uygulanmıştır.

Uygulanan yeni seçim sistemiyle, 29 Kasım 1987 tarihinde yapılan genel seçimlerde Van seçim sonuçları çarpıcı olması açısından incelenmeye değerdir. Van ilinde 173.198 kişi oy kullanmış ve %25,4 oy oranıyla 43.927 kişinin oyunu alan Anavatan Partisi, 5 milletvekilinin 5'ini de kazanırken, diğer 4 parti (RP %17,4, DYP %14,1, SHP %14, Bağımsız %14,2) toplamda 129.271 seçmenin oyunu almasına rağmen hiçbiri milletvekili çıkaramamıştır.¹⁴⁶

Özal'ın lehine olacağını düşündüğü seçim sistemi değişikliği işe yaramış, ANAP bir önceki seçimde %45,1 oyla 211 milletvekili çıkarırken, bu seçimde %36,3 oy oranıyla 292 milletvekili çıkarmıştır.

1987 referandumunu tezimizin ana konusu olan Özal ve Özal hükümetlerinin demokratik değerlere bağlılığı hakkında bizlere önemli ipuçları vermektedir. Türkiye'nin demokratikleşmesi ve sivilleşmesi noktasında eleştirildiği noktalar olsa da, yürüttüğü liberal politikalarla kayda değer bir gelişme gösteren Özal, referandum sürecinde ilk etapta tarafsız kalmayı tercih eden daha demokratik bir tutum sergilese de, propaganda sürecinin ilerleyen evrelerinde referandumun genel seçim havasına dönüştürüldüğü ve kendi iktidarının muhalefet tarafından hedef alındığı iddiasında bulunarak "turuncu kampanyası"nı* başlatmış ve açıkça hayır bloğunu destekleyen söylemlerde bulunmuştur. Siyaseten güçlü tabanları olan yasaklı liderlerin yeniden dönme ihtimalleri hiç kuşkusuz Özal'ı rahatsız etmiştir.

¹⁴⁶ <https://www.yenisafak.com/secim-1987/van-ili-secim-sonuclari>, erişim, 27 Nisan 2019.

6 Eylül 1987 tarihinde gerçekleştirilen referandum oylamasına yönelik propaganda faaliyetlerinin başlamasıyla, bilhassa son 1 aylık süreçte siyasi liderler tarafından hararetli bir rekabet yaşanmıştır. Ecevit, Demirel, Erbakan ve Türkeş'in başını çektiği yasaklı liderler, Özal'ı yasakçı askeri rejimi destekleyen anti-demokratik bir tutum sergilediği yönünde eleştirmişlerdir.

Turgut Özal ise, halkoylamasının demokrasiler açısından çok önemli bir değer olduğuna inanmış ve halkoylamasına gidilmesi kararının mecliste alınmasında aktif rol oynadığı için kendisine yöneltilen anti-demokratik olduğu hakkındaki eleştirilere de şiddetle karşı çıkmıştır. Demokrasilerde esas olanın halkoylaması olduğuna dikkat çeken Özal, anayasalar hariç Türkiye'de bir konuda direkt olarak ilk defa halkın kanaatine başvuruluyor olmasının demokrasinin gelişimi adına ciddi bir gelişme olduğunu ve bu nedenle bu kararı mecliste almak yerine halkoylamasına taşıdığını dile getirmiştir.¹⁴⁷

Hatta bir röportajında siyasi yasakların 82 yılında yapılan anayasa referandumunda ayrı olarak oylanması gerektiğini,

"82 referandumu sırasında şu olabilirdi: Bu hadiseyi ilk düşündüğümüz zaman söyledik. 3 sandık ayrılabilirdi. Bir cumhurbaşkanı için seçim, bir siyasi yasaklar için oylama ve Anayasa'nın tümü için ayrıca referandum..."

sözleriyle dile getirmiş ve bu noktada askeri yönetimi eleştirmiştir.¹⁴⁸

Fakat Özal'ın referanduma gitme iradesinin altında hiç kuşkusuz yalnızca demokratik hassasiyetleri gözetmesi değil, aynı zamanda siyasi yasaklıların yeniden siyasete dönmeleriyle ortaya çıkabilecek 12 Eylül öncesi kaos ortamının yeniden ortaya çıkma ihtimali ve mevcut askeri rejim ile yaşanabilecek olumsuzluklardan ötürü herhangi bir sorumluluk üstlenmeme düşüncesi de etkili olmuştur. Nitekim partisinin 17 Ağustos 1987'deki Balıkesir mitinginde Özal, aynen şu cümleleri sarf etmiştir:

---

*6 Eylül 1987 Referandumu'nda kullanılan oy pusulasında turuncu renk "Hayır", mavi renk ise "Evet" seçimini ifade etmekteydi.

¹⁴⁷ **Milliyet Gazetesi**, 20.08.1987, s. 9

¹⁴⁸ **Milliyet Gazetesi**, 14.08.1987, s. 9

“.....Biz bu işte sorumluluğu almak istemedik. Türkiye'nin geleceği bakımından çok önemli bir mesele. Halkımızın karar vermesini istedik. Yani açık söyleyeyim. Sorumluluğu sizin omuzlarınıza bıraktık. Siz karar vereceksiniz. Eğer Türkiye'nin başına bir şey gelirse o zaman ben size sorarım. Siz yaptınız kardeşim. Ben karışmam derim. Ona göre düşünün taşının.”¹⁴⁹

Özal, propaganda sürecinin ilk günlerinde sonuç her ne olursa olsun kazananın demokrasi olacağını;

“Evet de deseniz, hayır da deseniz netice demokrasidir. Halkın kararına saygımız var. Bundan çekinmemek, korkmamak lazım”¹⁵⁰

sözleriyle dile getirmiştir. Tarafsız bir tutum sergilemeye çalışan Özal, gün geçtikçe muhalefetin karşıt söylemlerinin artmasıyla birlikte referandumda taraf olan bir politika uygulama gereği hissetmiştir.

ANAP'lı bir yönetici bu hususla ilgili olarak bir gazeteye verdiği demeçte referandum sürecinin başlangıcında Özal'ın, bu referandumun 12 Eylül yönetimiyle 12 Eylül öncesi iktidarlar arasındaki bir mesele olduğunu, fakat sonrasında kendisinin 12 Eylül yönetimini bu işe karıştırmayarak “turuncu kampanyası” başlattığını, parti teşkilatına ise yalnızca bu referandumun ne anlama geldiğini anlatmamız gerektiği talimatına karşın, kendisinin turuncu kampanyası yapmaya başladığını söylemiştir.¹⁵¹

Özal da referanduma az bir zaman kala verdiği bir demeçte bu politikayı doğrular nitelikte şu sözleri kullanmıştır:

“İlk başta dikkat ederseniz biz hadiseyi fevkalade yumuşak götürmeye çalıştık. Hatta renkler bile göstermedik. Slogan bile atılmadı. Ama öbür taraf bütün ağırlığıyla bize, benim şahsıma, 1980 öncesini hatırlatır bir şekilde çok çirkin kelimelerle hücum etti. Gazetelerde var, bakarsınız. Bu şekilde hücumlar başlayınca demek ki onlar gerginliği istiyorlar manası çıktı. Bizim teşkilatımız da bu sefer başka çaresi yok, 'biz hayır diyeceğiz dedi.”¹⁵²

¹⁴⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 18.08.1987, s. 15

¹⁵⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 02.08.1987, s. 7

¹⁵¹ Cumhuriyet Gazetesi, 19.08.1987, s. 6

¹⁵² Cumhuriyet Gazetesi, 01.09.1987, s. 7

Propaganda sürecinin ilerlemesiyle birlikte şehir şehir dolaşarak “Hayır” mitingleri düzenlemeye başlayan Özal, her fırsatta yasaklı liderlerin 12 Eylül öncesi yaşanan kaos ortamından sorumlu olduklarını ve bununla birlikte ekonomik anlamda yaşanan darboğazın üstesinden de kendilerinin uyguladığı politikalar sayesinde gelindiğini zikretmiştir. Halkın tekrar aynı günlere dönmeyi istemiyorlarsa hayır demeleri gerektiğini vurgulayan Özal, bununla birlikte çıkan sonuca her ne olursa olsun saygı duyacaklarını da sıklıkla dile getirmiştir.

Muhalefetin referandumu genel seçim havasına soktuğunu iddia eden Özal, mitinglerdeki eleştirilerinin dozunu da zamanla arttırmış, “hayır” oyu vermenin demokrasi ve siyasi özgürlükler bağlamında değerlendirilmemesi gerektiğini ve eski günlere dönme ihtimaline karşı sorumluluğun halka ait olduğunu

“Referandumda bir yanlışlık yaparsanız o yokluk günlerine yeniden döneriz. Bir daha da iflah olamayız. Allah korusun bizi 70 sente muhtaç ederlerse o zaman hesabını size sorarım. Evet deyince demokrasi olur safsatalarına inanmayın. Dikkat edin. Benden söylemesi. Bir kez daha badireye düşersek bir daha zor atlatırız.”¹⁵³

sözleriyle ifade etmiştir.

Aynı şekilde “hayır” oyu vermenin demokratikliği konusunda süren tartışmalara karşın diğer ülkelerde yapılmış referandumlardan da örnekler veren Özal;

“Evet” diye düşünenlere bunun bir demokrasi meselesi olmadığını anlatmak lazım. İsviçre’de kadınlara haklarının verilmesi için halkoylaması yapılmıştır... Ve reddedilmiştir. Yani bu kadar tabii bir konu halkoylamasında “hayır” olabiliyor da, bizde eski dört siyasi lider beş sene daha siyasetten uzaklaştırılıyor, bu demokratik değil de nedir?”¹⁵⁴

cümleleriyle “hayır” demenin gayet tabii şekilde demokratik olduğunu ispatlamaya çalışmıştır.

Özal, iktidarı boyunca askeri rejimle olan ilişkilerin zarar görmemesi adına dengeleri gözeten hassas bir tutum sergilemeye gayret etmiş, cunta yönetimini rahatsız edecek eylem ve söylemlerden her daim uzak durmayı tercih etmiştir.

¹⁵³ Milliyet Gazetesi, 24.08.1987, s. 6

¹⁵⁴ Hürriyet Gazetesi, 29.08.1987, s. 15

Nitekim referandumun propaganda sürecinde de bu hassasiyeti gözetmeye devam eden Özal, iktidarı boyunca çeşitli siyasi tartışmalarda olduğu gibi kimi zaman askeri rejimi destekler nitelikte sözler sarf etmekten de geri durmamıştır. Her ne kadar liberal demokratik değerleri savunuyor olsa da, iktidarına zarar gelmemesi adına askerlerle arayı iyi tutmak gerektiğine inanmıştır. Öyle ki Isparta mitinginin ardından gazetecilere verdiği bir demeçte, ANAP'ın kuruluş sürecinde Süleyman Demirel'in desteklediği Büyük Türkiye Partisi'nde görev almasının teklif edildiğini fakat partidekilerin 12 Eylül cunta rejimi karşısı fikirde olmaları nedeniyle bunu reddettiğini, 12 Eylül rejimini destekler nitelikte şu sözlerle ifade etmiştir:

“Çünkü bunlar, kurdukları partiyle 12 Eylül'ün hesabını sormayı düşünüyordular. Onun için “Ben bu işte yokum” dedim. Biz 12 Eylül'ü yapanların, bu memlekete bir hizmet yaptıkları kanaatindeyiz. Onun için bu konuyla ilgili olarak herhangi bir kuruluşun içine girmem, yollarımız ayrılmıştır.”¹⁵⁵

Aynı şekilde darbe yönetimini destekleyici nitelikteki bir başka konuşmasında Özal:

“12 Eylül müdahalesi, Türkiye'yi kurtarmıştır. Aksini kimse iddia edemez. Bizim göz bebeğimiz Silahlı Kuvvetlerimiz, ilk defa Türkiye'yi hakikaten uçurumun kenarından çekmiştir. Aksi taktirde bu ülke paramparça olurdu. Bunu unutmayınız. Eski siyasiler bugün 12 Eylül'ü yapanlara bir şey söylemiyorlar. Ama yarın alimallah bir “evet” alırlarsa, söyleyecekleri çok şey var 12 Eylül hakkında... Onu da unutmayın. Memleketi bugün meydanlarda karıştırmak isteyenle, o gün çok daha fazlasını yapacaklardır. Benden size söylemesi....”

ifadelerini kullanmıştır.¹⁵⁶

Burada ilginç olan husus, Özal'ın 12 Eylül öncesi yaşanan kaos ortamına son verdiği gerekçesiyle desteklediği darbe yönetimini, aynı zamanda muhalefetin olası referandum zaferi sonrası 12 Eylül'ü yapanları eleştirme ihtimaline karşı da savunuyor durumda olmasıdır.

¹⁵⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 25.08.1987, s. 13

¹⁵⁶ Hürriyet Gazetesi, 25.08.1987, s. 20

Seçim çalışmalarında gerek 12 Eylül öncesi yaşanan kaos ortamını dile getirerek gerekse de İsviçre'deki “hayır” örneğiyle kampanyasını zenginleştiren Özal, iktidarları dönemindeki liberal ekonomik dönüşümü de propaganda malzemesi olarak kullanmayı ihmal etmemiştir. Nitekim Özal, katılmış olduğu bir mitingte kullanmış olduğu;

“ Evet dersiniz Erbakan Hoca çıkacak. İşte esas Ortak Pazar'a karşı çıkan odur. Bülent Ecevit'te Ortak Pazar'a karşı çıktı. Türkiye ilerledikçe Ortak Pazar'a girer. Anavatan zamanında Türkiye fişek gibi gidiyor. ”¹⁵⁷

ifadeleriyle liberal ekonomik modelin savunduğu Ortak Pazar anlayışının sürdürülebilmesinin muhalefettekiler ile mümkün olamayacağını dile getirmiştir.

Seçime günler kala kamuoyunda evet çıkacağı yönünde bir algı oluşması üzerine Özal söylemlerinde yumuşamaya başlamıştır. Nitekim 6 Eylül 1987 günü yapılan referandumda 75 bin oy farkla “Evet” çıkmasının ardından Özal, politikacı kimliğini de gayet profesyonel bir şekilde kullanarak sonuçlar henüz açıklanmamışken muhalefetin hazırlıksız yakalanacağı hesabıyla baskın bir erken seçim kararı almış, aslında kendisinin de “evet” tarafında olduğunu, bunun nedeninin ise; milletin rakiplerini bir kez daha görmesini istediğini ve seçimde boylarının ölçüsünü alacaklarını ifade etmiştir.¹⁵⁸

1987 referandumu askeri rejimin vesayeti altında gerçekleştirilmiş bir seçim olsa da sonuçlarıyla demokrasimiz açısından yeni bir sayfa açılmasına olanak tanımıştır. Siyasi yasakların kalkması, demokratikleşme, sivil iradenin güç kazanması ve parlamenter sistemin tüm unsurlarıyla yeniden inşası adına olumlu bir gelişme olmuştur.

Öte yandan tezimizin ana konusu olan Özal, 87 referandumundaki tutumuyla ilk etapta demokratik bir duruş sergilese de, iktidarına tehdit olarak algıladığı muhalefet liderlerinin yeniden siyaset sahnesine dönme olasılıkları karşısında hayır propagandası yürütmüş ve esasen liberal-demokrat bir duruş sergilemekten öte daha çok Yeni Sağ devlet anlayışına yakın bir duruş sergilemiştir. Aslında Özal, tipik bir

¹⁵⁷ Hürriyet Gazetesi, 30.08.1987, s.20

¹⁵⁸ Hürriyet Gazetesi, 08.09.1987, s.23

politikacı kimliğine sahiptir. İktidarını zedeleyecek yahut oy kaybına neden olacak her kesime karşı ayrı bir politika uygulamıştır. Yeri geldiğinde demokratik değerlere ve siyasi özgürlüklere aykırı olsa da. İktidar dönemi boyunca uyguladığı gibi referandum sürecinde de askeri yönetimi karşısına alacak söylemlerden uzak durmuş, muhalefetin güçlü atağına karşı tarafsız kalmamayı tercih etmiştir. Hatta iktidarını tehlikeye düşürecek bir durum yaşama ihtimaline karşı kimi zaman demokratik değerleri bir kenara bırakarak askeri yönetimi destekleyen söylemleri de Özal'ın demokrat kimliğine dair eleştirel bir bakışa sahip olmamıza yol açmaktadır. Yine aynı şekilde uzun yıllar siyaset sahnesinden uzak kalmış yasaklı liderlerin henüz tam anlamıyla teşkilatlanma ve seçime hazırlanma olanaklarına sahip olmadığı bir ortamda Özal'ın baskın bir erken seçim stratejisi uygulamasının da ne ölçüde demokratik olup olmadığı tartışmaya açıktır. Bununla birlikte seçim sisteminin değiştirilerek ülke barajına ilaveten seçim çevresi barajının getirilmesi ve bu sayede düşük oyla çok milletvekili çıkarma hesaplarının yapılması da düşündürücüdür.

Halkoylamasına gitme iradesini sergileyerek demokratik bir duruş sergileyen Özal'ın siyasi yasakların kalkmaması adına hayır tarafında yer alması demokrat kimliğinin yanında politikacı kimliğini öne çıkaran bir tutum olmuştur.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

1980’li yıllar tüm dünyada değişim rüzgârlarının estiği ve ABD’de Reagan ve İngiltere’de Thatcher’ın ortaya attığı Yeni Sağ devlet anlayışı çerçevesinde neo-liberal ekonomi politikalarının gündeme geldiği bir dönem olmuştur. Türkiye de bu değişimden nasibini almış ve 24 Ocak Kararları ile neo-liberal ekonomi politikaları çerçevesinde serbest piyasa ekonomisine geçiş kararı almıştır.

Özal döneminde bu değişim devam etmiş ve piyasa ekonomisi model alınarak ekonomide serbestleşme ve dışa açılma politikaları uygulanmaya başlamıştır. Türkiye bu süreçte hızlı bir kalkınma sürecine girmiş ve 80-89 yılları arasında ihracat %2,6’dan %11,6’ya, ithalat ise %7,9’dan %15,8’e yükselmiştir. Özal’ın ekonomik temelli bir reform başlatması onu Türk siyasi tarihinde diğer siyasilerden ayıran temel özelliklerden biri olmuştur.

Özal her fırsatta ekonomik kalkınma olmadan demokratikleşmenin olmayacağını ifade etmiştir. Bu bağlamda Özal, Lipset’in ortaya attığı modernleşme teorisinde ifade edilen ekonomik kalkınma olmadan demokratikleşme olmayacağı varsayımdan hareketle modernleşmeci bir anlayışı benimsemiştir.

Özal, serbest piyasa ekonomisine dayalı kalkınma modelinin bireylerin girişimciliği etrafında şekillenmesi gerektiğine inanmış, bu doğrultuda Türkiye’de devlete olan bakış açısının da değişmesi gerektiğini ifade etmiştir. Devletin sınırlandırılması ile birlikte piyasaya müdahale edici değil, tanzim ve teşvik edici bir rol üstlenmesi gerektiği Özal’ın düsturlarından biri olmuştur.

Gerek girişimciliği tabana yaymak gerekse de devletin piyasadaki rolünün azaltılması amacıyla Özal’ın ekonomide önemli uygulamalarından biri özelleştirme olmuştur. Özelleştirmede KİT’lerin yeniden yapılandırılarak özel sektöre devri ile devletin yükü azaltılmıştır. Fakat bürokratik engeller ve konjonktürün elverişli olmaması nedeniyle özelleştirme uygulamaları Özal döneminde sınırlı şekilde gerçekleştirilmiştir. Özal, ekonomide liberalizme aykırı olsa da fon sistemini işler hale getirmiş ve devlete ek kaynak yaratarak yatırımların hızlı bir şekilde

gerçekleşmesini sağlamıştır. Özal öncesi dönemde 33 fon kurulurken, Özal sonrası dönemde bu fonların sayısı 105'e ulaşmıştır.

Özal, devletin bir "baba" ya da "mabut" olmadığını, "milletin devlet için değil, devletin millet için var olduğunu" söyleyerek gelenekçi anlayıştan farklı bir söylem geliştirmiştir.

Özal döneminde devletin küçültülmesi ve hantallaşan bürokratik yapının değişmesi için kırtasiyeciliğin azaltılması, formalitelerin asgariye indirilmesi, bakanlıkların sayısının azaltılması, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi gibi birtakım idari ve yapısal reformlar yapılmasının yanında, devlet ekonomiden olabildiğince soyutlanmış, altyapı, su, ulaşım gibi hizmetlere öncelik verilmiştir.

Bu çalışma, özellikle 1987 referandumunu dikkate alarak Özal'ın Yeni Sağ anlayışta mı yoksa liberal bir lider mi olduğu sorusuna cevap aramış, Özal'ın demokratikleşme sürecine olan katkısını bu bağlamda tartışmayı amaçlamıştır.

Özal'ın devleti minimalist bir şekilde ele alan neo-liberal ekonomi görüşü, kendi şahsına yönelik eleştirileri kimi zaman göz ardı eden karakteriyle Yeni Sağ'ın minimal fakat güçlü devlet ve güçlü iktidar anlayışına bir örnek teşkil etmiştir. Özal, birçok önemli kararın alınışında kimi zaman kabinesindeki bakanlarının yetki alanına girse dahi danışma gereği duymadan karar almış ve güven duyduğu kişilerle işleri bürokrasiye takılmadan çözmeye çalışan bir lider olmuştur.

Özal, şahsiyetine mutlak itaatin yanında minimal fakat merkezileşmiş bir devlet geleneğinin gereği olarak gördüğü parlamenter sisteme karşı yürütme yetkilerinin başkanın etrafında toplandığı başkanlık sisteminin tartışılması gerektiği düşüncelerini de kamuoyuna ifade etmiştir. Özal bu bağlamda, Cumhurbaşkanlığı döneminde tarafsızlık ilkesine aykırı hareket ederek, ANAP'ın karar alma süreçlerine arka planda müdahil olmuş, gerekli gördüğü hallerde demokratik değerleri ve hukukun üstünlüğü ilkesini ihlal edebildiğini göstermiştir.

Çalışmamız Özal'ın Yeni Sağ anlayışa sahip bir lider olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulguya dayanak olarak, Birincisi Özal; hiçbir zaman liberal olduğunu ifade etmemiştir. Fakat liberal değerleri cesurca savunmuştur. İkincisi ise;

Özal'ın demokrasi anlayışının konjonktüre göre değişim gösteren pragmatist bir özelliğe sahip olmasıdır. Çalışmamız göstermektedir ki Özal; her koşulda liberal demokratik değerleri savunan ve bu doğrultuda hareket eden bir lider olmamıştır. Daha çok duruma göre hareket eden pragmatist bir tutum içerisinde olmuştur. Nitekim çalışmamızın turnusol testi niteliğinde olan 1987 referandumunun kampanya sürecinde Özal'ın ilk etapta tarafsız ve siyasi yasakların kalkması yönünde demokratik bir duruş sergilediği görülse de, muhalefetin kendi iktidarını zedeleyici söylemleri olduğunu iddia ederek “hayır” tarafında yer almış ve siyasi yasakların kaldırılmaması gerektiğini savunmuştur. Liberal demokrasilerin olmazsa olmazı; milletin iradesini temsil eden siyasal partilerin varlığı ve seçimlerin özgür ve adil bir şekilde gerçekleştirilmesidir. Siyasi parti liderlerinin yasaklı olduğu bir dönemde Özal'ın referandum sürecindeki tavrı liberal demokratik değerlerle bağdaşmayan bir şekilde olmuştur.

Bununla birlikte bir diğer önemli husus, referandum sonuçları henüz açıklanmadan Özal'ın baskın bir genel seçim kararı alması ve seçimlerde kendi lehine olacak şekilde ülke barajına ek olarak seçim çevresi barajı getirmesi olmuştur. Bu uygulama, Özal'ın liberal demokratik değerlerle bağdaşmayan uygulamaları arasında en çarpıcı örneklerden biridir.

Özal askerle olan ilişkisi bağlamında da tam olarak liberal değil konjonktürel bir tutum sergilemiştir. Özal, iktidarı boyunca askeri rejimle olan ilişkilerin zarar görmemesi adına dengeleri gözetken hassas bir tutum sergilemeye gayret etmiş, cunta yönetimini rahatsız edecek eylem ve söylemlerden her daim uzak durmayı tercih etmiştir. Nitekim referandumun propaganda sürecinde de bu hassasiyeti gözetmeye devam eden Özal, iktidarı boyunca çeşitli siyasi tartışmalarda olduğu gibi kimi zaman askeri rejimi destekler nitelikte sözler sarf etmekten de geri durmamıştır. “Biz 12 Eylül’ü yapanların bu memlekete bir hizmet yaptıkları kanaatindeyiz.” cümleleri de bu açıdan bakıldığında çarpıcıdır.

Özal, ANAP'ın dört eğilimini “muhafazakarlık, milliyetçilik, liberallik, sosyal adaletçilik” olarak tanımlamış ve siyasal liberalleşme vizyonunu üç özgürlük anlayışı çerçevesinde gerçekleştirmiştir. Bunlar; düşünce ve ifade özgürlüğü, din ve vicdan

özgürlüğü ve teşebbüs özgürlüğüdür. Özal'a göre bu üç özgürlük olmadan tam anlamıyla demokratikleşmeden söz edilemez. Özal, bu kapsamda bilhassa iktidarının son yılları ve Cumhurbaşkanlığı döneminde siyasal liberalleşme politikaları uygulamıştır. Bu politikalara ; TCK'nın 141,142, ve 163. maddelerinin kaldırılması, AİHM'e bireysel başvuru hakkının tanınması, Kürtçe konuşma yasağına son verilmesi, o dönemde patlak veren Kürt Sorunu hakkında uzlaşmacı ve diyalogdan yana bir tavır alması, YÖK'ün başörtüsü yasağına karşı özgürlüklerden yana bir tutum sergilemesi örnek olarak verilebilir.

Bunlarla beraber ifade özgürlüğü kapsamında; Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Yasası'nın çıkartılması, döneminde birçok dergi ve yayının kapatılması, basına kimi zaman sert çıkması gibi basın özgürlüğünü zedeleyici antidemokratik uygulamalarını da belirtmekte fayda vardır.

Sonuç olarak tüm bu bilgiler ışığında değerlendirmek gerekirse; Özal'ın ekonomide liberalleşmenin demokratikleşmeyi getireceği tezi, tam anlamıyla başarıya ulaşmamıştır. Öncelikle 80 sonrası radikal denilebilecek 24 Ocak Kararları ile başlanan neo-liberal ekonomik dönüşümün gerçekleşmesi için devletin otoriter ve güçlü olmasını gerekli kılmıştır. Özal böyle bir ortamda askeri yönetimin bir nevi gücünü de arkasına alarak ekonomik reformları devlet eliyle gerçekleştirme olanağı bulmuştur. Türkiye'de neo-liberal dönüşüm, Batı toplumlarındaki gibi sermaye sahibi burjuva sınıfının ekonomik ve siyasal özgürlükler talebiyle oluşmadığından Özal'ın demokratikleşme bağlamında birtakım uygulamaları bulunsa da devletin otoriter yapısı devam etmiş ve demokratikleşme sınırlı kalmıştır. İkincisi, Özal'ın yukarıda zikrettiğimiz demokratikleşme uygulamalarında da gördüğümüz üzere pragmatist tavrı ve muhafazakâr yönü sebebiyle tam bir liberal olmayışı , demokratikleşme alanında yaptığı uygulamaların konjonktüre ve halkın nabzına göre ele alınmasına sebebiyet vermiştir. Üçüncüsü ise; Özal'ın azınlık hakları ve demokratik özgürlükler bağlamında kendi tabanına yönelik politikalar gütmesi, (başörtüsü sorununda olduğu gibi) yalnızca toplumun önemli bir kısmını oluşturan muhafazakârları dikkate alan söylemleridir. Çalışmamız kapsamında, 83-93 yılları arasındaki gazete arşivleri (Milliyet, Cumhuriyet, Hürriyet) incelendiğinde Özal'ın Alevilik ve diğer azınlıklara (Ermeniler, LGBT) yönelik kayda değer bir demecinin

olmaması dikkat çekicidir. Bu bağlamda Özal'ı; tam anlamıyla liberal olmamakla birlikte bilhassa ekonomik reform uygulamalarında liberal değerleri savunan ve fakat; Yeni Sağ anlayışın muhafazakâr hassasiyetlerine de sıkı sıkıya bağlı liberal-muhafazakâr bir lider olarak tanımlayabiliriz.

Tüm bu bilgiler ışığında Özal dönemi demokratikleşmeyi, detaylarına çalışmamızın önceki bölümlerinde değindiğimiz siyasal, ekonomik ve sosyal politikalar bakımından bir demokrasi sınıflandırması değerlendirmesine tabi tutmamız gerekirse; her ne kadar özgür ve adil seçimlerin yapılması, sivil ve siyasal hakların genişletilmesi alanında bu dönemde birtakım olumlu gelişmeler (141.,142. ve 163. maddelerin kaldırılması, AİHM'e bireysel başvuru hakkının tanınması, Kürt kimliğini tanınması ve başörtüsünün serbestliğinden yana tavır alması) gözükse de Özal'ın pragmatist tavrı, kimi zaman askeri yönetim ve 12 Eylül'ü destekler nitelikteki söylemleri, Muzır Yasası'nda olduğu gibi basına getirdiği sınırlamalar, aleviler ve diğer azınlıklar hakkında net bir politikasının olmaması, 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu, TCK'nın Türklüğe hakareti suç sayan 301. maddesi ve darbeye gerekçe sayılan TSK İç Hizmet Kanunu'nun 35.maddesiyle ilgili bir düzenleme yapılmaması Özal döneminde hukukun üstünlüğü ile bağdaşmamıştır. Bu bilgiler ışığında Özal döneminin; tam anlamıyla gelişmiş liberal demokrasiler sınıfında olmadığını, Merkel'in embedded demokrasi olarak adlandırdığı demokrasi modelini baz aldığımızda arızalı demokrasi sınıfında; vesayetçi demokrasi ile illiberal demokrasinin özelliklerini (askerin sivil yönetim üzerindeki etkisi ve hukuk devletinin, kuvvetler ayrılığının zayıflığı sebebiyle) içinde barındıran bir konumda olduğunu, Schedler'ın demokrasi modeline göre ise; seçim demokrasisi ya da yarı demokrasi olarak sınıflandırmamızın mümkün olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Feroz: **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, çev. Yavuz Alogan, 13. bs. İstanbul, Kaynak Yayınları, 2014
- Akalın, Güneri: **Cumhuriyet Dönemi Ekonomi-Politik Tarihi'nin Liberal Yorumu**, Ankara, Orion Kitabevi, 2010
- Akıncı, Mehmet: "Muhafazakarlık ve Değişim: Değişime Direniş Mi Yoksa İhtiyatlı Değişimi Savunmak mı?", **Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 1, (2016)
- Anavatan Partisi: Anavatan Partisi, **Parti Programı**, Ankara, Anavatan Partisi Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanlığı, 1983.
- Ashford, N.: **Reaganomics and Thatcherism: From Ideas to Policy**, England, The Heritage Foundation and Senior Lecturer in Politics at Ataffordshire Polytechnic, 1990
- Baltacı, Cemal: "Yeni Sağ Üzerine Bir Eleştiri", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 9, (2004)
- Barlas, Mehmet: **Turgut Özal'ın Anıları**, 4. bs. İstanbul, Birey Yayıncılık, 2001
- Barry, Norman: **Yeni Sağ**, çev. Cevdet Aykan, Ankara, Tisemat Yayınları, 1989
- Başgil, Ali Fuat: **Din ve Laiklik**, Ankara, Yağmur Yayınları, 1962
- Baytal, Yaşar: "Demokrat Parti Ekonomi Politikaları (1950-1957)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 2007, ss. 545-67.
- Berktaş, Halil: **Yaşadığımız Şu Korkunç Otuz Yıl: 1978-2008**

Türkiyesi üzerine notlar, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2008

- Birand, Mehmet Ali: **Özallı Yıllar Belgeseli**, 6.Bölüm, 1999
- Birand, Mehmet Ali, **The Özal: Bir Davanın Öyküsü**, 14. bs. İstanbul, Yalçın, Soner: Doğan Kitap, 2015
- Boratav, Korkut: **Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2009**, 17. bs. Ankara, İmge Kitabevi, 2003
- Bozkurt, Veysel: "Geleceğin Toplumunu, Dönüşümcü Liderlik ve Turgut Özal", içinde **Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet**, kitap editörü İhsan Sezal ve İhsan Dağı İstanbul, Boyut Kitapları, 2001
- Büber, Oya Ayman, **Bütün Yönleriyle Özal ve Dönemi**, İstanbul, Hürğüç Söğüt, Mine: Gazetecilik, 1993
- Cemal, Hasan: **Özal Hikayesi**, İstanbul, Everest Yayınları, 2013
- Commission Of The "Commission Opinion On Turkey's Request for European Accession to The Community", ss. 8-9 (Çevrimiçi) Communities: <http://aei.pitt.edu/4475/1/4475.pdf>, erişim, 27 Nisan 2019.
- Çaha, Ömer: **Dört Akım Dört Siyaset**, Ankara, Kadim Yayınevi, 2004(a)
- Çaha, Ömer: **"Muhafazakar Düşüncede Toplum"**, Liberal Düşünce Dergisi, 2004(b)
- Çetin, Halis: "Liberalizmin Temel İlkeleri", **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 2, (2001)
- Çetin, Yetkin: **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi**, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1983
- David, Harvey: **Neoliberalizmin Kısa Tarihi**, çev. Aylin Onacak, İstanbul, Sel Yayınları, 2015.

- Doğan, Kutlay: **Turgut Özal Belgeseli**, Ankara, Türk Haberler Ajansı Yayınları, 1994
- Dubiel, Helmut: **Yeni Muhafazakarlık Nedir?**, çev. Erol Özbek, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998.
- Duman, Fatih: "Edmund Burke, Muhafazakarlık, Aydınlanma ve Siyaset", **Muhafazakar Düşünce**, 2004
- Duman, Fatih: "Muhafazakar İdeolojide Farklı Düşünce Gelenekleri Bağlamında “ Muhafazakarlığın Doğası”", **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 10, (2017)
- Erdoğan, Mustafa: **Anayasal Demokrasi**, 3.Baskı Ankara, Siyasal Kitabevi, 1999
- Erdoğan, Mustafa: **Aydınlanma Modernlik ve Liberalizm**, Ankara, Orion Yayınevi, 2006
- Erdoğan, Mustafa: "Liberalizm ve Türkiye'deki Serüveni", içinde **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, C.vii
- Erdoğan, Mustafa: "Türk Politikasında Bir Reformist: Özal", içinde **Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet**, kitap editörü İhsan Sezal ve İhsan Dağı İstanbul, Boyut Kitapları, 2001
- Erdoğan, Mustafa: **Türkiye Özgürleşebilir mi?**, Ankara, Liberte Yayınları, 2002
- Ergil, Doğu: "**Muhafazakar Düşüncenin Temelleri**", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, s. 41, (2015)
- Ersoy, Uğur: "Türkiye Örneğinde Yeni Sağ: Anavatan Partisi Üzerine Bir İnceleme", **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 2002

- Ertüzün, Tevfik: **Özal Ne Dedi Ne Oldu!**, İstanbul, ABC Ajansı Yayınları, 1988
- Freidman, Milton: **Kapitalizm ve Özgürlük**, çev. Doğan Erbek, İstanbul, Altın Kitap Yayınları, 1988
- Gençkaya, Ömer Faruk: "Turgut Özal'ın Güneydoğu ve Kürt Sorununa Bakışı", içinde **Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet**, kitap editörü İhsan Sezal ve İhsan Dağı İstanbul, Boyut Kitapları, 2001
- Gök, Emre: "1980 Sonrası Yönetimde Neo-Liberal Politikalar (Anavatan Partisi'nin Turgut Özal'lı Dönemi)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 2008
- Gökmen, Yavuz: **Özal Sendromu**, 2. bs. Verso Yayıncılık, Ankara, 1992
- Güler, B. Ayman: **Yeni Sağ ve Devletin Gelişimi**, Ankara, TODAEİ Yayınları, 1996
- Güler, E. Zeynep: "Muhafazakârlık: Kadim Geleneğin Savunusundan Faydacılığa", içinde **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, ed. H.Birsen Örs, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016
- Gündüz, Samettin: "Türkiye'de Özal Dönemi Liberalleşme Hareketleri", Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 2001
- Hayek, Friedrich A.: **Kölelik Yolu**, çev. A. Turhan Feyzioğlu, 3. bs., Ankara, Liberte Yayınları, 2004.

- Hayek, Friedrich A.: "Liberalizm", çev. Ünsal Çetin, **Liberal Düşünce Dergisi**, C.14., Sayı:55, (2009), s. 212.
- Hayrullah, Mahmud: **Özal'ın Değişim Paradigması: Tonton Zamanı**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2001
- Heper, Metin, Sayarı Sabri: **Türkiye'de Liderler ve Demokrasi**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2008
- Heywood, A.: **Siyasetin Temel Kavramları**, çev. H. Özler, Ankara, Adres Yayınları, 2012
- İnsel, Ahmet: **Neo-liberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili**, 4. bs. İstanbul, İletişim Yayınları, 2015
- İşbir, Eyüp G., Özer, Mehmet Akif, Aykaç, Burhan, Tortop, Nuri: **Yönetim Bilimi**, 9. bs. Ankara, Nobel Yayıncılık, 2012
- Kaboğlu, İbrahim Ö.: **Türkiye'de Düşünce Özgürlüğü**, İstanbul, Tügik Yayınları, 1997
- Kant, Immanuel: **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, çev. İoanna Kuçuradi, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu, 1995
- Karluk, Rıdvan: **Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim**, İstanbul, Beta Yayınları, 1996
- Kazdağlı, Hasan: "Turgut Özal'ın İktisadi Reformları", içinde **Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet**, ed. İhsan Sezal ve İhsan Dağı, İstanbul, Boyut Kitapları, 2001
- Kazdal, İsmail: **Siyasi İktidar ve Özal Devri**, İstanbul, İhya Yayınları, 1990
- Kazgan, Gülten: **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001): Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008

- Kesrikoğlu, Ziya, **Türk Siyaset Tarihinde Turgut Özal**, Malatya, Çiftlikçi, Ramazan: Malatya Belediyesi Kültür Yayınları, 2011
- Kızıldoğan, Aykut Can: "**Türkiye'nin En Radikal Dönüm Noktası: 24 Ocak Kararları**", Anlık Dergisi, 2018
- Kodaman, Bayram: "Liberal Demokrasinin Zemini", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2011, (2014), s. 1-6
- Kurmuş, Orhan: "Türkiye'de Neoliberalizm / Neoliberalism in Turkey", **Mülkiye Dergisi**, 34, (2014), s. 9-41
- Kurt, Senem: "Hayek'in Özgürlük ve Adalet Teorisi", **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2, (2006)
- Kurun, İsmail: "Yeni Sağ ve Demokratikleşme Arasındaki İlişki: Turgut Özal Dönemi Türkiye'si Örneği", **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 9, (2017), 358-74
- Kuzucuoğlu, Selçuk: "Tavizsiz Demokrat: Turgut Özal", içinde **Türk Siyaset Tarihinde Turgut Özal**, Malatya, Malatya Belediyesi Kültür Yayınları, 2011
- Locke, John: "Civil Government", içinde **Siyasal Düşünceler Tarihi**, çev. Mete Tuncay, Ankara, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Sevinç Matbaası, 1969, ii, 193
- Mercan, Faruk: **Turgut Özal**, İstanbul, Feza Gazetecilik, 2001
- Mill, John Stuart: **Faydacılık**, çev. Nazmi Coşkunlar, İstanbul, MEB Yayınları, 1986
- Oral, Naciye, Erdoğan, Selami: "Turgut Özal Dönemi Türkiye'de Siyasal Liberalizm", **Journal Of Business Economics and Political Science**, 3, (2014), 35-53

- Örmeci, Ozan: **"Turgut Özal"**, (Çevrimiçi)
<http://ydemokrat.blogspot.com/2010/08/turgut-ozal.html>, erişim 12 Şubat 2019.
- Örmeci, Ozan: **"Türkiye'nin Demokrasi Sorunları"**, (Çevrimiçi)
<http://ozanormeci.com.tr/turkiyenin-demokrasi-sorunlari.html>, erişim 5 Temmuz 2019.
- Örs, H. Birsen: **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016
- Özal, Turgut: **Değişim "Belgeleri" 1979-1992**, İstanbul, Kazancı Matbaacılık, 1993
- Özalp, Osman Nuri: "Türkiye Demokrasilerin Neresinde? Demokrasi Tiplemeleri Işığında Türkiye Örneğine Yeni Bir Bakış Denemesi", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C.66., Sayı:2, (2008), ss. 136-40.
- Özbaş, Gündoğdu: **Türkiye'nin Ekonomik ve Siyasal Geleceğinde Değişim ve Yeni Hedefler İçin: Özal Diyor Ki**, Ankara, Feryal Matbaacılık, 1993
- Özdemir, Hikmet: **Turgut Özal**, İstanbul, Doğan Kitap, 2014
- Özipek, B. Berat: **Muhafazakarlık: Akıl Toplum Siyaset**, Ankara, Liberte Yayınları, 2004
- Özsoy, İsmail, Kalaycı, İrfan: "Üç Özal: Sıradışı Bir Liderin Ekonomi-Politik Portresi", içinde **Türk Siyaset Tarihinde Turgut Özal**, Malatya, Malatya Belediyesi Kültür Yayınları, 2011

- Özülke, Füsün: "“Yönetim”den “Yönetişim”e Kavramsal Bir Değişim Yolculuğu", **Füsün Özülke**, 2015 (Çevrimiçi) <http://fusunozulke.com/yonetimden-yonetisime-kavramsal-bir-degisim-yolculugu/>, erişim 10 Kasım 2018.
- Sallan Gül, Songül: **Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa! Yeni Liberalizm ve Muhafazakarlık Kısacasında Refah Devleti**, İstanbul, Etik Yayınları, 2004
- Sezal, İhsan, Dağı, **Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet**, İstanbul, Boyut Kitapları, 2001
- İhsan: "Liberal Demokrasinin Temelleri", içinde **Liberal Demokrasinin Temelleri: Güncel Demokrasi Tartışmaları**, Ankara, Oreon Yayınları, 2008
- Şahin, Bican:
- Şaylan, Gencay: **Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, 2. bs. Ankara, İmge Yayınevi, 1995
- Tokatlı, Orhan: **Kırmızı Plakalar: Türkiye'nin Özal'lı Yılları**, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 1999
- Tosun, Kemal: "Devletçilik Meselemiz", **Hür Fikirler Mecmuası**, s. 187-89
- Tuncer, Acar: **Turgut Özal: Modern Türkiye'nin Mimarı**, İzmir, Doğruluk Matbaacılık, 1987
- Türköne, Mümtaz'er: **Siyaset**, 9. bs. Ankara, Lotus Yayınevi, 2008
- Ulagay, Osman: **Özal Ekonomisinde Paramız Pul Olurken: Kim Kazandı Kim Kaybetti**, 2. bs. Ankara, Bilgi Yayınevi, 1987
- Uras, T. Güngör: **Ekonomide Özal'lı Yıllar: 1980-1990**, İstanbul, AFA Yayınları, 1993

- Yavaşca, Kerem: "Demokratik Rejimlerin Çöküşünde Siyasi Aktörlerin Rolü: 28 Şubat Sürecinde Refahyol Koalisyonu", Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 2018
- Yayla, Atilla: **Liberal Bakışlar**, Ankara, Liberte Yayınları, 2000
- Yayla, Atilla: **Liberalizm**, 4. bs. Ankara, Liberte Yayınları, 2002
- Yayla, Atilla: "Özal, Özal Reformları ve Liberalizm", içinde **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, vii
- Yılmaz, Aytekin: **Çağdaş Siyasal Akımlar**, Vadi Yayınları, 2001
- Yılmaz, Aytekin: "Türk Bürokrasi Geleneği ve Özal", içinde **Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet**, İstanbul, Boyut Kitapları, 2001
- Yürekli, Feridun: "Globalleşen Dünyada Liberalizm, Yeni Sağ ve Türkiye", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 2007
- Zürcher, Eric Jan: "Muhafazakârlık Üzerine", içinde **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık**, ed. Ahmet Çiğdem, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

Gazeteler

Cumhuriyet Gazetesi:	2 Ağustos 1987
Cumhuriyet Gazetesi:	18 Ağustos 1987
Cumhuriyet Gazetesi:	19 Ağustos 1987
Cumhuriyet Gazetesi:	25 Ağustos 1987
Cumhuriyet Gazetesi:	1 Eylül 1987
Milliyet Gazetesi:	14 Ağustos 1987
Milliyet Gazetesi:	20 Ağustos 1987
Milliyet Gazetesi:	24 Ağustos 1987
Hürriyet Gazetesi:	25 Ağustos 1987
Hürriyet Gazetesi:	29 Ağustos 1987
Hürriyet Gazetesi:	30 Ağustos 1987
Hürriyet Gazetesi:	8 Eylül 1987